

ŞANLIURFA İLİ KENTSEL ALANDA TÜKETİCİLERİN SÜT TÜKETİM DÜZEYLERİ VE SÜT TÜKETİM ALIŞKANLIKLARI

Yusuf ÇELİK¹, Bahri KARLI², Abdulkaki BİLGİÇ², Şerafettin ÇELİK³

ÖZET

Bu çalışma, Türkiye'nin diğer bölgelerindeki illerden farklı iklim ve sosyo-ekonomik yapıya sahip Şanlıurfa İli Merkez ilçe kentsel alanda tüketicilerin süt tüketim düzeylerini ve tüketim davranışlarını incelemek amacıyla yapılmıştır. Bu amaçla kullanılan veriler, farklı gelir düzeyine sahip ailelerden anket yoluyla elde edilmiştir. Araştırma sonuçlarına göre, aile başına aylık süt tüketimi ortalama 16,4 litre, yıllık kişi başına süt tüketimi 39,5 litre olarak tespit edilmiştir. Aylık süt harcamasının, toplam gıda harcaması içindeki payı ortalama %5,3 olarak tespit edilmiştir. Süt tüketiminde ailelerin 0-10 yaş grubu çocuk sayısı etkili bir faktör olarak gözlenmiştir. Ailelerce tüketilen sütün % 46,3'ünü açık süt oluştururken, % 53,7'sini ambalajlı süt oluşturmaktadır. Açık sütün % 33,7 gibi en büyük bir bölümü hijyenik koşullarda üretim yapmayan sokak sütçülerinden temin edilmektedir. İlde süt tüketiminde önemli sorun olan sokak sütçülüğüne ve açık süt satışına yönelik yasal ve altyapı çalışmaları ile önlem alınması gerekmektedir.

Anahtar Kelimeler: Süt tüketim alışkanlığı, Pazarlama, Şanlıurfa.

The Level of Milk Consumption and Consumption Pattern of Consumers In Sanliurfa Urban Areas

ABSTRACT

This study was designed to examine the demand for milk and consumer behavior about milk consumption in Sanliurfa province where social and economical structure are different than its in the other regions provinces of Turkey. The data for the study were collected by a survey method including different income groups of households. According results, the average montly demand for milk for a household was 16,4 litre, while the annual demand for milk for a person was 39,5 litre. Household milk expenditure in total food expenditure was 5,3 percent. Children aged between 0 and 10 are a major determinant for milk consumption in household. In average, it was observed that 46,3 percent of the milk consumed was unpacked, while 53,7 percent of the milk demanded was packaged. The most important potion of unpacked milk (33.7%) was purchased from milk man in the street who does not care of hygienic when its produce. New law and infrastructural investment must be established in order to solve the problems of unpacked milk marked in the provinces.

Key Word: Milk Consumption habit, Marketing, Sanliurfa.

1. GİRİŞ

Türkiye'de süt sektöründe üretimden tüketime kadar bir çok yapısal problem vardır. Bu problemlerden üretimle ilgili en önemlileri, süt arzının genellikle yaygın ve dağınık aile işletmelerinde düşük verimli yayla-mera sığırcılığı ile koyun sütü üretimine dayanmasıdır. Tüketimle ilgili

problemlerin başında ise süte gereken önemin verilmemesi ve yeterince tüketilmemesidir. Nitekim, Türkiye'de kişi başına içme sütü tüketimi 15 kg/yıl iken, AB'de 95 kg/yıl, ABD'de 95 kg/yıl, Rusya'da 94 kg/yıl dır (Tan, 2003). Diğer taraftan 1998 yılında, dünya ortalamasında kişi başına 93,7 litre süte eşdeğer süt ve süt ürünleri tüketilirken, bu rakam ABD'de 292,0 litre,

¹Selçuk Üniv. Ziraat Fak. Tarım Ekonomisi Bölümü, KONYA

²Harran Üniv. Ziraat Fak. Tarım Ekonomisi Bölümü, ŞANLIURFA

³Harran Üniv. Ziraat Fak. Gıda Mühendisliği Bölümü, ŞANLIURFA

AB'de 342,5 litre ve Türkiye'de ise 155 litre olarak hesaplanmaktadır (Benli, 2004).

İnsanların günlük tüketmesi gerekli olan süt miktarı, kişinin içinde bulunduğu duruma göre değişmektedir. Günlük olarak tüketilmesi önerilen ortalama süt miktarı bebekler için 700 g, çocuklar için 400 g, gençler için 350 g, yetişkinler için 250 g, hamile ve bebek emziren kadınlar için 500 g ve yaşlılar için 350 g olarak tavsiye edilmiştir (Ayar ve Demirulus).

Süt tüketiminde, tüketilen süt miktarı kadar önemli bir diğer faktörde, tüketilen sütün niteliğidir. Çünkü sütün bileşiminde insanlar için faydalı besin maddelerinin bulunması yanında, ayrıca insanlara zararlı mikroorganizmalarında gelişeceği bir ortam söz konusudur. Bu nedenle süt üretildikten sonra ya içme sütüne yada süt ürünlerine işlenerek tüketicilere arz edilmesi gerekmektedir. Türkiye'de üretilen sütün %40'ı herhangi bir işleme tabi tutulmadan çiğ süt olarak tüketicilere ulaşırken, %50'si mandıralarda, %10'u ise modern işletmelerde işlenmektedir. Gelişmiş ülkelerde ise üretilen sütün %0.5-0.6'sı işlem görmeden tüketicilere ulaşırken, %99.5'i modern işletmelerde işlenmektedir (Gönç vd., 1993; Tan ve Ertürk, 2002).

Süt ve süt ürünleri gibi gıda maddelerinin sadece tüketilen miktarları değil bunların üreticiden tüketicilere ulaşana kadar geçirdikleri tüm aşamalarda standartları da tüketicilerin tüketim alışkanlıklarına ve sağlıklarına etki etmektedir. Bu kapsamda gelişmiş ülkelerde tüketicilerin sağlığı ve kalite beklentileri göz önüne alınarak düzenlemeler yapılmaktadır. Örneğin, son 40 yıldır AB, gıdaların sağlığı ile ilgili çok geniş yasalar, standartlar ve izleme prosedürleri oluşturmaktadır. AB tüketilen gıdaların sağlıklı olduğundan emin olmak için üretimin yapıldığı çiftlikten tüketicinin masasına ulaşmaya kadar gıda işleme ve imalat sürecinin her aşaması ile ilgilenmektedir. Bunu gerçekleştirmede görevler gıda endüstrisi, Avrupa Komisyonu, üye ülkeler ve acenteler arasında paylaşılmaktadır.

Türkiye'de AB uyum müzakereleri çerçevesinde gıda güvenliğini sağlamak amacıyla "Gıda Kodeksi" gibi önemli mevzuat ve Kanun Hükmünde Kararnameler çıkararak tüketicilere sağlıklı gıda temin edilmesi yönünde çalışmalar yürütülmekle beraber bu mevzuat ve yönetmeliklerin uygulanmasında sorunlar yaşanmaktadır.

Süt tüketim düzeyi ve tüketilen sütün niteliği Türkiye genelinde yukarıda ifade edildiği gibi olmakla beraber, Türkiye'nin bölgeleri itibariyle, gerek sosyal faktörlerin etkisi ve gerekse de ekonomik faktörlerin etkisi ile farklı olduğu aşağıda verilen literatür özetlerinden anlaşılmaktadır.

Türkiye'de konu ile ilgili olarak değişik bölgelerde yapılmış çalışmalardan bazıları aşağıda verilmiştir.

Gülten ve ark. (1987), yaptıkları çalışmada, Atatürk Üniversitesi Ziraat Fakültesi gıda işletmesinde üretilen süt, beyaz ve kaşar peynir ile yoğurdun Erzurum ilinde pazarlanma imkanlarını incelemişlerdir. Araştırma sonucuna göre, süt ve süt ürünleri satan işyerlerinden % 95'i süt, % 92'si beyaz peynir, % 70'i kaşar peyniri ve % 81'i de yoğurt sattığını belirlemişlerdir.

Çivi ve ark. (1993), Tokat ilinde süt üretim, pazarlama ve tüketim yapısı ile ilgili yaptıkları çalışmada, ilde kişi başına yıllık süt tüketiminin 20.4 kg olduğunu belirlemişlerdir.

Hanta ve Yurdakul (1995), yaptıkları çalışmada, Adana ilinde hane halklarının gıda harcamalarının % 15.1'inin süt tüketimine, % 51,8'inin ise süt ürünlerine yapıldığını belirlemişlerdir.

Şahin ve Gül (1997), Adana ilinde hane halklarının süt ve süt ürünleri tüketimleri ve tüketim alışkanlıklarını inceledikleri çalışmalarında, İlde ailelerin aylık 16,3 kg açık süt, 3,7 kg pastörize süt, 7,7 kg yoğurt, 3,6 kg beyaz peynir, 0,7 kg kaşar peyniri 0.7 kg tereyağı tükettikleri belirlenmiştir.

Yüzbaşı ve Ark. (1999), yaptıkları çalışmada, Ankara ili Keçiören ilçesinde farklı gelir gruplarındaki ailelerin süt ve süt ürünleri tüketimlerini incelemişlerdir. İncelenen ailelerin aylık 7,58 kg süt, 1,38 kg

peynir ve 0,29 kg tereyağı tükettiklerini belirlemişlerdir.

Andiç ve ark. (2002), Van ili Merkez ilçede yaptıkları çalışmada ailelerin süt tüketim düzeylerini belirlemişlerdir. Araştırma sonucuna göre ailelerin yıllık ortalama süt tüketimleri 243,4 kg açık süt, 37,2 kg pastörize süt, 180,1 kg yoğurt, 17,4 kg beyaz peynir, 6,2 kg kaşar peyniri, 3,7 kg tulum peyniri, 74,6 kg otlı peynir, 16,5 kg tereyağı tükettikleri belirlenmiştir.

Şimşek ve ark. (2005), İstanbul İlinde farklı sosyo-ekonomik yapıya sahip ailelerin içme sütü alışkanlıkları üzerine, yaptıkları çalışmada, ailelerde kişi başına yıllık ortalama süt tüketim düzeyinin 34 lt olduğunu ve farklı soyo-ekonomik yapıya sahip ailelerin tüketim yapılarının benzerlik gösterdiğini saptamışlardır.

Bu çalışma, Şanlıurfa ilinde daha önce böyle bir çalışmanın yapılmaması ve Türkiye'de bölgeler itibariyle süt ve süt ürünlerinin sosyo-ekonomik koşullara bağlı olarak farklılık gösterdiği gerekçesi kapsamında, Türkiye'nin diğer bölgelerindeki illerden iklim ve sosyo-ekonomik farklılığı olan Şanlıurfa İlinde, tüketicilerin süt tüketim düzeylerini ve tüketim davranışlarını belirlemek amacıyla yapılmıştır.

2. MATERYAL VE YÖNTEM

Araştırmanın temel materyalini, Şanlıurfa ili Merkez İlçe kentsel alanda yaşayan hane halklarından anket yoluyla elde edilen veriler oluşturmaktadır. Ayrıca konu ile ilgili yapılmış araştırma sonuçları ve istatistikî bilgilerden de yararlanılmıştır.

Anket yapılan hane halkı sayısı belirlenirken, örneklemede kullanılacak

hane halklarına ilişkin çocuk sayısı veya gelir düzeyleri gibi kriterlere ulaşmak mümkün olmadığından, konu ile ilgili benzer çalışmalarda yapılan anket sayıları dikkate alınarak, 200 aile ile anket yapılmıştır. Yapılan anketlerden 3'ünün eksik ve yeterli olmaması nedeniyle değerlendirmeler 197 anket üzerinden yapılmıştır. Ayrıca, anket yapılırken, ilde farklı sosyo-ekonomik yapıya sahip bölgeler dikkate alınmıştır. Anketler 2004 yılı Mart ayında yapılmıştır. Araştırmada elde edilen veriler, Excel programında değerlendirilmiş olup, her bir gelir grubu ortalaması ve tüm aileler ortalaması olarak tablolar halinde miktar ve oran değerleri verilerek analizler yapılmıştır.

3. ARAŞTIRMA BULGULARI

3.1. İncelenen Ailelerin Gelir Gruplarına Göre Gıda Harcamaları

İncelenen ailelerde aylık gıda harcamaları Çizelge 1'de verilmiştir. Çizelge 1'den de görüldüğü gibi gelir grupları itibariyle gıda harcaması farklılık arz etmektedir. En düşük gelir grubunda gıda harcaması aylık 170,60 YTL iken, en yüksek gelir grubunda ortalama aylık gıda harcaması 432,20 YTL'dir. Aileler ortalaması olarak aylık gıda harcaması 296,36 YTL'dir. Aylık gıda harcaması gelir gruplarına paralel olarak artış göstermektedir. Gıda malları, zorunlu tüketim malları arasına girmekle beraber, tüketicilerin gelir düzeyi zorunlu gıda harcamalarını da etkilemektedir.

İncelenen ailelerin aylık süt harcamaları gelir grupları itibariyle farklılık göstermektedir. Nitekim en düşük gelir grubunda aylık süt harcaması 13,00 YTL iken, en yüksek gelir grubunda 20,84 YTL'dir. Aylık süt harcaması, 501-750 YTL

Çizelge 1. Ailelerin Aylık Gıda ve Süt Harcaması

Gelir Grupları (Aylık) YTL	Ailelerin Aylık Gıda Harcamaları YTL (1)	Ailelerin Aylık Süt Harcamaları YTL (2)	Oran % (2/1)
1-250	170,60	13,00	7,6
251-500	252,40	14,60	5,8
501-750	319,40	13,32	4,2
751-1000	333,98	17,16	5,1
1000+	432,20	20,84	4,8
Ortalama	296,36	15,56	5,3

gelir grubunda bir önceki gelir grubuna göre düşük olsa da, genelde süt harcamaları da gelir gruplarına paralel olarak artış göstermektedir.

Aylık süt harcamalarının, aylık toplam gıda harcamaları içindeki payı gelir grupları itibariyle % 4,2 ile % 7,6 arasında değişmekte olup aileler ortalamasında % 5,3'dür. DİE verilerine göre, Türkiye'de ailelerin aylık gıda harcaması içinde süte yapılan harcamanın payı % 3,6 olarak tespit edilmiştir (DİE, 2003).

3.2. İncelenen Ailelerin Süt Tüketim Düzeyleri

Araştırmanın anket çalışması esnasında aile temsilcilerine ortalama olarak aylık süt tüketim miktarları sorulmuş ve aylık süt tüketim düzeyleri Çizelge 2'de verilmiştir. Aileler genelinde ortalama aylık süt tüketimi 16,2 litre olarak belirlenmiştir. Gelir grupları itibariyle ailelerin aylık süt tüketimleri 12,4 litre ile 19,2 litre arasında farklılık arz etmekle beraber, aylık en fazla süt 19,2 litre ile 1000 YTL ve daha fazla gelire sahip ailelerce tüketilmektedir.

Ailelerin yıllık süt tüketim düzeyleri incelendiğinde, yıllık kişi başına süt tüketimi gelir grupları itibariyle 32,9 litre ile 47,1 litre arasında değişmekte olup aileler ortalamasında 39,5 litre düzeyindedir. DİE'nin hane halkı tüketim harcamaları

çalışmasında Türkiye ortalaması kişi başına yıllık süt tüketimi ise 33,6 olarak tespit edilmiştir (DİE, 2003). Araştırma alanında kişi başına düşen yıllık süt tüketim miktarı Türkiye ortalamasının üzerindedir.

İncelenen ailelerin süt tüketimine çocuk sayısı ve çocukların yaş durumunun etkisi incelendiğinde, ilk üç gelir grubunda, 0-10 yaş grubu çocuk sayısı ile aylık süt tüketimi arasında doğrusal bir ilişki olduğu görülmektedir (Çizelge 3). Nitekim, 1. gelir grubunda (1-250 YTL) 0-10 yaş grubunda 2,2 çocuk varken süt tüketimi 16,4 litre, 2. gelir grubunda (251-500 YTL) 2,3 çocuk varken, süt tüketimi 17,6 litre ve 3. gelir grubunda ise 1,1 çocuk varken buna paralel aylık süt tüketimi 12,4 litredir. 4. gelir grubundan sonra 0-10 yaş grubu çocuk sayısı ilk gruplara göre az olmasına karşın aylık süt tüketiminin aynı düzeyde veya yüksek olması gelir etkisi ile açıklanabilir.

İncelenen ailelerde tüketilen sütün ne sütü olduğu sorulduğunda, aileler ortalaması olarak, kullanılan sütün % 87,8'ini inek sütü, % 7,4'ünü koyun sütü, % 2,4'ünü keçi sütü ve % 2,4'lük kısmını da bilinmeyen miktar oluşturmaktadır (Çizelge 4).

Tüketilen sütün çeşidine, hayvan türüne göre üretilen süt miktarı etkili olmaktadır. Nitekim, DİE'nin 1999 yılı verilerine göre, Türkiye genelinde üretilen yaklaşık 10 milyon ton sütün % 88,9'u sığır sütü, % 8'i koyun sütü ve % 2,4'ü keçi sütü, geri kalanı

Çizelge 2. İncelenen Ailelerin Süt Tüketim Düzeyleri

Gelir Grupları (YTL)	Aile Sayısı (Adet)	Ailedeki Ortalama Birey Sayısı (Kişi)	Aile Başına Aylık Süt Tüketimi (L)	Yıllık Kişi Başına Süt Tüketimi (L)
1-250	34	5,1	16,4	41,8
251-500	50	6,2	17,6	36,9
501-750	36	4,9	12,4	32,9
751-1000	49	5,0	16,0	41,6
1000+	28	5,3	19,2	47,1
Top./Ort.	197	5,4	16,2	39,5

Çizelge 3. Gelir Gruplarına Göre Çocuk Sayısı ve Süt Tüketimi

Gelir Grupları (YTL)	0-10 Yaş		11-20 Yaş		21+ Yaş		Toplam		Aylık Aile Başına Süt Tüketimi
	Sayı	Oran	Sayı	Oran	Sayı	Oran	Sayı	Oran	
1-250	2,2	68,8	0,9	28,1	0,1	3,1	3,2	100,0	16,4
251-500	2,3	57,5	1,2	30,0	0,5	12,5	4,0	100,0	17,6
501-750	1,1	44,0	1,0	40,0	0,4	16,0	2,5	100,0	12,4
751-1000	1,2	42,8	1,1	39,3	0,5	17,9	2,8	100,0	16,0
1000+	1,3	52,0	0,6	24,0	0,6	24,0	2,5	100,0	19,2
Top./Ort.	1,6	53,3	1,0	33,3	0,4	13,4	3,0	100,0	16,2

ise manda sütünden oluşmaktadır. Araştırma da incelenen ailelerin tükettikleri süt türü oranları ile bu oranlar paralellik arz etmektedir.

3.3. İncelenen Ailelerin Süt Alım Şekilleri

İncelenen ailelere tükettikleri sütün ne kadarını açık ne kadarını ambalajlı süt olarak satın aldıkları sorulduğunda, aileler ortalaması olarak satın alınan sütün % 46,3'ü açık ve % 53,7'si ise ambalajlı süt olduğu tespit edilmiştir. Gelir grupları itibariyle tüketim yapısı incelendiğinde, ilk üç gelir grubunda tüketilen toplam sütün yarısından fazlasını açık süt oluştururken, 751-1000 milyon ve 1 milyar ve üzeri gelir grubunda tüketilen sütün % 30 ve %35 gibi bir kısmını açık süt oluşturmaktadır (Çizelge 5). Bu da, düşük gelir gruplarındaki ailelerde açık sütün daha çok kullanıldığını göstermektedir. Ambalajlı süt kullanım oranı gelir düzeyi arttıkça artış göstermektedir.

1998 yılında İstanbul, Ankara ve İzmir illerinde yapılan bir araştırmada ise bu kentlerde içme sütü endüstrisi gelişmiş

olmasına karşın, tüketicilerin genel olarak % 49'unun açık ya da sokak sütü tükettikleri belirlenmiştir (Karagözlü ve Kavas, 1998).

İncelenen ailelerin açık sütü alım yerleri incelendiğinde, aileler ortalaması olarak % 33,7'si açık sütü sokak sütçülerinden aldıklarını, % 27,0'si bakkal ve pastanelerden aldıklarını, %15,7'si küçük ölçekli marketlerden satın aldıklarını ve % 7,9'u ise kendilerinin ürettiklerini ifade etmişlerdir (Çizelge 6). Açık sütün satışını şehir içi ve şehir kenarında sütçülük yapan aileler yaparken, bakkal-pastane ve marketlerde şehre yakın köylerden gelen açık sütler satılmaktadır.

Tüketicilerin perakendeci seçiminde çeşitli faktörler etkilidir. Bunlar alış-veriş kolaylığı, tüm ihtiyaçların bir yerden giderilmesi, ucuzluk, promosyon, ulaşım, sosyal imkanlar vb. faktörlerdir. Araştırmada da geleceğe yönelik bazı ipuçları elde etmek amacıyla, ailelerin ambalajlı süt satın alma yerleri sorulmuştur (Çizelge 7).

Ailelerin ortalama olarak % 61,4 gibi büyük bir bölümü ambalajlı sütü süper marketlerden aldıklarını, % 21,1'i bakkaldan

Çizelge 4. Tüketicilerin Aldıkları Sütün Türüne Göre Dağılımı

Gelir Grupları	İnek Sütü		Koyun Sütü		Keçi Sütü		Bilmiyorum		Toplam	
	Mik. (Lt)	Oran (%)	Mik. (Lt)	Oran (%)	Mik. (Lt)	Oran (%)	Mik. (lt)	Oran (%)	Mik. (Lt)	Oran (%)
1-250	3,5	85,4	0,3	7,3	0,2	4,9	0,1	2,4	4,1	100,0
251-500	3,7	84,1	0,4	9,1	0,2	4,5	0,1	2,3	4,4	100,0
501-750	2,8	90,3	0,3	9,7	-	-	-	-	3,1	100,0
751-1000	3,8	95,0	0,1	2,5	-	-	0,1	2,5	4,0	100,0
1000+	4,4	91,7	0,4	8,3	-	-	-	-	4,8	100,0
Top./Ort.	3,6	87,8	0,3	7,4	0,1	2,4	0,1	2,4	4,1	100,0

Çizelge 5. Ailelerin Süt Alım Şekilleri

Gelir Grupları	Açık Süt		Ambalajlı Süt		Toplam	
	Miktar (lt)	Oran (%)	Miktar (lt)	Oran (%)	Miktar (lt)	Oran (%)
1-205	9,2	56,1	7,2	43,9	16,4	100,0
251-500	10,8	61,4	6,8	38,6	17,6	100,0
501-750	7,6	61,3	4,8	38,7	12,4	100,0
751-1000	4,8	30,0	11,2	70,0	16,0	100,0
1000+	6,8	35,4	12,4	64,6	19,2	100,0
Ortalama	7,6	46,3	8,6	53,7	16,2	100,0

Çizelge 6. Ailelerin Açık Süt Alım Yerleri (%)

Gelir Grupları (Aylık) YTL	Market	Bakkal-Pastane	Sokak Sütçülerinden	Kendi Üretenler	Toplam
1-205	11,2	22,2	44,4	22,2	100,0
251-500	11,1	29,6	40,8	11,1	100,0
501-750	25,0	20,0	35,0	5,0	100,0
751-1000	21,7	26,1	17,4	4,3	100,0
1000+	9,1	36,4	36,4	-	100,0
Ortalama	15,7	27,0	33,7	7,9	100,0

ve % 17,5'i ise kendi semtlerindeki küçük ölçekli marketlerden satın aldıklarını ifade etmişlerdir.

Tüketicilerin ambalajlı süt satın alırken büyük oranda firma adı yani marka tercihi yaptıkları tespit edilmiştir (Çizelge 8).

Nitekim ambalajlı süt satın alırken ailelerin ortalama % 56,2 gibi büyük bir bölümü firma ismine daha fazla dikkat ederken, % 18,4'ü diğer faktörlerden son kullanım tarihi, promosyon ve ambalaj renk ve kalitesine dikkat ettiklerini, %17,5'i fiyata, % 7,9'u ise yağ oranına dikkat ettiklerini ifade etmişlerdir

Tüketicilerin marka tercihinde en etkili faktörün satın alınan sütün kalitesi olduğu belirlenmiştir. Nitekim, Çizelge 9'dan da görüldüğü gibi kaliteyi 1. derecede önemseyenlerin oranı % 71,6'dır. Birinci derecede etkili faktör olarak görülen bir diğer hususta güvenilirliktir. Güvenirliliği ikinci derecede etkili faktör olarak

değerlendirenlerin oranı ise % 53,5'dir.

Ailelerin süt tüketiminde mevsimsel farklılıkların etkili olacağı düşüncesiyle, sütü en çok hangi mevsimde tükettikleri sorulmuştur. Ortalama olarak ailelerin % 76,2 gibi büyük bir bölümünün sütü en çok kış mevsiminde, % 9,1'i ilkbaharda, % 7,9'u yazın, % 6,7'si ise sonbaharda tükettiklerini ifade etmişlerdir (Çizelge 10).

SONUÇ VE ÖNERİLER

Şanlıurfa ili Merkez ilçe kentsel alanda incelenen ailelerin aylık süt tüketimleri ortalama 16,4 litre, yıllık kişi başına tüketilen süt miktarı ise 39,5 litre olarak tespit edilmiştir. Ailelerin süt tüketim düzeyi gelir gruplarında farklılık göstermekle birlikte, yüksek gelirli ailelerde süt tüketim düzeyi diğerlerine göre daha yüksektir. Ayrıca, ailelerde 0-10 yaş grubu çocuk sayısının da süt tüketimine pozitif etki yaptığı

Çizelge 7. Ailelerin Ambalajlı Süt Alım Yerleri (%)

Gelir Grupları (Aylık)YTL	Süper Market	Küçük Ölçekli Market	Bakkal	Toplam
1-250	25,0	33,3	43,7	100,0
251-500	58,3	12,5	29,2	100,0
501-750	52,4	28,6	19,0	100,0
751-1000	72,7	12,1	15,2	100,0
1000-+	85,0	10,0	5,0	100,0
Ortalama	61,4	17,5	21,1	100,0

Çizelge 8. Ambalajlı Süt Satın Alınırken Dikkat Edilen Hususlar (%)

Gelir Grupları	Firma Adı	Yağ Oranı	Fiyat	Diğer	Toplam
1-250	43,7	6,3	6,3	43,7	100,0
251-500	54,1	12,5	16,7	16,7	100,0
501-750	57,2	4,8	19,0	19,0	100,0
751-1000	57,6	9,1	21,2	12,1	100,0
1000-+	65,0	5,0	20,0	20,0	100,0
Ortalama	56,2	7,9	17,5	18,4	100,0

Çizelge 9. Marka Tercihinde Etkili Olan Faktörler (%)

Faktörler	Önem Derecesi				Toplam
	1. Derecede	2. Derecede	3. Derecede	4. Derecede	
Kalite	71,6	23,9	3,0	1,5	100,0
Ucuzluk	9,4	23,6	47,2	19,8	100,0
Güvenirlilik	25,2	53,5	19,7	1,6	100,0
Ambalajı	4,4	3,3	27,5	64,8	100,0

Çizelge 10. Ailelerin Sütü En Çok Tükettiği Mevsim (%)

Gelir Grupları (Aylık)YTL	İlkbahar	Yaz	Sonbahar	Kış
1-250	15,0	10,0	15,0	60,0
251-500	11,4	9,1	6,8	72,7
501-750	9,3	6,3	6,3	78,1
751-1000	5,0	7,5	5,0	82,5
1000-+	7,1	7,1	3,6	82,1
Ortalama	9,1	7,9	6,7	76,2

gözlenmiştir.

Ailelerin satın aldıkları sütün ortalama olarak % 87,8'ini inek sütü, % 7,4'ünü koyun sütü, % 2,4'ünü keçi sütü ve yine % 2,4'ünü kaynağı bilinmeyen süt oluşturmaktadır.

Türkiye'de sütçülük sektöründe önemli bir sorun olan sokak sütçülüğü, araştırma alanında da önemli bir yer teşkil etmektedir. Nitekim tüketiciler tarafından satın alınan sütün % 46,3'ünü açık süt ve % 53,7'sini ise ambalajlı süt oluşturmaktadır. Türkiye genelinde ise tüketilen sütün % 40'ını açık süt oluşturmaktadır.

Ailelerce tüketilen açık sütün ortalama olarak % 33,7'si sokak sütçülerinden, % 27,0'si bakkal ve pastanelerden, % 15,7'si marketlerden alınırken, % 7,9'u ise kendisi üreterek tüketmektedirler.

Tüketiciler ambalajlı süt satın alırken bir çok hususa dikkat etmektedirler. Bunlar, marka, yağ oranı, fiyat, son kullanma tarihi, ambalaj renk, çeşit ve büyüklüğü gibi faktörlerdir. İncelenen ailelerin ambalajlı süt satın alırken % 56,2 gibi büyük bölümünün firma adını yani marka faktörünü önemsedikleri belirlenmiştir.

Marka tercihinde tüketicilerin % 71,6'sı 1. derecede kaliteyi, %53,5'i 2. derecede güvenilirliği, % 47,2'si 3. derecede ucuzluğu ve % 64,8'i 4. derecede ambalajı önemsedikleri tespit edilmiştir.

Ailelerin süt tüketim yoğunlukları mevsimler itibariyle farklılık gösterdiği belirlenmiştir. Ailelerin % 76,2'si sütü daha çok kış aylarında, % 9,1'i ilkbahar aylarında, % 7,9'u yaz aylarında ve % 6,7'si ise sonbaharda tükettikleri belirlenmiştir.

Araştırma sonucuna göre İlde süt tüketimi ile ilgili en önemli sorunun açık süt olduğu belirlenmiştir. Açık olarak satın alınan sütün en büyük bölümünü oluşturan sokak sütçüleri, şehrin genişlemesi ile modern binalarla çevrili mahalleler ortasında kalmış teknik ve hijyenik olmayan koşullarda süt üreten ailelerden oluşmaktadır. Bu durum, hem üretilen sütün sağlıklı olmamasına ve hemde şehrin çevre sağlığına olumsuz etki yapmaktadır. Bu durum ortadan kaldırılması için, sanayi

işletmelerinin sağlıklı gelişmesi amacıyla oluşturulan Organize Sanayi Bölgelerine benzer bir yapının süt üreticileri içinde oluşturulmasıdır. Bundan da önemlisi gelişmiş ülkelerde olduğu gibi işlenmiş hijyenik süt tüketim bilincinin geliştirilmesi için eğitim çalışmalarının artırılması gerekmektedir.

KAYNAKLAR

- Andiç, S., Şahin, K., Koç, Ş., 2002.** Van Merkez İlçe Kentsel Alanda Süt Tüketimi. Yüzüncü Yıl Üniv. Ziraat fakültesi tarım Bilimleri Dergisi. 12 (2):33-38. Van.
- Ayar A, Demirulus H, (2000):** Eğitim Çağındaki Gençlerin Süt Ve Süt Ürünleri Tüketim Alışkanlıklarının Belirlenmesi Üzerine Bir Araştırma. Gıda, 25, 5: 371-376.
- Benli, E. 2004.** Globalleşen Dünyada Türkiye Et ve Süt Sanayi. www.zmo.org.tr/etkinlikler/abgst03/14.pdf
- DİE, 2003.** Hane Halkı Tüketim Harcamaları 2002, DİE Yayınları, Ankara.
- Erkuş, A., Bülbül, M., Kıral, T., Açıl, F., Demirci, R. 1995.** Tarım Ekonomisi. Ankara Üniversitesi Ziraat Fakültesi Eğitim, Araştırma ve Geliştirme Vakfı Yayınları No:5, Ankara.
- Gönç, S., Oysun, G. Ve Ergüllü, E. 1993.** Süt Üretiminde Sorunlar ve Destekleme Politikaları, Türkiye 5. Sütçülük Kongresi.
- Karagözlü, C. ve Kavas, G. 1998.** Türkiye Süt Endüstrisinde Sokak Sütçülüğü Sorunu. Bülten. TMMOB Ziraat Mühendisleri Odası, İzmir Şubesi, Temmuz-Ağustos 1998, İzmir.
- Özcan, T. F., Erbil ve E., Kurdal, 1998.** Sütün İnsan Beslenmesindeki Önemi. İçme Sütü Sempozyumu Tebliğler Kitabı, Tekirdağ, s.31-41
- Çivi, H., A. Z. Gürler, K. Esengün ve O. Karkacier, 1993.** Tokat İl Merkezinde Yaşayan Hane Halklarının Süt Tüketim Durumu Üzerine Bir Araştırma. Gaziosmanpaşa Üniversitesi Zir.Fak.Derg., 10(1): 97-107.
- Gülten, Ş., F. Yavuz ve O. Yavuz, 1987.** Atatürk Üniversitesi Ziraat Fakültesi Ziraat İşletmesinde Üretilen Süt Ve Süt Ürünlerinin Erzurum'da Pazarlama İmkânları. Atatürk Üniversitesi Zir. Fak. Derg., 18(1-4):27-33. Erzurum.
- Hanta, B. ve O. Yurdakul, 1995.** Adana İli

- Kentsel Alanda Hayvansal Gıda Tüketim Yapısı. Çukurova Üniversitesi *Zir. Fak. Derg.*, 10(2):169-184, Adana.
- Konar, A., C. Yağmur ve M. Güven, 1993.** Süt Ürünleri Yönünden Tüketici Eğilimleri. 5. Türkiye Sütçülük Kon. TMMOB Ziraat Mühendisleri Odası.A.Ü. Ziraat Fakültesi Yayınları. s:149-161. Ankara.
- Şahin, K. ve A. Gül, 1997.** Adana İli Kentsel Alanda Ailelerin Süt Ve Süt Mamulleri Alım Ve Tüketim Davranışları. Çukurova Üniversitesi *Zir. Fak. Derg.*, 12(4):59-68, Adana.
- Şimşek, O., Çetin, C., Bilgin, B. 2005.** İstanbul İlinde İçme Sütü Tüketim Alışkanlıkları ve Bu Alışkanlıkları Etkileyen Faktörlerin Belirlenmesi Üzerine Bir Araştırma. T.Ü. Ziraat fak. Dergisi, 2 (1): 23-35, Tekirdağ.
- Tan, S. ve Ertürk, Y.E. 2002.** Peynir. TEAE-BAKIŞ, Sayı 1, Ankara.
- Tan, S. 2003.** Okul Sütü Programı. TEAE-BAKIŞ, Sayı 3, Nüsha 6, Haziran 2003, Ankara.
- Yüzbaşı, N., A. Erkuş, ve E. Sezgin, 1999.** Keçiören Şefkat Mahallesinde Çeşitli Gelir Gruplarındaki Ailelerde Süt ve Süt Ürünleri Tüketimi. *Gıda Dergisi*, 24(1): 59-67.

TARIMDA SÜRDÜRÜLEBİLİRLİK VE ORGANİK TARIM

Şule TURHAN¹

ÖZET

Sürdürülebilir tarım, uzun dönemde doğal kaynakların korunması yanında çevreye zarar vermeyen tarımsal teknolojilerin kullanıldığı bir tarımsal yapının oluşturulmasıdır. Dünyanın gelişmiş ülkelerinde olduğu gibi Türkiye'de de, bir yandan sentetik üretim girdileri denetimsizce kullanılırken, bir yandan da işleme teknik ve teknolojilerinin oluşturdukları olumsuz sonuçlar düşünülmeden kullanılan yoğun (konvansiyonel ya da entansif) tarımsal üretim yapılmaktadır. Günümüzde bu uygulamalar doğal dengenin bozulmasına olan etkileri ve besin zinciri yoluyla insanın yanı sıra tüm canlılara ulaşabilen yaşam tehlikesi yaratma özelliği ile artık sanayi ya da kentsel kirlilikler kadar dikkati çekmeye başlamıştır. Bu nedenle de sürdürülebilir tarımda, henüz doğallığını kaybetmemiş tekniklerin kullanılması bir gereklilik haline gelmiştir. Burada, ilaç, sentetik gübre gibi doğal olmayan girdilerin kullanılmasından kaçınılması kalite, sağlık ve çevresel standartlarla buluşan organik tarım teknikleri anahtar rol oynamaktadır. Sürdürülebilir tarımın pratiğe yansımaları açısından önem taşıyan organik tarım, özellikle son yıllarda çevre bilincinin de gelişmesiyle birlikte bir zorunluluk olarak görülmeye başlamıştır. Bunun yanı sıra sürdürülebilir tarım anlayışında, özellikle Avrupa Birliği ülkelerinde bazı tarımsal ürünleri tanımak ve korumak amacıyla seçilmiş ürünler kayıt altına alınmaktadır. Bu sistemde seçilmiş olan ürünler PDO, PGI ve TSG olarak adlandırılan ve özel logoları bulunan bir takım standartlar altında toplanmaktadır. Böylece tarımsal ürünlerde çeşitlilik korunarak ürün içerikleri saptanıp, gıdaların kaliteleri belirlenmekte ve bu yolla da tüketicilere gıda güvencesi sağlanmaktadır. Bu çalışmada, sürdürülebilir tarım için gerekli olduğuna inandığımız organik tarım ile; PDO, PGI, TSG sistemleri ve temel prensipleri açıklanarak, bu konuda ülkemizde de yapılması gereken uygulamalar vurgulanmaya çalışılacaktır. Anahtar Kelimeler: sürdürülebilir tarım, organik, PDO, PGI, TSG

Sustainability in Agriculture and Organic Farming

ABSTRACT

Sustainable agriculture is to constitute an agricultural structure, which conserve the natural-resources with using the non-damaging agricultural technics. Like in most developed countries around the world, the synthetic production inputs are being used without control in Turkey. On the other hand, without considering the results constituted by the processing techniques and technologies, intensive farming techniques are being used. Nowadays, these kind of applications, which are characterise by negative effects on both damaging the natural balance and causing a vital danger by infecting not only human-beings but also all living organisms through food linkage, are become more conspicuous. Hence, using the technics (methods) that have not lost its naturalness become a necessity, in sustainable agriculture. In this aspect, by avoiding the use of unnatural inputs like chemicals or synthetical fertilizers; preferring the organic agriculture technics (methods) for quality, health and environmental standards will be key factor. Organic agriculture has become more important in terms of the application of sustainable agriculture in to practice. By developing the environment consciousness, organic agriculture become a necessity. In addition to this, according to the sustainable agriculture concept, to recognize and protect some selected agricultural products especially some of the EU countries have been taken in to account. In this system, the chosen products are gathered with some standards and named by using some special logos, as PDO, PGI and TSG. Thus, by protecting the varieties of agricultural products, the product contents and quality are determined and by this way, the food guaranty is obtained for consumers. In this study, the care principles of this system (i.e. PDO, PGI and

¹Uludağ Üniversitesi, Ziraat Fakültesi, Tarım Ekonomisi Bölümü, BURSA

TSG logos in organic agriculture) will be explained and the required for Turkey will be recommended.

Key words: sustainable agriculture, organic, PDO, PGI, TSG

1. Giriş

Sürdürülebilir tarım, uzun dönemde doğal kaynakların korunmasının yanısıra çevreye zarar vermeyen tarımsal teknolojilerin kullanıldığı bir tarımsal yapının oluşturulmasıdır. Türkiye'de, tarım tamamen endüstriyel karakter kazanmamakla birlikte dünyanın gelişmiş ülkelerinde olduğu gibi, bir yandan sentetik üretim girdileri denetimsizce kullanılmamakta, diğer yandan da günümüzde olumsuz işleme teknik ve teknolojilerin oluşturdukları sonuçları düşünmeden oldukça yoğun bir tarımsal üretim yapılmaktadır. Günümüzde bu uygulamalar doğal dengenin bozulmasına olan etkileri ve besin zinciri yoluyla insanın yanı sıra tüm canlılara ulaşabilen yaşamsal tehlike yaratma özellikleri ile sanayi ya da kentsel kirlilikler kadar dikkat çekmeye başlamıştır. Sürdürülebilir tarım anlayışı içerisinde su ve toprak kaynaklarının korunması, entegre ilaç yönetimi gibi birçok uygulamalar yer almakla beraber, ilaç, sentetik gübre gibi doğal olmayan girdilerin kullanılmasından kaçınılması kalite, sağlık ve çevresel standartlarla buluşan organik tarım teknikleri anahtar rol oynamaktadır.

Bu çalışmada, sürdürülebilir tarım, gerekleri ve bu alandaki gelişmeler ortaya konularak, sürdürülebilir tarım için gerekli olduğuna inandığımız organik tarım ve bu konuda dünyada ve ülkemizde yapılan uygulamalar vurgulanmaya çalışılacaktır.

2. Sürdürülebilir Tarım ve Temel Prensipleri

Sürdürülebilir tarım kavramı, tarımsal üretimde agronomik, çevresel, sosyal ve ekonomik boyutları dengelemeyi hedefleyen bir yaklaşım şeklidir. Amaçları, bir yandan tarımda verimliliği korurken diğer yandan da

çevreye verilen zararı azaltarak, kısa ve uzun dönemde ekonomiyi canlı tutmak, tarımla uğraşanların yaşam kalitesini yükseltmek ve bu amaçla uygulamaları geliştirilmiştir. Sürdürülebilir tarım kavramı aslında endüstriyel tarımın yarattığı sorunları çözebilmek için ortaya atılmış çözüm önerilerinin altında toplandığı bir başlık olarak düşünülebilir. Burada öncelikle kabul edilmesi gereken temel kurallar; tarımsal üretim için dünyada gerekli olan kaynakların sınırsız olmadığı ve doğal dengeyi bozarak istenilen ölçüde ve sürekli bir gelişmenin sağlanamayacağıdır. Bu açıklamaların ışığı altında sürdürülebilir tarımı sağlamak için gerekli temel göstergeler Çizelge 2.1'de verilmiştir.

Çizelge 2.1'de de özetlendiği üzere sürdürülebilir tarımda üreticinin uzun dönemdeki geliri çok önemlidir. Sürdürülebilir bir yaşam için mutlaka geleceğe yönelik planlamalar yapılmalı ve bu planların insanların yaşam standartlarını düşürmeyecek, bireysel özgürlüklerini kısıtlamayacak nitelikte olmasına özen gösterilmelidir. Sürdürülebilir bir tarım için doğal kaynakların korunması zorunluluktur. Aksi halde bir dönem için aşırı ve geleceği düşünmeden yapılan etkinlikler sonucunda insanların uzun dönemde güçlüklerle karşılaşması kaçınılmaz olacaktır. Bu nedenle öncelikle bu konudaki hedefler iyi belirlenmeli ve açıkça ortaya konulmalı, sürdürülebilir olmayan tarımsal etkinliklere destek verilmemelidir. Hükümetler ve çeşitli örgütler çevreye zarar verebilecek uygulamalara karşı önlemler almalıdır. Örneğin toprağın aşırı şekilde sulanmasına, gübrenemesine ve yanlış ilaçlanmasına karşı etkin eğitim ve kontrol önlemleri alınmalıdır. Bu açıdan değerlendirecek olursak sürdürülebilir tarım için bir veri tabanı oluşturulmalı, bunun için gerekli teknik, sosyal ve ekonomik veri bankalarının

yaratılması yanında, bunlara kolayca ulaşma olanakları da yaratılmalıdır.

Doğanın karşı karşıya kaldığı insandan kaynaklanan sorunlar aynı zamanda sosyo-ekonomik çalışmaları da kapsayacak biçimde ele alınmalıdır. Örneğin Güney Amerika'daki yağmur ormanlarının yok edilmesinin o bölgede yaşanan yoksulluğun bir sonucu olduğu söylenebilir. İnsanların yoksulluğu bizler için de, bir başka ülke insanı için de sorun olabilmelidir. Çünkü yağmur ormanları yok edilirse bundan sadece bir bölgenin insanları değil tüm dünya ve dolayısıyla bütün insanlar etkilenecektir. Bundan dolayı kalkınma ve çevre koruma planları, daima bölgesel ve küresel boyutta düşünülme zorundadır.

Dünyada özellikle son yıllarda tarım alanlarını ve su kaynaklarını arttırma çabalarında gittikçe zorlukla karşılaşmaktadır. Toprak erozyonu ve hava kirliliği gibi çevresel etkiler de dünyadaki tarım alanlarının artışı yavaşlatmış, hatta durma noktasına getirmiştir. Ciddi derecede erozyona uğramış toprakların ekilememesi, hatta bina ve fabrika gibi tarım dışı alanlarda kullanılması her yıl milyonlarca hektar tarım arazisinin kaybolmasına neden olmaktadır. Brezilya, İsrail gibi bazı ülkeler, verimlilik yönünden yoksun toprakları ıslah ederek yeni tarım alanları oluştururken; Türkiye, Çin gibi bazı ülkeler ise 1. sınıf tarım alanlarını başka kullanım alanlarına

dönüştürmektedir. Tüm bunların sonucu olarak da gerek ülkemizde gerekse dünyada kişi başına düşen tarım alanı miktarı azalma eğilimine girmektedir (Rehber ve Çetin, 1999). Bir yandan dünya nüfusu artarken diğer yandan da ekili alan miktarının azalması önemli bir sorun olarak karşımıza çıkmaktadır. Gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler gelecekle ilgili bütün bu tehditlere karşı önlemler alma çabalarına girmişler ve 1950'li yıllarda bu konuyla ilgili çalışmalara başlamışlardır.

Sürdürülebilir tarım uygulamalarında biyolojik mücadele başta olmak üzere, kimyasal mücadeleye alternatif yöntemler ve entegre mücadele sistemleri yer almaktadır. Entegre mücadele insan sağlığı, çevre ve doğal dengeyi dikkate alan sürdürülebilir bir mücadele sistemidir. Entegre Zararlı Yönetimi(IPM) veya Entegre Zararlı Kontrolü (IPC) olarak da adlandırılmakta ve kısaca, "Zararlıların Yönetim Sistemi" olarak ifade edilmektedir (Crucefix, 1998).

Entegre mücadele, zararlı türlerin popülasyon dinamikleri ve çevre ile ilişkilerini dikkate alarak, uygun olan tüm mücadele yöntemlerini ve tekniklerini uyumlu bir şekilde kullanarak, bunların popülasyonlarını ekonomik zarar seviyesinin altında tutan bir zararlı yönetim sistemidir. Burada, bitkisel üretimin artırılması, kaliteli ve pestisit kalıntısı bulunmayan ürün elde edilmesi, doğal zararlıların korunması ve

Çizelge 2.1: Sürdürülebilir Tarımın Temel Göstergeleri

Göstergeler	Belirleyicileri
Üreticinin uzun dönemdeki geliri	*Üreticilerin elde ettikleri net gelirin uzun dönemli olması *Üreticilerin pazarlama güçlerinin artırılması ve dış ticaretin geliştirilmesi *Kaynakları etkin kılan üretim verimliliğinin sağlanması
Doğal kaynaklar	*Gıda kalitesi ve güvenliği *Toprağın durumu *Ürün çeşitliliği * Su kaynakları
Çevre	*Kimyasal atıklar *Sulardaki tuzluluk *Doğal kaynaklar üzerine tarımın etkisi
Yönetimsel özellikler	*Sürdürülebilir tarım uygulamalarının yerine getirilmesi için eğitim çalışmalarının yaygınlaştırılması
Sosyo ekonomik etkiler	*Tarımda insan odaklı bir gelişmenin sağlanması ve işgücü eğitimi için çalışmaların geliştirilmesi

Kaynak: *Sustainable Agriculture: Assessing Australia's Recent Performance* (1998). A report to the Standing Committee on Agriculture and Resource Management of the National Collaborative Project on Indicators for Sustainable Agriculture

desteklenmesi, tarla, bahçe ve bağların periyodik olarak kontrol edilmesi, çiftçilerin kendi tarlası, bahçesi veya bağının uzmanı haline getirilmesi, pestisitlerin çevreye (toprak, su ve hava) bulaşmasının önlenmesi hedeflenmektedir. Entegre mücadele, belirli bir tarımsal ekosistemde bulunan hastalık, zararlı ve yabancı otların mücadelesinin ayrı ayrı değil, hepsinin birlikte yapılmasını ve uygun mücadele metotları ve tekniklerinin birlikte, birbirini tamamlayacak şekilde entegre edilmesini öngörmektedir (Atış, 2004).

Bunların dışında sürdürülebilir tarımla ilgili pek çok uygulama bulunmaktadır. Ürün çeşitliliğinin sağlanması ve bu sayede toprağın korunması, ürün hastalıklarının haşare ve zararlıların ve yabancı ot problemlerinin azaltılması, hayvanların yabancı ot ile mücadelede kullanılması, bu sayede kimyasal maddelerin kullanımının azaltılması ve yine kimyasal gübre ve ilaç kullanımında üreticilere gereken teknik bilgi ve becerilerin kazandırılması için gerekli yayım çalışmalarının yaygınlaştırılması, doğal alanların ve ormanların korunması için yapılacak çalışmalar bunlar arasında sayılabilir. Özellikle doğal kaynakların korunması ve kullanılması buradaki en önemli sorundur. Birçok gelişmiş ülkede biyolojik sürdürülebilirlik, su ve toprak kaynaklarının yönetimi için mücadeleler devam etmektedir. Bu problemlerin boyutu hala tam olarak bilinmemekle birlikte gerçekte bu problemlerin istatistiksel açıdan araştırılması ile ilgili çalışmalar tam olarak yapılmamıştır. Bu problemlerin yarattığı sorunların boyutunu görmek amacıyla 1997-2002 yılları arasında Avusturalya'da doğal su ve toprak kaynakları ile ilgili bazı hesaplar yapılmıştır. Örneğin Avusturalya'da su ve toprağın bozulmasından doğan maliyet yıllık 1 milyar dolardan fazladır. Kuru alanların tuzluluğundan doğan maliyet yıllık 270 milyon dolar, toprağın asitliğinden doğan zarar yıllık 134 milyon dolar, toprağın kalitesinin bozulmasından ise yıllık 663 milyon dolar zarar vardır. Suyun kirliliğinden doğan zarar ise henüz tam

olarak saptanamamıştır (Anonim, 2000). Özellikle toprağın korunması sürdürülebilir tarım anlayışında büyük önem taşımaktadır. Örneğin bu konuyla ilgili 1950'li yıllarda Avusturalya'da Tarım Planlaması çalışmaları başlatılmıştır. Daha sonra 1980 yılında Victoria hükümeti tarafından toprak koruma programları hazırlanmış ve programlar geliştirilmiştir. Farklı bölgelerde de bu tür programlar hazırlanarak Doğal Üreticiler Federasyonu ve Avusturalya Koruma Kuruluşu tarafından destek alınmıştır. Günümüzde de toprağın korunması ve sürdürülebilirlik ile ilgili birçok gelişmiş ve gelişmekte olan ülkede çalışmalar devam etmekte ve bu çalışmalara verilen destekler sürmektedir. Yine Avusturalya'dan örnek verecek olursak, 2000'li yıllara gelindiğinde Doğal Mirası Koruma Kuruluşu tarafından 1997 yılından beri toprağın korunması ve biyolojik çeşitlilik gibi sürdürülebilir tarım çalışmalarına 1,25 milyar dolar destek sağlanmıştır (Anonim, 2004).

Avrupa Birliği ülkelerinde ise özellikle bazı tarımsal ürünleri korumak, doğal özelliklerini kaybetmeden üretim devamlılığını sağlamak amacıyla PDO, PGI, TSG sistemleri geliştirilmiştir. Bu sistemler aracılığıyla aynı zamanda tüketicilerin korunmasını ve satın aldıkları ürünleri tanımlarını ve bu ürünlerin güvenilirliğinden emin olmalarını sağlamak amaçlanmaktadır. Bu düşüncelerin ışığı altında bazı tarımsal ürünleri tüketicilere daha iyi tanıtabilmek amacıyla EC No 331/2000 nolu yasa ile PDO, PGI, TSG sistemleri adı altında logolar oluşturulmuş ve bu logoyu taşıyan hem bitkisel hem de hayvansal ürünlerde gıda güvenliği ve gıda kalitesi açısından tüketicilere garanti sağlanmıştır. Bu sistemler aşağıda açıklanmaktadır:

PDO (Protected Designation of Origin): Orjinaline en uygun şekilde yetiştirilmiş ürünlerin sahip olduğu bir logodur. PDO sınıflandırmasında yer alan ürünler hem üretim hem işleme ve hem de hazırlanması aşamasında coğrafik özelliklerini korumaktadır.

PGI (Protected Geographical Indication): Bu logoya sahip olan ürünlerde hazırlama, işleme veya üretim aşamalarından en az birinde coğrafik özelliklerinin korunmuş olması istenmektedir.

TSG (Traditional Speciality Guaranteed): Bu logoya sahip olan ürünler yetiştirildikleri bölgedeki geleneksel özelliklerini koruyan ürünlerdir. Avrupa Birliği ülkelerinde PDI/PGI/TSG logosunu içeren ürünler arasında; taze et, peynir çeşitleri, diğer hayvansal ürünler (yumurta, bal, süt ürünleri, tereyağı v.b.), yağlar, meyve ve sebzeler, tahıllar, balık, bira, bitki ekstarklarından yapılan çeşitli içecekler, ekmek, pasta, kek, bisküvi, çikolata ve şekerlemeler yer almaktadır. Bu sistemler sayesinde ürün tanıtımı güvenli bir şekilde gerçekleştirilmekte tüketiciye bu konuda garanti sağlanmış olmaktadır (Rundgren, 2000).

Ülkemiz açısından sürdürülebilir tarım kavramı değerlendirildiğinde ise önemli konular; erozyon, fazla girdi kullanımı, çevre kirliliği, sulama, sanayileşme, kentleşme ve turizmin yarattığı etkiler, mer'a ve çayırların bozulması ve giderek azalmasıdır. Ülkemiz topraklarının yaklaşık %80'inde orta şiddetli ve çok şiddetli erozyon görülmekte olup tarımın sürdürülebilirliğini etkileyecek boyuttadır (Günaydın, 2005). Tarımsal uygulamalar, özellikle işleme biçim ve teknikleri bitki örtüsünü tahrip etmekte ve erozyona yol açmaktadır. Böyle bir gelişmenin başlıca nedeni toprağın korunması ve ıslahı için yapılan yatırımların çok yetersiz kalması, toprak koruyucu önlemlerin uygulanmamasıdır. Küçük ölçekli tarımsal işletmelerin yaygınlığı, tarımsal gelirlerin düşüklüğü buna önemli bir neden oluşturmaktadır. Yine ülkemizde tarımın entansif olarak yapılmış olduğu alanlarda sürdürülebilir tarım yapılmasının önemli olduğu ortaya çıkmaktadır. Kullanım miktarları yüksek düzeylere çıkan, buna karşılık uygun gübreleme teknikleri uygulanmadan kullanılan kimyasal gübreler toprağı kirletmektedir. Aynı şekilde bir yandan gereğinden fazla miktarlarda

uygulanan bir yandan da kullanılmaması gereken maddeleri içeren mücadele ilaçları doğal çevre üzerinde önemli olumsuzlukların ortaya çıkmasına neden olmaktadır. Özellikle fazla azotlu ve fosforlu gübre kullanımı toprakların fiziksel ve kimyasal yapısını etkilemekte dolayısıyla kirliliğe yol açmaktadır. Benzer şekilde pestisit kullanımından dolayı topraklarda mikrofloranın değişmesi nedeniyle organik madde birikimi zor olmakta ve verimlilik düşmektedir. Bazı ülkelerin deneyimleri de dikkate alınırca genetik olarak değiştirilmiş (GMO) tohum kullanımı nedeniyle tarım yapılan alanlardaki doğal ortamın, değişmesi riski bulunmaktadır.

Bu açıklamaların ışığı altında tarımda üretim ve verimliliği arttırmak ve gıda güvenliğini sağlamanın yanı sıra "sürdürülebilir bir tarım sektörü" oluşturmak ve doğal çevrenin bozulmasını önlemek önemli bir hedef olarak ortaya çıkmaktadır. Artan ve giderek kentleşen nüfusun yeterli ve dengeli beslenmesi, mukayeseli üstünlüğe sahip olunan ürünlere ağırlık vererek üretim ve ihracatın artırılması, üretici gelirlerinde artış ve istikrarın sağlanması hedeflerine ulaşmak için sürdürülebilir tarım prensipleri içinde bir yapılanma sağlamak ve buna uygun politikalar oluşturulması ulaşılabilecek önemli hedefler olarak karşımıza çıkmaktadır. Burada tarımsal üretimde daha çevre dostu ürün ve üretim teknolojilerinin kullanılması, doğal kaynak stoğunun korunması ve organik tarımın geliştirilmesi konusu önem kazanmaktadır.

Özellikle gelir düzeyi yüksek ülkeler başta olmak üzere birçok ülkelerde bilinçlenerek örgütlenen üretici ve tüketiciler, doğayı tahrip etmeyen yöntemlerle, insanlarda olumsuz etki yapmayan tarımsal ürünleri üretmeyi tercih etmeye başlamıştır. Bu amacı güden bir üretim yolu olan organik tarım birçok ülkede olduğu gibi ülkemizde de kullanılmaya başlanmış olup günümüzde bu konuda önemli atılımlar yapılmaktadır.

3. Organik Tarım, Amaçları ve Yararlı Yönleri

Geniş bir tanımını yapacak olursak organik tarım; ekolojik sistemde hatalı uygulamalar sonucu kaybolan doğal dengeyi yeniden kurmaya yönelik insana ve çevreye dost üretim sistemlerini içermekte olup, esas itibarıyla sentetik kimyasal ilaçlar ve gübrelerin kullanılmasının yerine organik ve yeşil gübreleme, münavebe, toprağın muhafazası, bitkinin direncini artırma, parazit ve predatörlerden yararlanmayı tavsiye eden ve üretimde miktar artışını değil ürünün kalitesinin yükselmesini ilke edinen bir üretim şeklidir (Rehber ve Turhan, 2001). Organik tarımın temel amaçlarını aşağıdaki şekilde sıralayabiliriz:

i. Tarımsal üretimde doğal (toprak, su ve bitki) kaynakların korunması ve geliştirilmesi için kaynak kullanım planlamasının yapılması, bunun için sürekli bir bilgi edinme ve izleme sisteminin kurulması. Çiftçilere yönelik olarak toprak koruma ve ıslah amaçlı eğitim programlarının geliştirilmesi

ii. Sürdürülebilir tarım için bitki genetik kaynaklarının daha etkin biçimde korunmasına ve kullanılmasına çaba harcanması

iii. Sürdürülebilir tarım için hayvan genetik kaynaklarının etkin biçimde korunmasına ve kullanılmasına çaba harcanması.

iv. Tarımda zararlılarla mücadele ve kontrol yöntemlerinin daha çevre dostu bir yapıya kavuşturulması

v. Bitkisel üretimde daha çevre dostu bitki beslenmesi yöntemleri geliştirilmesi ve kullanımının teşvik edilmesi

vi. Organik tarım programları ve uygulamalarının yaygınlaştırılarak bu amaçla geliştirilen ve uygulanan üretim teknolojilerinin eğitim ve yayma projelerinin geliştirilmesi.

Özellikle 1980'li yıllardan sonra tüketicilerin artan talebiyle aile tarımı konumundan çıkıp ticari bir boyut kazanan organik tarım, başta Amerika ve Avrupa Birliği ülkeleri olmak üzere birçok ülkede

uygulanmaya başlamıştır (Gündüz, 1994). Dünyada yaklaşık 24 milyon hektarlık bir alanda organik tarım yapılmaktadır. Günümüzde Avustralya 10 milyon hektarlık organik tarım alanıyla en önemli yeri almaktadır. Ardından Arjantin (2,9 milyon hektar) ve İtalya (1,6 milyon hektar) gelmektedir ve genel olarak dünyada organik tarım yapılan alanları değerlendirecek olursak, Okyanusya yaklaşık % 42'lik bir payla en fazla organik tarım yapılan alanlara sahipken, bunu %23 ile Avrupa, %24'lük bir payla da Latin Amerika izlemektedir (Grafik 3.1). Yine yaklaşık 130 ülke tarafından gerçekleştirilen bu üretimin %75'i ABD, Almanya ve Japonya olmak üzere 3 ülke tarafından tüketilmektedir (Lohr, 2001).

Topraklarının 1 milyon hektardan daha fazla bir kısmında organik tarım yapılan ve sürekli artış eğilimi gösteren Kuzey Amerika'daki gelişmeler ve çoğu Latin Amerika ülkelerinde toplam tarım alanları içerisinde organik tarım yapılan alanların her yıl %0.5 oranında artması dikkate değer bir gelişmedir. Örneğin Arjantin'de 1992-2000 yılları arasında organik tarım alanları 550 hektardan 5,5 milyon hektara ulaşmıştır (Anonim, 2004). Bu miktar 10 yıllık bir dönem içerisinde yaklaşık 10 katlık bir artıştır.

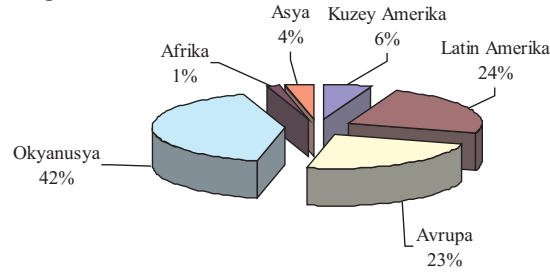
Gelişmekte olan ülkelerin çoğu organik ürün üretiminde bazı avantajlara sahiptirler. Öncelikle iklimsel avantajlar ve gelişmekte olan ülkelerin geleneksel üretim sistemlerine sahip olmaları ve ikinci olarak da daha az kimyasal maddeleri kullanıyor olmalarının yanısıra toprağın gübrenmesinin de organik tarıma daha uygun olarak yapılıyor olması bu ülkelerin organik ürün üretimine daha kolay adapte olmalarını sağlamaktadır (Rehber ve Turhan, 2001).

Ülkemiz açısından değerlendirecek olursak, dış pazarlarca talep edilen çeşitlerin, talep edilen miktarlarda üretilmesiyle başlayan organik tarım ürünleri üretimi 2000'li yıllarda yeni bir boyut kazanmıştır. Organik tarım pazarlarına yeni ürünler sunulmakta ve geleneksel ürünlerde olduğu gibi talep yaratma çalışmaları yoğunluk kazanmaktadır. 1990 yılında yaklaşık 1037

ha'lık bir alanda organik tarım üretimi yapılan ülkemizde bu rakam 2004 yılında yaklaşık 57 000 ha'a yükselmiştir. Üretici sayısında da yine benzer bir gelişme sağlanmış ve 1990 yılında 313 adet olan üretici sayısının 2004 yılında 18 000 adete kadar yükseldiği görülmektedir (Anonim, 2004).

Bugün organik tarımı sadece bir üretim teknolojisi olarak ele almak doğru değildir. Çünkü günümüzde organik tarım sadece bir yöntem olarak değil aynı zamanda felsefi bir düşünce ve yaşam tarzı olarak görülmeye başlanmıştır (Rehber ve Çetin, 1999). Tüm insanlığın ve gelecek nesillerin sağlığını koruyacak ve daha sağlıklı ürünler elde ederek uzun dönemde gıda güvenliğini sağlayacak olan organik tarımın yararları Çizelge 3.1'de verilmiştir.

Şekil 3.1: Dünyada Organik Tarım Yapılan Alanların Dağılımı

Kaynak: Organic Agriculture Worldwide, Statistics and Future Prospects, February 2004

Çizelge 3.1'de özetlenen yararların dışında organik tarım, bir işletmenin girdi sağlama açısından dışa bağımlılığını azaltarak, bir ölçüde aile işletmelerinin korunmasına da katkıda bulunmaktadır.

Çizelge 3.1: Organik Tarımın Yararlı Yönleri

Parametreler	Yararları
Tarım	Çeşitliliğin artması, uzun dönemde toprak verimliliği, gıda kalitesinin yükselmesi
Çevre	Daha az kirlilik, daha az toprak erozyonu, yaban hayatın korunması, çevre ile uyum içerisinde üretim
Sosyal Koşullar	Sağlık koşullarının iyileştirilmesi, daha iyi bir eğitimin sağlanması, daha güçlü bir toplumun oluşturulması, kırsal kesimden göçün azalması, işgücünün artması ve daha iyi çalışma koşullarının oluşması.
Ekonomik Koşullar	Daha güçlü bir yerel ekonominin oluşması, daha güvenli gelirin sağlanması ve kazançların artması
Organizasyonel Koşullar	Daha yüksek kapasitelerde ürün yetiştiriciliği.

Kaynak: Crucefix 1998, Organic Agriculture and Sustainable Rural Livelihoods in Developing Countries

Nitekim ABD'de 1980 yılında yayınlanan, organik tarım yapan işletmelerdeki incelemeleri ele alan araştırma raporunda, organik tarım yapan işletmecilerin daha çok küçük işletmelere sahip olma eğiliminde oldukları ortaya konmuştur (Buttel, 1986). Yine yapılan araştırmalara göre, organik tarıma geçişte geleneksel tarıma göre başlangıçta hızlı bir üretim düşmesi söz konusu iken daha sonra alınan önlemlerle verim düzeyi eskisine yaklaşmaktadır (Daitato, 1989). Sentetik girdilerin kullanımından vazgeçilmesi verim düşüşüne neden olmakla birlikte, önemli masraf tasarrufları da sağlamaktadır. Yapılan bir değerlendirmede bitkisel üretimde organik tarıma geçmekle %6-17 oranında bir gayrisafi hasıla azalması söz konusu iken masraflardaki azalma nedeniyle net gelir kaybının en çok %13 dolaylarında olduğu ifade edilmektedir. Organik tarım finansal olarak geleneksel tarıma göre daha az avantajlı görülse bile, özellikle uzun dönemde çevre ve doğal dengenin korunması yönündeki ekonomik katkıları ile, daha üstün gözükmektedir (Rehber, 1991).

Yine yapılan araştırmalarda organik tarımın geleneksel tarıma göre daha fazla işgücü gerektirdiği ortaya konmuştur. Bu ekolojik potansiyeli düşük olan alanlar için doğru ise de ancak işgücü ihtiyacı ürünün yetiştirme şekline bağlı olarak değişmektedir. Berardi (1976) yılında New York ve Pensilvanya eyaletlerinde buğday yetiştirilen alanlarda yaptığı araştırmasında organik olarak yetiştirilen bir alanda 21 saat/hektar işgücü harcandığını, geleneksel tarım yöntemiyle yetiştirilen bir alanda ise 9

saat/hektar işgücü harcadığını ortaya koymuştur. Başka bir araştırmaya göre ise buğday ve mısır üretiminde organik üretimin geleneksel üretime göre %22-55 arasında değişen oranlarda daha az işgücü verimliliğine sahip olduğudur (Atış, 2004). Fakat gerçekte gelişmekte olan ülkelerde organik tarımda daha fazla işgücünün gerekli olması bir avantaj olarak görülebilir, çünkü bu ülkelerde kullanılmayan veya ücretsiz aile işgücü miktarı fazladır.

4. Organik Tarımla İlgili Temel Sorunlar ve Çözüm Önerileri

Gelişmiş ve özellikle gelişmekte olan ülkelerde organik tarıma geçişte hem teknik hem de ekonomik anlamda bazı sorunlarla karşılaşmaktadır. Bunların en önemlilerinden biri konuyla ilgili teknik bilgi ve eleman yetersizliğidir. Organik ürün yetiştirme teknikleri ürünün üretiminden hatta toprağın hazırlanmasından, toplama, işleme, ambalajlama ve dağıtım aşamalarına kadar her aşamasında özel bilgi ve teknolojiye gereksinim duyan ve pek çok kuralı da beraberinde getiren bir sistemdir. Araştırma ve eğitim çalışmaları burada çok önem kazanmaktadır. Çiftçi ve sanayici sürekli olarak bu konuda teknik bilgi ve becerilerini ilerlettikleri takdirde organik tarım gelişebilecektir. Burada hükümet organları, üretici, tüketici ve sanayicilerle birlikte çalıştıkları zaman bu sistemin pratiğe uygulanabilirliği artacaktır. Pazarlama aşamasında yaşanan sorunları da ortadan kaldırmak için üretici ve sanayici arasındaki işbirliğinin sağlanması gerekmektedir. Sözleşmeli yetiştiricilik kavramı burada ön plana çıkmaktadır (Rehber 1998, Rehber 2000). Bu sayede hem üreticiler ürettikleri ürünü rahatlıkla pazarlayabilmekte hem de sanayiciler gereken hammaddeyi istedikleri kalitede ve miktarda elde etme garantisi sağlamaktadır.

Organik tarımda kazancın düşük olduğu dikkate alınırsa özellikle geçiş periyodunda üreticilerin desteklenmeye ihtiyacı vardır. Örneğin, Avrupa Birliği ülkelerinde organik

tarım yapan üreticiler desteklenmektedir ve 2006 yılında Avrupa Birliği'nde toplam alanların %10'unda organik tarım yapılması hedeflenmektedir. Geçiş aşamasında üreticilere 6950 milyon Euro'luk bir destek ayrılmıştır ve 2001-2006 yılları arasında ise organik olarak üretilen ürünlerin koruması ve bakımı için 7749 milyon Euro'luk destekleme yapılacaktır. 1992 yılından beri de Avrupa Birliği Ülkelerinde üreticilere gelir düşüklüklerini karşılamak amacıyla ödemeler yapılmaya başlanmıştır (Verschur and Well, 2001). Bu geçiş aşamasında her yıl dekar başına 737 Euro ve koruma ve bakım aşamasında ise hektar başına 136 Euro destek sağlanmaktadır.

Organik tarım, üreticiden tüketiciye, üretim işleme pazarlama gibi her aşamasında kontrol edilmesi ve sertifikalandırılması gereken bir üretim sistemidir (Gaskell, 2000). Organik tarımın tanımlanması ve sertifikalandırılması işlemi oldukça zordur. Ekolojik tarım, yeşil tarım, organik tarım gibi kavramlar çeşitli ülkelerde farklı şekillerde kullanılabilirlikte birlikte özellikle tüketiciler arasında bunların anlamı tam olarak bilinmemekte ve sık sık birbirlerinin yerine kullanılabilirler. Organik kelimesi en doğru şekilde, organik işleme metodları açıkça belirtilmiş ve bu şekilde sertifikalandırılmış ürünler için kullanılabilir. Örneğin yeşil gıdalar Çin'de Çin Yeşil Gıda Geliştirme Merkezi tarafından besleyici değeri ve kalitesi yüksek, güvenilir gıdalar olarak tanımlanır. Ayrıca Japonya'da yeni Japon Tarım Standartları (JAS) oluşturulmuştur. Bu standartlar ABD'deki standartlardan daha katı bir şekilde uygulanmaktadır. Burada ürünler ABD'deki gibi organik veya organik olmayan şeklinde değerlendirilmez. Fakat organik tarımı uygulama derecesine göre sınıflandırmıştır. JAS daha az kimyasal madde kullanılarak üretilen tarım ürünlerini de sertifikalandırmaktadır. İhracatçılar açısından Japon standartlarına göre JAS etiketi bulunan ürünlerin organik ürün anlamına gelmediği de bilinmelidir. Bununla birlikte JAS tarafından verilen etiket

tüketiciler için ithal gıda ürünlerinin güvenilir ve sağlıklı olması açısından bir güvencedir (Commins, 2002).

Avrupa Birliği ülkelerinde ise farklı etiketlendirme yöntemleri kullanılmaktadır. Bu ülkelerde 1991 yılında EC 2092/91 sayılı yönetmelikle organik tarımsal üretimin kuralları belirtilmiş ve tüketiciye organik üretim yapan tarım işletmelerinde organik üretim metod ve kurallarına göre üretim yapıldığı garantisini verilmiştir (Willer and Yussefi, 2001).

Sertifikasyon ve sınıflandırma işlemleri genellikle standartların uygulanabildiği ürünler için oluşturulan bir sistem olarak belirlenir. Tüm ürünlerin ve sistemlerin sertifikalandırılabilmesi son derece önemli bir konu olarak karşımıza çıkmaktadır. Son yıllarda sertifikasyon sistemi ISO 9000 ve GMP (Good Manufacturing Practices)'de yaygın olarak kullanılmaktadır (Rundgren, 2000). Organik üretim özel olarak sertifikalandırılmış bir sistemdir. Değişik ülkelerde yapılan ulusal bazdaki organik tarıma yönelik çalışmalar bağımsız olarak sürdürülürken, 1972 yılından sonra bu çalışmalar IFOAM (Uluslararası Organik Tarım Hareketleri Federasyonu)'ın organizasyonu altında toplanmıştır. Merkezi Almanya'da olan IFOAM'ın temel fonksiyonu dünyada organik tarımla ilgili bilgi ağının koordinasyonu olarak tanımlanabilir.

Bu federasyonun amaçları:

- Bilgi ve düşüncelerin üyeler arasında paylaşımını sağlamak,
- Halkı bilgilendirmek,
- Organik tarım hareketlerini uluslararası düzeyde çeşitli kuruluşlar ve delegasyonlar ile temsil etmek,
- Uluslararası üretim, işleme ve ticari standartların gözden geçirilmesi veya oluşturulmasını sağlamak olarak sıralanabilir (Gündüz, 1994).

IFOAM'ne toplam 107 ülkeden yaklaşık 770 firma ve organizasyon üyedir (Rundgren, 2000). IFOAM organik standartlar konusunda uniform bir uygulama

yapılmasını zorlamaz aynı zamanda yerel kararları ve standartları destekler. Pek çok ülkede IFOAM ile birlikte çalışan kontrol kuruluşları vardır. Bu kontrol kuruluşları ile birlikte ihtisaslaşmış ithalatçı firmalar organik ürünlerin kalite standartları için en iyi bilgi kaynakları olarak kabul edilmektedirler.

IFOAM'ne toplam 107 ülkeden yaklaşık 770 firma ve organizasyon üyedir (Rundgren, 2000). IFOAM organik standartlar konusunda uniform bir uygulama yapılmasını zorlamaz aynı zamanda yerel kararları ve standartları destekler. Pek çok ülkede IFOAM ile birlikte çalışan kontrol kuruluşları vardır. Bu kontrol kuruluşları ile birlikte ihtisaslaşmış ithalatçı firmalar organik ürünlerin kalite standartları için en iyi bilgi kaynakları olarak kabul edilmektedirler.

IFOAM, organik ürünlerin sertifikalandırma işlemlerinin yayılması ve gelişmesi için çalışmalar yapmaktadır. Bunun için 1992 yılında IFOAM akreditasyon programları (IAP) başlatılmıştır. IAP'nin temel özellikleri:

- Özel veya devlete ait olsun her sertifikasyon şirketi gönüllü olarak açılabilir.
- Bu kuruluşlar, IFOAM temel kriterlerini ve standartlarını esas alır.
- Organik gıdaların gerçekçiliği hakkında uluslararası bir garanti verir.

Ayrıca, 1999 yılında Codex Alimentarius Commission'u organik üretim prensiplerini üretim, işleme, etiketleme ve pazarlama aşamalarında ele alarak uluslararası gıda normlarını belirlemiştir. Codex ulusal veya uluslararası geçerliliği olan bir düzenleme değildir. Bitkisel ve hayvansal üretim sonucu elde edilen organik ürünleri kapsamaktadır. Codex hem tüketicileri korumak anlamında bir garanti vermekte hem de uluslararası ticari faaliyetlerde bir garanti sağlamaktadır. Gelişmekte olan ülkelerin politikalarında organik tarım daha çok dış ticaretteki getirisi açısından önemlidir ve yapılan bu

düzenlemeler iç tüketicilerin korunmasından çok ticaret yaptıkları ülkeler açısından önem taşımaktadır. Toplam 56 ülke bu düzenlemelerle ilgili çalışmaktadır. Bunlardan 32 tanesi tamamen tamamlamış, 9 tanesi tamamlama aşamasında 15 ülkede de organik düzenlemeler henüz yeni başlanmıştır (Commins, 2002).

5. Sonuç

Yeni bir yüzyıla giren dünyamızda gelecekle ilgili kaygılar daha yoğun bir biçimde yaşanmaya başlamıştır. Dünya nüfusunun hızla artması ve gelecekle ilgili birçok araştırmanın yapılması ileride bu kadar çok insanı beslemeye yetebilecek kadar çok besin maddesini üretebileceğimiz sorusunu aklımıza getirmektedir. Yapılan araştırmaların pek çoğunun sonucu gösteriyorki uygulanan yoğun tarımsal üretim programlarıyla sürdürülemez bir gelişmenin eşiğine yaklaşmıştır. Sonuçta, artık tarımsal üretimin doğaya zarar vermeden artması gereği karşımıza çıkmaktadır. Bunu sağlayabilmek için erozyonu, toprağın tuzlulaşmasını, su kaynaklarının kirlenmesini ve diğer zararları en aza indireyken sürdürülebilir tarım tekniklerinin geliştirilmesinin gerekli olduğudur. Hem gelişmiş hem de gelişmekte olan ülkeler besin üretimini arttırmanın yollarını ararken, tarımda kullanılan doğal kaynakları da güvence altına alacak yeni yöntemler geliştirme zorunluluğuyla karşı karşıyadırlar. Özellikle, uygulanan yanlış ve yoğun girdili yetiştirme teknikleri tarımsal alanlarımızda geri getiremeyeceğimiz mikroorganizma kayıplarına neden olmaktadır. Kuşaklardır süren tarımsal mücadele ilaçlarının da kontrol altına alınmadığı gözlenmektedir. Bu uygulama, insan sağlığında yarattığı tehlike, diğer türleri tehdit etmesi ve tarımsal mücadele ilacına direncin artması nedeniyle kontrol altına alınması gereklidir. Dünyada ve ülkemizde sürdürülebilir yaşamın bir gereği olarak önlemler alınmadığı takdirde ileride aç insanların sayısı artacak, hatta felaket

boyutuna ulaşacaktır.

Bu sorunlarla karşı karşıya olan dünyamızda üretim için doğal kaynaklar açısından tehlike oluşturmayan organik tarım sistemi insan, çevre ve ekonomik olarak sürdürülebilir tarımsal üretimi gerçekleştiren bir yaklaşımdır. Doğal kaynakların korunmasını, geliştirilmesini, çevrenin korunmasını ve gıda kalite ve sağlık koşullarına uygunluğu amaçlayan organik tarım sürdürülebilir bir tarım için uygun bir yöntem olarak görülmektedir. Gelişmiş batılı ülkelerde, gelişen çevre bilinciyle birlikte organik tarımda son yıllarda araştırma ve uygulama çalışmaları yoğunlaşmıştır. Gelecekte de özellikle hükümet politikalarının bu geçişi hızlandıracağı gibi tüketicilerin daha doğal koşullarda yetişmiş ürünleri talep edeceği de konunun gelişmesine katkıda bulunacaktır. Ülkemiz gibi gelişmekte olan ülkelerde de girdi kullanımına ilişkin yapılan değerlendirmelerde kimyasal gübre kullanımı ve bitki koruma ilaçlarının kullanımının gelişmiş batılı ülkelere göre henüz daha düşük düzeylerde olması organik tarıma geçişte önemli bir avantaj olarak görülmektedir.

Organik tarımın en önemli hedefi insan sağlığının korunması olduğundan; üretimin gerçek anlamda organik yöntemlerle yapılar yapılmadığının bilinmesi gerekmektedir. Bunun için kontrol işlemleri organik tarımın en önemli konusunu oluşturur. Kontrol işlemleri ürünün üretilmesi, işlenmesi ve depolanması gibi her aşamada yetkili sertifikalandırma kuruluşları tarafından yapılmalıdır. Gelişmekte olan ülkelerin çoğunda sertifikasyon kuruluşları yoktur ve bu konuda potansiyel olarak çalışan çeşitli kuruluşlar organik tarım yapan üreticilere üretim, toplama, işleme ve pazarlama aşamalarında yardımcı olmaktadır. Ancak bu işlemin çeşitli ülkelerde farklı standartlar ve kurallar çerçevesinde gerçekleştirilmesi karışıklığa yol açmakta ve hem ithalatçılar hem de tüketiciler açısından sorun yaratmaktadır. Bu karışıklıkların ortadan kaldırılması amacıyla faaliyetlerini sürdüren

IFOAM ve 1992 yılından sonra uygulamaya geçirdiği akreditasyon çalışmaları henüz tam olarak etkinliğini kuramamıştır.

Organik tarıma geçiş işlemi kapsamlı bir işlemdir, riski fazladır ve hem ekonomik hem de teknik olarak çeşitli problemleri vardır. Aynı zamanda geleneksel tarıma göre işgücü maliyetlerinin yüksek olması ve birim alandaki verimin düşük olması sebepleriyle daha maliyetli görünmektedir. Ancak az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler daha tarımda az girdi kullandıkları ve kullanılmayan işgücüne sahip oldukları için bu konuda daha fazla avantaja sahiptirler. Gelişmekte olan ülkelerin organik tarımla ilgili politikalarında genel olarak bazı eksiklikler bulunmasına rağmen sahip oldukları avantajları da gözden çıkarmamak gerekir. Organik tarımda sulama, enerji ve dışsal girdiler için büyük yatırımlara ihtiyaç yoktur, ancak özellikle eğitim ve araştırmalara önem verilerek üretimin yapılması için yatırım gerekmektedir. Bu nedenle organik tarımsal politikaların ortaya çıkması veya yeniden gözden geçirilmesi özellikle marjinal alanlarda gıda güvenliğini geliştirmek ve sürdürülebilir bir tarım oluşturmak açısından önemlidir.

Sonuç olarak günümüzde, gelecek nesilleri tehlikeye atmadan gereksinimlerini karşılayan bir toplum yaratmak açısından sürdürülebilir tarım son derece önemli bir kavramdır. Toprak ve su kaynaklarının korunması, doğal kaynakların korunması, erozyon ve orman yangınları ile mücadele, biyolojik çeşitliliğin sağlanması, entegre ilaç yönetimi tarımda uygun yetiştirme tekniklerinin kullanılarak tarımsal arazilerimizin verimliliğinin artırılması ve son yıllarda önemini gittikçe arttıran organik tarım, sürdürülebilir yaşam ve sürdürülebilir bir tarım için önemli bir gerek olarak karşımıza çıkmaktadır.

KAYNAKLAR

Anonim, 2004, Organic Agriculture Worldwide, Statistics and Future Prospects, February 2004 (<http://www.soel.de>)

- Anonim, 2000, Agribusiness and Sustainable Agriculture, NRM, P/L, Griffin.
- Atış, E., 2004, Çevre ve Sürdürülebilir Boyutlarıyla Organik Tarım, Buğday Dergisi, 2004-2005, İstanbul.
- Buttel, G.A., G. B. Gillespie, R. Janke, B. Caldwell, M. SARRANTONIP, 1986, Reduced Input Agricultural Systems: Rationale and Prospects, American Journal of Alternative Agriculture, Vol:1, No:2, s. 58-64.
- Commins, K., 2002, Status of National Organic Regulation, The Organic Standards, GroLink AB, ISSUE 11 March, 2002.
- Crucefix, D., 1998, Organic Agriculture and Sustainable Rural Livelihoods in Developing Countries, Bristol, UK:
- Daitota, I., 1989, Organik Farm Makes A Comeback and Money, Development Forum, Vol. 17, No:5, p.24.
- Günaydın, G., 2005, Türkiye Tarımı ve Değişme Eğilimleri, TMMOB Ziraat Mühendisleri Odası, Ankara.
- Gündüz, M., 1994, Organik Ürün Pazarları ve Türkiye Açısından Değerlendirilmesi, Dünyada ve Türkiye'de Organik Tarım, İGEME, Ankara.
- Gaskell M., 2000, Organic Certification, Farm Production Planning and Marketing Vegetable Research and Information Center, University of California, Publication 7274.
- Lohr, L., 2001, Factor Affecting International Demand and Trade in Organic Food Products; Changing Structure of Global Food Consumption and Trade AER/USDA, 2001.
- Rehber, E., 1991, Alternatif Tarım Üzerine Bir Tartışma, U.Ü. Ziraat Fakültesi Dergisi, Cilt: 8, s.153-160, Bursa.
- Rehber E., 1998, Vertical Integration in Agriculture and Contract Farming, Working Paper, 46, May 1998, A Joint USDA Land Grant University Research Project, Food Marketing Policy Center, University Research Project, Food Marketing Policy Center, University of California, USA.
- Rehber E., B. Çetin, 1999, Organic Farming in EU and Turkey, Proceedings XXVII COASTA-CIGR V Congress; Work Science in Sustainable Agriculture, Horsens Denmark, June 14-17, 1999.
- Rehber E. , 2000, Vertical Coordination in the Agro-Food Industry and Contract Farming:

A Comparative Study of Turkey and the USA. Food Marketing policy Center Research Report No:52, Department of Agricultural and Resource Economics University of Connecticut, USA, February, 2000.

Rehber E., ve Ş. Turhan, 2001, Prospects and Challenges for Developing Countries in Trade and Production of Organic Food and Fibers: The Case of Turkey, 72nd EAAE Seminar Organic Food and Marketing Trends, Chania, Greece, 7-10 June 2001.

Rundgren, G., 2000, Guaranteeing the Organic Quality Standard, Inspection, Certification, Accreditation and Regulation, "Entering World Organic Trade" Bangkok, 28 November.

Verschuur, G., and E.A.P. van Well, 2001, Stimulation Organic Farming in the EU with Economical and Fiscal Instruments, Center for Agriculture and Environment, Utrecht, September 2001 (CLM 503-2001) Vol.74.

Willer H., and M. Yussefi, 2001, Organic Agriculture Worldwide, Statistics and Future Prospects, SÖL, Nr.74, web: <http://www.soel.de>

SİLİFKE'DE HIYAR YETİŞTİREN SERA İŞLETMELERİNİN EKONOMİK PERFORMANSLARI VE BİRİM ÜRÜN MALİYETLERİ

Sevgi RAD¹, Garip YARŞI¹

ÖZET: Mersin İli Silifke İlçesi'nin araştırma alanı olarak seçildiği bu çalışmada, hıyar yetiştirilen cam sera işletmelerinin ekonomik performansı ve üretim maliyetlerinin saptanması amaçlanmıştır. Bu işletmelerde verim 12,8 kg/m² ve hıyarın ortalama maliyeti 781.957 TL/kg olarak hesaplanmıştır. İşletmelerde en önemli masraf unsuru aile işgücü ücret karşılığı olup; bu masraf unsuru, toplam üretim masrafları içerisinde %40,86 pay almıştır. Bunu sırasıyla %9,00 pay ile gübre masrafı ve % 8,49 ile ilaç masrafı izlemektedir. Bu işletmelerde, bir üretim dönemi için brüt kar 2.696.010.871 TL ve saf hasıla 287.009.321 TL hesaplanmıştır. Aile işgücü ücret karşılığı, üretim masrafları arasında yer aldığı net kar, negatif bulunmuştur.

Economic Performance and Unit Production Costs in Greenhouse Farms Producing Cucumber in Silifke

ABSTRACT: Economic performance and unit production costs of glass greenhouse farms involved in production of cucumber in Silifke district (Mersin) were investigated in this study.

The average productivity was found to be 12,8 kg/m². The average unit production cost of cucumber per kg was computed as 781.957 Turkish Liras (TL). Family labor was the most significant items of production costs and constituted 40,86% of production costs. Fertilizers and pesticides comprised 9,00% and 8,49% of unit production costs respectively. The average gross margin and return to total capital per farm were calculated as 2.696.010.871 TL and 287.009.321 TL respectively. Net profit was found to be negative when family labor was included as a cost item.

GİRİŞ

Seralar, iklim koşullarının açıkta bitki yetiştirmeye elverişli olmadığı dönemlerde, kültür bitkilerinin ekonomik olarak yetiştirilmesini olanaklı kılan bitkisel üretim için gerekli olan gelişim etmenlerini sağlayabilen içinde hareket edilebilir yapılardır (Sevgican ve ark. 2000).

Birim alandan yüksek verim alınmasına, küçük alanların değerlendirilmesine olanak veren ve yıl içerisinde düzenli bir işgücü kullanımı sağlayan sera tarımı; ekolojik koşullara bağlı olarak geliştiğinden özellikle güney kıyılarımızda yoğunlaşmıştır. Seracılığın geliştiği yörelere bakıldığında; ilk sırayı %52,0 ile Antalya almaktadır. Bunu %24,8 ile Mersin ve %9,9 ile Muğla ilimiz izlemektedir (Anonim 1997). Seraların %95'i

sebze üretiminde değerlendirilmekte olup; %4,0'ünde süs bitkileri ve %1,0'inde ise meyve yetiştiriciliği yapılmaktadır. Seralarda yetiştirilen sebzelerin dağılımına bakıldığında domates %51,0 ile ilk sırada yer almakta olup; bunu %20,2 ile hıyar, %17,3 ile biber ve %8,6 ile patlıcan tarımı izlemektedir. Kavun, kabak, fasulye gibi diğer sebze türlerinin toplam oranı ise %2,9'dur (Sevgican ve ark. 2000).

Silifke, Mersin ilinde örtüaltı tarımın önemli olduğu ilçelerden biridir. Silifke'de yaklaşık 1500 dekar alanda 950 çiftçi ailesi örtüaltı (seralar ve alçak plastik tüneller) tarımı yapmakta olup, seralarda yoğun olarak yetiştiren sebzeler ise sırasıyla domates, hıyar, patlıcan ve biberdir (Anonim 2003/a).

Avrupa'nın seralarda en geniş üretime sahip ülkeleri İspanya (45.467 ha), İtalya

¹Mersin Üniversitesi Silifke Meslek Yüksekokulu, MERSİN

(24.710 ha),Fransa (9.390 ha) ve Yunanistan (3.756 ha)'dır. İspanya'nın sera endüstri merkezi Almeria'dır. Bu bölgede en çok yetiştirilen ürünler domates, biber, patlıcan, hıyar, kavun ve karpuzdur. Kanada'nın Alberta bölgesinde seralarda yetiştirilen en önemli ürünü hıyar ve domatestir (Cantliffe and Vansickle 2003). Örtüaltı yetiştiriciliği, diğer tarım kolları arasında yüksek tesis ve işletme giderleri gerektiren, daha fazla teknik bilgi ve beceri ile sürekli ve daha çok uğraşı isteyen bir işletme biçimi olmakla birlikte, birim alandan daha fazla ürün elde edilmesini sağlamakta ve açıkta üretilen ürünlerin pazara arzından önceki dönem içinde pazarda yer alması ile yüksek bir fiyat elde etmek suretiyle işletme karını artırmakta ve tarımda gizli işsizliğin azaltılmasına olanak sağlamaktadır (Pezikoğlu 1999). Bu bağlamda; çalışma, örtüaltında yetiştirilen ürünlerin üretim maliyetlerin hesaplanması ve işletme faaliyetlerinin ekonomik sonucunu saptamak açısından önem taşımaktadır.

MATERYAL ve YÖNTEM

Silifke İlçesi Tarım İlçe Müdürlüğü ve Silifke Ziraat Odası Başkanlığı ile yapılan görüşmeler sonucunda, seracılığın yoğun olarak yapıldığı köyler; Kurtuluş, Karadedeli, Kapızlı, Atakent'de (Doğancık, Gazi Çiftliği ve Arkum) plastik seraların yoğun olduğu ve bu köylerde tek ve çift ürün domates yetiştirildiği (%10'un altında hıyar ve patlıcan), Akdere ve Yeşilovacık'da (Selçuklar ve Oğuz Mahallesi) ise; cam seraların olduğu ve çoğunlukla tek ürün hıyar yetiştirildiği (%5'in altında domates ve patlıcan) tespit edilmiştir. Bu bağlamda; araştırmada inceleme alanı olarak Mersin İli Silifke İlçesi Akdere ve Yeşilovacık (Selçuklar ve Oğuzlar Mahallesi) köyleri seçilmiştir. Ülke genelinde olduğu gibi araştırma yöresinde de muhasebe kayıtları tutan işletmeler bulunmadığından, araştırmanın ana materyalini cam seralarda hıyar üretimine yer veren işletmelerden anket yoluyla sağlanan veriler oluşturmuştur. Bu

veriler, işletmelerden 2002-2003 üretim dönemi için, araştırmacılar tarafından üretici ile yüz yüze anket yapılmak suretiyle toplanmıştır.

Yapılan ön çalışmalar sonucunda, örtü materyali cam olan ve hıyar yetiştirilen 85 işletme, ana kitle (N) olarak kabul edilmiştir. Örnek hacminin saptanmasında, Basit Olasılıklı Örneklemeye yönteminden yararlanılmıştır (Yamane 1967). Çünkü incelenen köylerde seralar, 1987 yılından başlayarak, özellikle 1994 ve 1995 yıllarında, Tarım Kredi Kooperatiflerince hazırlanan örnek tip projeye göre yapıldığından, sera işletme genişlikleri gruplandırma yapılmasına olanak vermeyecek şekilde birbirine yakın bulunmuştur. Bu nedenle Basit Olasılıklı Örneklemeye yöntemi kullanılmıştır.

$$N = N(zs)^2 / Nd^2 + (zs)^2$$

Yukarıdaki formülde; N=ana kitledeki işletme sayısını, z=hata nispetine göre standart normal dağılım tablosundaki değeri, s=standart sapmayı, d=kitle ortalamasından müsaade edilen hata payını, n=örnek hacmini göstermektedir. Araştırmada kabul edilen hata payı %10 olup, %90 güven sınırı ile çalışılmıştır. Buna göre, z değeri, dağılım tablosunda 1.645 olarak bulunmuştur (Düzgüneş ve ark. 1983). Yapılan hesaplama sonucunda; 21 işletme örneğe girmiştir ve bu işletmeler incelenmiştir. İşletmeler belirlenirken tesadüfî sayılar tablosundan yararlanılmış ve bu işletmeler değerlendirilmeye alınmıştır.

Nüfus ve işgücü tespit edilirken, sadece seralarda hıyar üretim faaliyetinde fiilen çalışan aile işgücü ile yabancı işgücü ele alınarak, yaş, eğitim ve cinsiyet yönünden incelenmiştir. İşletmelerin sahip olduğu işgücünün ortak bir birimle ifade edilmesi için çiftçi ailesinin işgücü, Erkek İşgücü Birimine (EİB) çevrilmiştir. Nüfusun EİB'ne çevrilmesinde 7-14 yaş için 0,50, 15-49 yaş kadınlar için 0,75, erkekler için 1,0 katsayısı, 50 ve daha yukarı yaştaki kadınlar için 0,50, erkekler için 0,75 katsayıları alınmıştır (Açıl

ve Demirci 1984). Ayrıca ergin (15-49 yaş arası) bir erkek işçinin günde ortalama 10 saat, yılda 300 gün veya 10 ay çalışma ile ortaya koyduğu işgücü (Aras 1988) bir EİB kabul edilerek hesaplamalar yapılmıştır. Aile bireylerinin sözkonusu üretim faaliyetlerinde fiili çalışma süreleri dikkate alınarak, yabancı (geçici) işçi ücretleri üzerinden alternatif ücretleri saptanmıştır.

Ürün maliyetinin saptanmasında, üretim masrafları, bir üretim dönemi için hesaplanmıştır. Faiz hesaplarında Ziraat Bankasının %44 faiz oranı dikkate alınmış, değişken masrafların üretim dönemine yayıldığı kabul edilerek, yarı değeri üzerinden hesaplanmıştır (Kıral ve ark. 1999). Çıplak arazi değerinin faizi, arazi alım-satım değerinin %5'i alınarak hesaplanmıştır (Fidan 2001). Genel idare giderleri olarak genellikle masraflar toplamının %3-7'si veya brüt hasılanın %2-5'i alınabilmektedir. Ülkemizde bu amaçla yapılmış olan çalışmalarda genellikle %3 oranı kullanılmaktadır (Kıral ve ark. 1999). Bu araştırmada da, genel idare giderleri, bir üretim dönemi için yapılan masraflar toplamının %3'ü olarak hesaplanmıştır.

Amortismanlar hesaplanırken demirbaşın niteliklerine göre ekonomik ömrü dikkate alınarak doğru-hat yöntemi kullanılmıştır (Erkuş ve ark. 1995). Seraların (demir konstrüksiyon) ekonomik ömrü 20 yıl alınmıştır (Eraktan 1995). Amortisman masrafının doğru olarak hesaplanması, hem işletme yönetimi, hem de sözkonusu sermaye unsurunun değerinin bilinmesi açısından önemlidir. En basit ve en çok kullanılan doğru-hat yöntemi bu araştırmada da kullanılarak amortisman hesaplanmıştır (Kıral ve ark. 1999). Bina sermayesinin değeri, birikmiş amortismanları hesaplanıp, yeni değerinden çıkarılmak suretiyle, makina ve alet sermayesinde de yeniler satın alma fiyatlarıyla, eskiler birikmiş amortismanları düşülerek hesaplanmıştır (Kıral 1993).

Makina ve bina sermayelerinin faiz karşılığı hesaplanırken, dönem sonu değerleri dikkate alınmış ve faiz talepleri %5 üzerinden yapılmıştır. Doğru-hat yöntemi ile amortismanı hesaplanan sabit kıymetlerde yatırımın faizi, sabit kıymet değerinin 1/2'si üzerinden hesaplanmıştır (Kıral ve ark. 1999).

Bu araştırmada ayrıca işletmelerin ekonomik performanslarını ölçmek için işgücü verimliliği, birim ürün maliyeti, GSÜD, saf hasıla, brüt kar ve net kar hesaplanmıştır. İşgücü verimliliği, her işletmenin yıllık üretiminin "EİB" ne bölünmesi ile hesaplanmıştır (Rad 1999). GSÜD; çiftçi eline geçen fiyatlar ile üretim miktarının çarpılmasıyla hesaplanmıştır. İncelenen işletmelerde GSÜD'ni hıyar satışından elde edilen gelir oluşturmaktadır. Gayrisafi üretim değerinden değişen masraflar çıkarılarak brüt kar hesaplanmıştır (Brüt kar= GSÜD-DM). Brüt kar, değişen masraflar dışında kalan diğer masraf unsurlarını ve karı kapsamaktadır. Bir işletmede net gelir elde etmek için toplam brüt karın, değişen masraflar dışında kalan diğer masraf unsurlarından büyük olması zorunludur. Bu nedenle, işletmelerde gelir sağlamak için brüt karın azamiye çıkarılması en büyük amaç olmaktadır (Eraktan 1995). Net kar ve saf hasıla işletmelerin başarı durumlarını ortaya koyan önemli göstergelerdir. Net kar, gayrisafi üretim değerinden üretim masraflarının düşülmesi (Net kar= GSÜD-ÜM) ile elde edilmiştir (Kıral 1993). Saf hasıla, borçsuz ve kira ile arazi işlemeyen bir işletmede, aktif sermayenin getirdiği faiz olarak kabul edilmektedir. Saf hasıla, gayrisafi hasıla değeri ile işletme masrafları arasındaki farktan oluşmaktadır. Saf hasılanın negatif olması, aktif sermaye için bir faiz elde edilmediği gibi, bir de zararın meydana geldiğini göstermektedir (Erkuş ve ark. 1995). İşletmeler arası karşılaştırmada en

Çizelge 1. Araştırma Bölgesinde Ortalama Sera İşletme Genişliği ve Standart Sapma

	İşletme sayısı	Ortalama İşletme büyüklüğü (m ²)	Standart Sapma	Max.-Min. (m ²)
Ana Kitle	85	647,1	± 320	2000-500
Örnek	21	586,7	± 120	800-500

güvenilir başarı ölçütü olan saf hasıla, üretim masrafları içinde yer alan faizler dikkate alınmayarak hesaplanmıştır.

BULGULAR

İncelenen işletmelerde arazi varlığı ve arazinin kullanım durumu

İncelenen işletmelerde kiracılık ve ortakçılık durumuna rastlanılmamıştır. Bu işletmelerde; sera işletme arazisi genişlikleri toplamı 12.320 m², ortalama sera işletme arazisi genişliği ise; 586,7 m²'dir.

İncelenen işletmelerde işgücü durumu

Aile işgücü

İşletmelerde hıyar üretim faaliyetine katılan toplam aile işgücü varlığının, Erkek İşgücü Birimi (EİB) cinsinden dağılımı Çizelge 2'de ortaya konulmuştur.

Çizelge 2'den de görüldüğü gibi; cam sera işletmelerinde işletme başına düşen işgücünün değeri 0,68 EİB olduğu ve ortalama 2.494 saat/yıl çalışıldığı saptanmıştır.

Yabancı işgücü

İncelenen işletmelerde daimi yabancı işgücü çalıştırılmadığı, genellikle ilaçlama ve hasat dönemlerinde geçici işçi çalıştırıldığı saptanmıştır. İşletmelerde 2003 yılı itibariyle geçici işçi ücretlerinin kadınlarda 7.000.000 TL/gün ve erkeklerde 10.000.000 TL/gün olduğu belirlenmiştir. Bu işletmelerde işletme başına ortalama 0,04 EİB bulunduğu ve 46,7 saat/yıl çalışıldığı belirlenmiş olup; bu işçilere, yaptıkları işin karşılığı olan nakdi ücret dışında herhangi bir ödeme yapılmadığı tespit edilmiştir.

İncelenen işletmelerde gayri safi üretim değeri

Araştırmanın yapıldığı 2003 yılında, hıyar üretiminden çiftçi eline geçen ortalama fiyatın 725.840 TL/Kg olduğu belirlenmiştir. Bu işletmelerde toplam hıyar üretimi ise 6,4 ton olarak saptanmıştır. Buna göre, GSÜD 4.645.376.000 TL olarak hesaplanmıştır.

İncelenen işletmelerde brüt kar, net kar, saf hasıla

Bir üretim dönemi itibariyle elde edilen brüt kar, net kar ve saf hasıla Çizelge 4'de verilmiştir.

Çizelge 2. İncelenen İşletmelerde Aile İşgücünün Kullanım Durumu (EİB Cinsinden)

	İşletme genişliği	İşletme sayısı	Kadın			Erkek			TOPLAM	
			Sayı	Saat	%	Sayı	Saat	%	Sayı	Saat
Cam seralar	500 m ²	21	5,64	24.630	40,0	8,64	27.750	60,0	14,28	52.380
		Ortalama	0,27	1173	-	0,41	1321	-	0,68	2.494

Çizelge 3. İncelenen İşletmelerde Geçici İşçi Çalıştırma Durumu (EİB Cinsinden)

	İşletme sayısı	Erkek İşgücü Birimi	Çalışılan Saat	Toplam ücret (TL)
Cam seralar	21	0,8	980	2.415.000.000
	Ortalama	0,04	46,7	115.340.270

Çizelge 4. İncelenen İşletmelerde Ortalama Brüt Kar, Net Kar ve Saf Hasıla

2003 yılı Merkez Bankası ortalama alış fiyatı= \$-1.486.586 TL ve €-1.678.349 TL'dir.

	Brüt Kar (GSÜD-DM) (TL)	Net Kar (GSÜD-ÜM) (TL)	Saf Hasıla (GSÜD-İM) (TL)
Cam seralar	2.696.010.871	-359.146.788	287.009.321

İncelenen işletmelerde m²'ye düşen brüt kar 5.392.022 TL ve saf hasıla 574.019 TL olarak hesaplanmış; net kar negatif bulunmuştur.

İncelenen işletmelerde birim ürün maliyeti

Bu işletmelerde hıyar üretim dönemi 15 Ekim - 15 Mayıs dönemini kapsamaktadır. Çizelge 5'de görüldüğü gibi; cam sera işletmelerinde hıyar üretimi için 10.009.045 TL/m² masraf yapılmıştır. Bu işletmelerde ortalama hıyar verimi 12,8 kg/m² olup; bir kg hıyar maliyeti 781.957 TL/Kg olarak hesaplanmıştır.

Çizelge 5'den de görüldüğü gibi; hıyar üretim masrafları toplamı içinde değişken masraflar %38,95 ve sabit masraflar %61,05 pay almaktadır.

TARTIŞMA

İncelenen işletmelerde sera işletme alanı

Türkiye'de sera işletmelerinin genişliği orta düzeyde olup (100 m²-1000 m²); ortalama 500 m² civarındadır (Abak ve ark. 2000). İncelenen işletmelerde, ortalama sera işletme arazisi genişliği 586,7 m² ile Türkiye ortalamasını yansıtmaktadır. İspanya'nın Almeria bölgesinde de küçük aile

işletmeciliği hakim olup; ortalama işletme arazisi genişliği 10 - 14 da'dır (Cantliffe and Vansickle 2003).

İncelenen işletmelerde işgücü durumu ve verimliliği

İncelenen işletmelerde yoğun olarak aile işgücünün kullanıldığı, ücretli işgücü kullanımının ise düşük olduğu görülmektedir. Bu işletmelerde ortalama 5 saat/m² işgücü kullanıldığı saptanmış ve işgücü performansı veya verimliliği, 9.411,76 Kg/EİB olarak bulunmuştur.

Antalya'da yapılan bir çalışmada ise cam sera hıyar yetiştiriciliğinde dekara ortalama 906 saat ve plastik sera hıyar yetiştiriciliğinde 877 saat işgücü kullanıldığı belirlenmiştir (Yılmaz 1996). İspanya, işsizliğin en yüksek olduğu AB ülkelerinden biri olmasına rağmen üreticiler Fas, değişik Afrika ülkeleri ve Güney Amerika'dan gelen çok sayıda işçiyi, geçici işçi olarak çalıştırmaktadırlar. Hollandalı üreticiler de ülke dışından gelen işçileri işletmelerinde çalıştırmaktadırlar. Burada, bu işçilere ödenen ücretler yüksek ve genellikle

Çizelge 5. Hıyar Yetiştirilen Cam Serada Üretim Masrafları (500 m²)-2003 fiyatları ile

Yapılan İşler	Tutar (TL)	%
Sera bakım giderleri	150.000.000	3,00
Tohum	185.000.000	3,70
Çiftlik gübresi	180.000.000	3,60
Kimyevi gübre	270.000.000	5,40
İlaç	425.000.000	8,49
Geçici işçilik ücreti	115.340.270	2,31
Yakacak	112.500.000	2,25
Sulama suyu ve elektrik	60.000.000	1,20
Tamir-bakım	100.000.000	2,00
Döner sermaye faizi*	351.524.859	7,00
DEĞİŞKEN MASRAFLAR TOP.	1.949.365.129	38,95
Genel idare giderleri	58.480.954	1,17
(Değişken masraflar toplamının %3)		
Aile işgücü ücret karşılığı	2.045.045.455	40,86
Çıplak arazi değerinin faizi	120.000.000	2,40
Sera tesis masrafları amortismanı	615.000.000	12,29
Sera yatırım faiz karşılığı	171.000.000	3,42
Makine amortismanı (Dinamo)	42.000.000	0,84
Makine sermayesi faiz karşılığı	3.631.250	0,07
SABİT MASRAFLAR TOPLAMI	3.055.157.659	61,05
ÜRETİM MASRAFLARI TOPLAMI	5.004.522.788	100,00
HIYAR ÜRETİM MİKTARI (Kg)	6.400 (Kg)	
1 Kg HIYAR MALİYETİ	781.957 TL/Kg	

*Tarımsal kredi faiz oranları %44 alınmıştır (Bayraktar 2003).

Amerika'da bir saate ödenen ücretin üstünde gerçekleşmektedir (Costa and Heuvelink 2000).

İncelenen işletmelerde birim ürün maliyeti

Emek yoğun çalışılan incelenen bu işletmelerde, en önemli masraf unsurunu aile işgücü ücret karşılığı oluşturmaktadır. Bu masraf unsuru, toplam üretim masrafları içerisinde %40,9 pay alarak, birim ürün maliyetini %69 artırdığı saptanmıştır. Bu masraf unsurunu sırasıyla %9,0 ile gübre, %8,5 ile ilaç ve %3,7 ile tohum masrafı izlemektedir. Üretim masrafları toplamı içinde, materyal masrafı (tohum, gübre ve ilaç) %21,2 pay almaktadır.

Yılmaz (1996), Antalya'da yaptığı bir araştırmada cam sera hıyar yetiştiriciliğinde sonbahar ilkbahar ve tek mahsul üretim döneminde en önemli gider bileşeninin işçilik olduğunu ve değişen masraflar arasında işçilik giderlerini, üretim dönemlerine göre değişmekle birlikte genel olarak pazarlama, ilaç ve tohum masraflarının izlediğini bildirmiştir. Kanada'nın Alberta bölgesinde serada hıyar yetiştiriciliğinde gübre ve ilaç masrafları, toplam üretim masrafları içerisinde %3,8, tohum %7,6 ve ısıtma masrafları %14,8 pay almaktadır. Aile işgücü ücret karşılığının payı ise %10,2 olarak bulunmuştur. Bu bölgede hıyar yetiştirilen seralarda üretim masrafları aşağıdaki gibi hesaplanmıştır: (Anonymous 2001)

GSÜD	8,85 \$/m ²
Ortalama işletme masrafları	5,67 \$/m ²
Amortisman	0,54 \$/m ²
Aile işgücü	0,80 \$/m ²
Yatırım faizi	0,84 \$/m ²
Ortalama ürün maliyeti	7,83 \$/m ²

İncelenen işletmelerde hıyar verimi

İncelenen işletmelerde ortalama hıyar verimi 12,8 kg/m² olarak bulunmuştur. İspanya'nın Almeria bölgesinde hıyar verimi 8-9 kg/m² iken, Hollanda da ise 58 kg/m²'dir (Daniel and Vansickle 2003).

İncelenen işletmelerde brüt kar, net kar ve saf hasıla

İncelenen işletmelerde brüt kar değeri 2.696.010.871 TL ve brüt karın, GSÜD içindeki payı %58,0'tür. Bir işletmede net kar elde etmek için toplam brüt karın, değişen masraflar dışında kalan diğer masraf unsurlarından büyük olması zorunludur. Ancak, incelenen bu işletmelerde hesaplanan brüt kar, 3.055.157.659 TL olan sabit masraf toplamından düşük bulunduğu net kar, negatif gerçekleşmiştir. İncelenen işletmelerde saf hasılanın, GSÜD içindeki payı %6,2 olarak saptanmıştır.

Antalya'da cam sera tek mahsul hıyar üretiminden, üreticilerin önemli miktarda net kar elde ettikleri ve çift mahsul hıyar üretiminde genel olarak artı bir net kar elde edemedikleri bildirilmiştir (Yılmaz 1996).

SONUÇ

- İncelenen işletmelerde ortalama sera işletme arazisi genişliği 586,7 m² ve sera işletme arazisi genişliği toplamı 12.320 m² olarak belirlenmiştir.
- İncelenen işletmelerde ortalama 5 saat/m² çalışıldığı tespit edilmiştir.
- İncelenen işletmelerde, yoğun olarak aile işgücünün kullanıldığı, genellikle ilaçlama ve hasat dönemlerinde ise geçici işçi çalıştırıldığı saptanmıştır.
- İncelenen işletmelerde hıyar üretimi için 10.009.045 TL/m² masraf yapıldığı ve bu işletmelerde ortalama hıyar veriminin 12,8 kg/m² olduğu tespit edilmiştir.
- İncelenen işletmelerde bir kg hıyar maliyeti 781.957 TL/kg ve çiftçi eline geçen ortalama fiyat 725.840 TL/kg olarak hesaplanmıştır.
- İncelenen bu işletmelerde en önemli masraf unsurunu aile işgücü ücret karşılığının oluşturduğu ve bu masraf unsurunun, birim ürün maliyetini %69 artırdığı belirlenmiştir.
- İncelenen işletmelerde toplam üretim masrafları içerisinde aile işgücü ücret karşılığı %40,9, gübre masrafı %9,0,

ilaç masrafı %8,5 ve tohum masrafı %3,7 pay aldığı görülmüştür.

- İncelenen işletmelerde m²'ye düşen brüt kar 5.392.022 TL ve saf hasıla 574.019 TL olarak hesaplanmış ve net kar, negatif bulunmuştur.
- İncelenen işletmelerde negatif net kar elde edilmesine rağmen, bu işletmelerin aktif sermayeleri için bir faiz elde ettikleri ve aile işgücünü değerlendirdikleri görülmektedir.
- Bir yandan hava koşullarının verim ve fiyat oluşumundaki etkisi, diğer yandan pazarlama olanaklarının fiyat oluşumundaki etkisi nedeniyle, sera işletmelerinin; risklerini azaltmak için tek ve çift ürün yetiştirecek şekilde üretim planlaması yapmaları önerilebilir.

KAYNAKLAR

- Abak, K., O. Erken, B. Eser, N. Halloran, R. Yanmaz, N. Sarı, H. Ekiz, 2000.** Sebze Tarımında 2000'lerde Üretim Hedefleri. Türkiye Ziraat Mühendisliği V. Teknik Kongresi, Cilt:2, Ankara.
- Açıl, A.F., R. Demirci, 1984.** Tarım Ekonomisi Dersleri, A.Ü.Z.F. Yayın No: 880, Ankara.
- Anonim, 1997.** Silifke ve Çevresi Planlama ve Tasarım Stüdyosu 1997 Sonbahar Dönemi Analiz Çalışmaları, ODTÜ Şehir ve Bölge Planlama bölümü.
- Anonim 2003/a.** T.C. Tarım ve Köy İşleri Bakanlığı Silifke İlçe Müdürlüğü Genel Durum İlçenin Tarımsal Yapısı. www.silifketarim.4mg.com/Genel%20Bilgiler.htm.
- Anonim 2003/b.** Zirai ve İktisadi Rapor 2001-2002, Türkiye Ziraat Odaları Birliği Yayın No:244, Ankara.
- Anonymous, 2001.** Commercial Greenhouse Vegetable Production, AG-Ventures, Canada.
- Aras, A., 1988.** Tarım Muhasebesi, E.Ü. Ziraat Fakültesi Yayın No: 486, İzmir.
- Bayraktar Ş., 2003.** Gündemimiz; Çalışmalarımız, TZOB Çiftçi ve Köy Dünyası Dergisi, Sayı: Eylül/225, Ankara.
- Cantliffe, D.J., J.J. Vansickle, 2003.** Competitiveness of the Spanish and Dutch

Greenhouse Industries With the Florida Fresh Vegetable Industry, Florida Cooperative Extension Service, Institute of Food and Agricultural Sciences, HS918, University of Florida. <http://edis.ifas.ufl.edu>.

- Costa, J.M., E. Heuvelink, 2000.** Greenhouse Horticulture in Almeria (Spain: Report on a Study Tour 24-29 January 2000). Horticultural Production Chains Group. Wageningen University, The Netherlands.
- Düzgüneş, O., T. Kesici, F. Gürbüz., 1983.** İstatistik Metodları I, A.Ü.Z.F. Yayın No: 861, Ders Kitabı, Ankara.
- Eraktan, S., 1995.** Anamur Muz İşletmelerinin Ekonomik Analizi, Sorunlar ve Çözüm Yolları, A.Ü.Z.F. Yayın No:1432, Bilimsel Araştırma ve İncelemeler No:794, Ankara.
- Erkuş, A., M. Bülbül, T. Kıral, F. Açıl, R. Demirci, 1995.** Tarım Ekonomisi, A.Ü.Z.F. Eğitim, Araştırma ve Geliştirme Vakfı Yayınları No:5, Ankara.
- Fidan, H., 2001.** Vişne Üretiminin Ekonomik Analizi ve Pazarlanması Ankara İli Çubuk İlçesi Örneği, Türkiye Ziraat Odaları Birliği Yayın No: 206, Ankara.
- Kıral, T., 1993.** Ankara İlinde T. Şeker Fabrikaları A.Ş. Besi Bölge Şefliği Tarafından Desteklenen Sığır Besiciliği İşletmelerinin Ekonomik Analizi, A.Ü. Ziraat Fakültesi Yayın No: 1289, Ankara.
- Kıral, T., H. Kasnakoğlu, F. Tatlıdil, H. Fidan, E. Gündoğmuş, 1999.** Tarımsal Ürünler İçin Maliyet Hesaplama Metodolojisi ve Veri Tabanı Rehberi, Tarımsal Ekonomi Araştırma Enstitüsü Yayın No:37, Ankara.
- Pezikoğlu, F., 1999.** Örtüaltı Sebze Yetiştiriciliği ve Sorunları, Tarım Bakanlığı, Tarım ve Köy Dergisi, Sayı: 128.
- Rad, F., 1999.** Türkiye'de Gökkuşluğu Alabalığı İşletmelerinin Teknik ve Ekonomik Analizi, A.Ü.Z.F. Su Ürünleri Anabilim Dalı, Basılmamış Doktora Tezi, Ankara.
- Sevgican, A., Y. Tüzel, A. Gül, R.Z. Eltez, 2000.** Türkiye'de Örtüaltı Yetiştiriciliği Türkiye Ziraat Mühendisliği V. Teknik Kongresi, Cilt: 2, 679-707.
- Yamane, T., 1967.** Elementary Sampling Theory. Prentice-Hall, Inc., Englewood Cliffs, N.J.
- Yılmaz, İ., 1996.** Antalya İlinde, Serada Domates, Biber ve Patlıcan Yetiştiriciliğinde Girdi Kullanımı ve Üretim Maliyetleri, Ç.Ü.Z.F. Dergisi, Adana.

ŞANLIURFA'DA AŞİRET DÜZENİ VE TARIMSAL YENİLİKLERİN BENİMSENMESİ

Yaşar AKTAŞ¹

ÖZET

Aşiret düzeni yeterince araştırılmamış bir alandır. Bundan dolayı da GAP'ta yapılan araştırma sonuçları gerçeğe yakın bir biçimde açıklanamamaktadır. Bu çalışmada Şanlıurfa'da egemen olan aşiret düzeni, toplumsal ekonomik, dinsel, eğitim özellikleri bakımından çözümlenerek içinde bulunulan değişim ve evrimleşme süreci ortaya konmaktadır. Aşiret yapısı ile tarımsal yayım çalışması arasındaki bağlantının gösterilmesi ve buna ilişkin çözüm yollarının geliştirilmesi amaçlanmıştır. Çıkarım ve önerileri aşiret düzeni ve tarımsal yayım çalışma yöntemi olmak üzere iki noktada toplanmıştır.

Anahtar sözcükler: Oymak, aşiret, evrimleşme, Tarımsal Yayım

Tribal System and the Adoption of Agricultural Innovations in Sanliurfa

ABSTRACT

Tribal system in a field which has not been searched enough yet. Thus, results of the researches on GAP (South Eastern Anatolia Project) region couldn't be explained in a realistic manner. In that study, continuing change and evaluation process of tribal system dominating in Sanliurfa is proved by analyzing in terms of social, economical, religious, educational characteristics. It is aimed to point out the relationship between tribal system and agricultural extension work as well as to develop solutions related to that. Inferences and suggestions are gathered on two points as tribal system and agricultural extension working method.

Key words: Tribe, feudalism, evolution, agricultural extension

1. KAPSAM VE AMAÇ

Yığınsal iletişim araçlarında feodal ilişkiler ve aşiret düzeninin güncel tutularak abartılmasına karşın bu alanda üniversitelerde yapılan bilimsel araştırmaların azlığı duyumsanan bir gerçeklik olarak ortaya çıkmaktadır. Bu bilimsel bilgi eksikliği, aşiret düzeni bulunduğu GAP'ta yürütülen yeniliklerin benimsenmesi ile ilgili araştırmalarda (Özçatalbaş 1994;Gürgen ve ark. 1996 vb.) araştırılıp incelenen konu ile oymak düzeni arasında bağlantı kurulamadığından elde edilen veriler gerçeğe yakın açıklanamamaktadır. Bu çalışma, araştırmalardaki bu eksikliğe bir katkı olarak düşünülebilir.

Özellikle sayfa sınırlaması nedeni ile aşireti tüm özellikleri ile ayrıntılı olarak betimlemek ve çözümlenmek olanaklı değildir. Bu çalışmada, aşiret düzeninin

önemli toplumsal, ekinsel, dinsel özellikleri tarımsal yayım çalışması özellikle yeniliklerin benimsenmesi açısından çözümlenmesi ve buna ilişkin çözüm yollarının geliştirilmesi amaçlanmıştır. Böylece kuramsal ve tarımsal yayım uygulaması konusunda ip uçları elde edilebilmesi olanaklaşacaktır.

2. MATERYAL VE YÖNTEM

Birinci derecede materyali, Şanlıurfa'nın on ilçesinde 105 köyde 210 denekle "buğday tarımının çevreye etkisi" konusunda yapılan anket çalışması sırasında yapılan gözlemler, aşiret ileri gelenleri ile olan sözlü görüşmelerden sağlanan bilgiler oluşturmuştur. Bu bilgiler temelinde aşiret yapısı çözümlenmiştir. İkincil materyal olarak aşiret konusunda varolan az sayıdaki literatürden yararlanılmıştır.

¹ Harran Üniversitesi Ziraat Fakültesi tarım ekonomisi bölümü, ŞANLIURFA

3. KURAMSAL TEMEL

Araştırma olgusuna bir *bakış açısı* ve *yönlenme* sağlamak için kuramsal bir temel gereklidir. Bu araştırmanın kuramsal temelini Albrecht'in (1969;1980) geliştirdiği *konum işlevsel yaklaşımı oluşturmaktadır*. (Situational-functional approach). Yeniliklerin benimsenme ve yayılmasında davranışı temel alan bu yaklaşım iki noktada aşağıdaki gibi özetlenebilir.

a) Yeniliğin yayılma sürecindeki etkenlerin birbiri ile olan ilişki ve etkileri yayılma sürecinde sabit değildir. Tersine süreç esnasında, etkenler gücünü yitirebilir ya da tümünden ortadan kalkabilir ya da yeni etkenler ortaya çıkabilir. Değişim sürecinin akışı, bu etkenlerin birbirini karşılıklı etkilemesinin sonucundan oluşacaktır.

b) Yayılma sürecinde hangi etkenin etkili olduğu, sorusu baştan belirlenmeyip, tersine yeniliği benimseyen bireyin özgül koşullarının çözümlenmesinden elde edilmektedir. Birey içinde yaşadığı toplumsal çevre ile sürekli bir etkileşim içindedir. Yeniliği benimseyen bireyin, toplumsal çevre bağlantısında, kendi **sübjektif konumunu** algılama ve değerlendirme biçimi, yenilikle ilgili davranışını doğrudan etkilemektedir. Birey ve çevresi, birbirini karşılıklı olarak etkileyerek zayıflatabilir, güçlendirebilir ve değiştirebilir. Bireyin bulunduğu konumu öznel algılamasında, yalnızca güncel veriler değil, bireyin deneyimleri, beklentileri, bilgi düzeyi, sunulan bilginin ve sonuçlarının etkisi ve toplumsal yaptırımlar belirleyici olmaktadır. Bundan dolayı her birey, konumuna göre, çevreyi değişik algılar. Özetle davranış, bireyin öznel olarak algıladığı toplumsal çevre ve kendi fiziksel-psikolojik özelliklerinin bir işlevidir.

4. BULGULAR

Bulgular, aşiret düzeninin temel özelliklerinin çözümlenmesini, yapısal evrimleşme ve değişimi kapsayacaktır. Bu bağlamda, "aşiret" kavramı yerine Türkçe

olan "oymak" kavramı kullanılacaktır. Çünkü aşiret kavramı, Türkçe Sözlüğe (1974) göre, Arapça'dan gelmekte ve Türkçe'de "oymak" anlamına gelmektedir.

4.1. Aşiret Düzeninin Temel Özellikleri

Oymak yapısı, üç özellik temelinde aşağıda sunulacaktır.

4.1.1. Toplumsal Ekinsel İlişkiler

Şanlıurfa'da oymaklarla hiçbir ilişkisi olmayan köylerin yanı sıra çoğunluğu irili ufaklı yaklaşık 30 oymağa bağlı köyler bulunmaktadır. Şanlıurfa'daki oymaklar, konar göçerlik özelliğini evrimleşme sonucu yitirmiştir. Oymak, boy (kabile) ve ailelerden oluşmaktadır. Oymağın büyüklüğü, boy sayısı ile bağlantılıdır. Oymakta belirleyici olan akrabalık, *kan bağları*, soy sop ilişkileridir. Yabancılar oymağa alınmamaktadır. Bir köy bir boydan oluştuğu gibi birden çok boy da bulunabilir. Bir boy, birden fazla köyden de oluşabilir. Bu büyüklük oranına bağlıdır. Oymak ve boyun ayrı ayrı başkanları olabilmektedir. Oymak başkanlığı, irsidir; babadan oğla geçmektedir (Beşikçi, 1969). Kimi oymaklarda, kimi boylar yönetimi geleneksel olarak ellerinde tutmaktadır (Kleff, 1985). Oymak olmak sayıca kalabalık olmak ve vurucu güç yeteneği ile bağlantılıdır. Şanlıurfa'da oymakların çoğunluğu, başkanının soyadı ile örneğin Bucaklar, İzollar gibi anılmaktadır.

Oymak ileri gelenleri, oymağı diğer oymaklara karşı korur; kendi köylerinde toprağın işlenmesinde mensuplarına öncelik tanır, barınma, beslenme, geçimini ve can güvenliğini sağlar. Bu da üyelerde tembellik yaratarak inisiyatif geliştirmeyi önlemektedir. Bu bir anlamda kaderciliği de k ö r ü k l e m e k t e , b i r e y l e r i edilgenleştirmektedir. Özünde oymakta "birey" diye bir kavram oluşmuş da değildir. Oymak vardır, birey yoktur. Ayrıca, devlet kurumlarında (Jandarma, mahkeme, kaymakamlık vb.) oymak bireylerin işlerinin görülmesini sağlar. Bu içte ve dışta oymak üyelerinin korunup gözetilmesi, bireylerin

oymağa bağıllığı kanalı ile oymak yapısının yeniden güçlenmesini üretir. Oymak başkanlarının, oymak mensupları üzerindeki bu belirleyici rolünden dolayı kamu kuruluş ve kurumları katında büyük prestijleri bulunmaktadır.

Feodal yapı değişiminden önce her oymağın *ortak* bir toprağı vardı. Her aile kendine verilen bu toprağı işlerdi. Ancak tapu kadastro ile birlikte oymak ileri gelenleri toprakların aslan payını kendi mülkiyetlerine geçirmişlerdir. Böylece büyük toprak mülkiyeti oluşmuştur. Topraksız oymak mensupları, ekonomik durumlarından dolayı oymağa ve oymak başkanına bağlanmaktadır. Küçük ve orta işletme sahibi oymak mensuplarının bu bağıllığı, tarımsal yeniliklerin benimsenmesinde önemli bir rol oynamaktadır.

Oymak mensuplarında oymağa ait olma, kan bağıının olması ve himaye edilme nedeninden dolayı hala gücünü koruyan bir “*bizlik*” duygusu oluşmuştur. Bu durum, bireylerin oymak başkanlarına sadakatini, özellikle siyasal tercihler konusunda, çok daha fazla güçlendirmektedir. Çoğunlukla sadakat körü körüne sürmektedir. Ancak oymak mensubu birey, bununla onur duymakta, kendini, kimliğini bulmaktadır. Çünkü oymak dışındaki toplum, o bireye bu onuru sunmamaktadır. Böylece sıradanlıktan kurtularak kendini onurlu bir insan konumunda duyumsamakta ve dahası bundan toplumsal-ekonomik kişisel yarar sağlamaya çalışmaktadır.

Kan bağı nedeni ile oymakta *büyük aile yapısı* egemendir. Çok evlilik oymak düzeninin tipik bir özelliğidir. Tüm kararlar ailenin en yaşlısı erkek tarafından verilmektedir. Kızlar ve oğullar, büyüklerine karşı saygılı ve sadıktırlar. Onlar, babaya, oymağa, oymak başkanına sadakat, saygı ve itaat ile derinden bağıdır. Baba ve oymak yöneticilerine kesinlikle itiraz edilmez.

Bu niteliği ile Şanlıurfa'daki oymaklar erkek odaklıdır. Kadınların eğitim düzeyi ve toplumdaki konumu son derece düşüktür. Her türlü işi yapan bir iş ve çocuk doğurma makinası gibi görülmekte ve özellikle Harran

Ovası'nda bir meta gibi alınıp satılmaktadır. Ailede alınan hiçbir karara katılmamaktadırlar. Bu durum, evrimleşme sürecinde önemli bir engel olarak ortaya çıkmaktadır. Bu da yayım örgütünün, *kadın etkenine* önem vermesi gerektiğini imlemektedir.

Şanlıurfa köylerinde kahvehaneler bulunmamaktadır. Bunun yerine muhtarın ya da oymağın ileri gelenlerinin *köy odaları* vardır. Her türlü iletişim, bu odalarda gerçekleşmektedir. Başka deyişle boy ve oymak yöneticileri, hem iletişimi yönlendirebilirken, hem de kolaylıkla denetleyebilmektedirler. Yeniliklerin benimsenip yayılmasında bu odalar, önemli işlevsel bir anlama sahiptir.

Hoşgörü, hukukun üstünlüğü gibi alanlarda oymağın kendi kuralları vardır. Oymak mensupları, haksızlığa maruz kaldıklarında hak hukukunu oymak başkanında aramaktadırlar. Görüşülen oymak ileri gelenleri, Şanlıurfa'daki devletin sunduğu *güvenlik ve hukuk* sisteminin iyi işlemediğinden bu işlevi üstlendiklerini dile getirmişlerdir. Ancak bunun için de devletin güvenlik, hukuk sisteminin işlememesi için gerekenin de yapıldığı özellikle belirtilmelidir.

Köyde yaşayan bu insanlar, yalnızca birbirine karşılıklı yardım ederek, destek olarak akrabalık temelinde bir erinç içinde yaşamamaktadır. Ancak oymak toplumunda kuşku, rekabet, *çelişki* ve çatışmalar da vardır. Bu, özdeş oymak içinde bile kan davasına neden olabilmektedir. Bu olgunun temelinde çoğunlukla toprak sorunu bulunmaktadır.

Oymak ilişkilerine dayanmayan büyük toprak ağalığı, oymakların da etkili olduğu evrimleşme sürecinde toplumsal ekonomik varlık ve etkilerini özellikle Harran Ovası ve Ceylanpınar'da yitirmiştir.

Yukarıdaki betimlemeden, şu çıkarıma varılabilir: Oymak; kendine özgü hukuk anlayışı olan siyasal, toplumsal, dinsel yanı ağır basan, erkek odaklı, feodalite kalıntısı, ekinel bir kurumdur. Sıkı bir denetim ve dayanışma temelinde gücünü korumaktadır.

4.1.2. Dinsel İlişkiler

Dinsel yapı üzerindeki bilgiler, kırsal değişim stratejilerinin biçimlendirilmesi için çoğunlukla önemli bir etkidir. Feodal toplumunda toplumsal ve ekinsel yaşamı belirleyen dinsel ilişkiler, oymak mensuplarının oymağa, başkanına sadakat ve bağlılığını yeniden üretmek ve sağlamlaştırmak için oymak ileri gelenlerince bilinçlice kullanılmaktadır. Şanlıurfa'da geniş yığınları etkileyen iki şeyh bulunmaktadır. Bunların karar ve görüşleri tartışılmazdır. Onların oymak başkanları ile ilişkileri çok sıkıdır.

Hemen her köyde bir cami, mescit varken, bir okul olduğu söylenemez. Oymak üyeleri, Kuran'ı okuyup anlayacak öğrenim düzeyine sahip değildir. Bu özellik, bilgisizliğe dayanan dinsel yapının oymak yönetimi tarafından yeniden üretilmesi için bulunmaz bir durumdur.

Köylüler, içinde buldukları mahrumiyet koşullarından kurtulmak için gerekli olan anapara (sermaye), toprak ve bilgiye sahip değildir. Oymak yönetimi, çıkarı olmadığı konularda esirgeyciliğini ve desteğini çekebilmektedir. Bundan dolayı ekonomik durumu kötü olan bu az topraklı üreticiler, kesintisiz bir dayanışma içinde değildir. Her zaman tasvip ve kabul görmemektedir. Yaşamsal temel gereksinimleri güvence altında değildir. Bu insanlar, acımasız iklim ve doğa koşulları ile savaşmak, oymak yöneticilerine karşı olan görevlerini yerine getirmek, ailesini geçindirerek hayatta kalmak zorundadır. Ancak yoksulluk nedeni ile bunların gerçekleştirilmesi zordur. Bu zor yaşam koşullarında İslam dini, onlara manevi huzur, umut, dayanak sunmaktadır. Hiç olmazsa, öbür dünyada Cennet'e gidebilmeyi garantilemektedirler. Köydeki yaşam, İslam dininin yüzeysel olarak kuşaktan kuşağa aktarılmış olan ilke ve kurallarına göre biçimlenmektedir. Bu, oymak mensupların *yaşam biçimi* olarak nitelenebilir. Oymak bireyleri genellikle, yaşam için en gerekli olanla yetinmektedir. Ancak oymak mensuplarının, oymak yönetimine karşı itaat

ediyor izlenimini vermeye çalıştığı ileri sürülebilir. Bu mantık sürdürülürse, oymak bireyleri, oymak yönetimine bir karşı koyma duygusu içinde ve onlarla bir çelişki içinde yaşadığı çıkarımına varılabilir. Bu, özellikle boy içinde ikide bir parlayan gerilimlerde kendini dolaylı olarak dile getirmektedir. Yukarıda değinildiği gibi, kan davası, yalnızca oymaklar arasında değil, oymak içerisinde de olabilmektedir. Oymaklar arasındaki kan davası, bir yandan onur, erdem sorunu, diğer yandan oymak bireyleri arasındaki gevşeyen ilişki ve bağları sıkılayan ve bireyleri günlük ekonomik ve toplumsal sorunlarından uzaklaştıran bir düzenektir. Köylülerin çoğunluğu, bu varolan koşullar nedeni ile bir değişim için risk üstlenmekten çekinmektedir. Bu özelliklere, tarımsal yayım çalışmasında özen gösterilmeli ve buna uygun bir çalışma biçimi oluşturulmalıdır.

Şanlıurfa'da çoğunluk sunnidir. Bir Alman araştırmacı (Kleff, 1985) şöyle bir çıkarıma ulaşmaktadır: "Sunni İslam inancındaki köylüler, daha çok törelere, değiştirilemeyen normlara, dini ve siyasal makamlara bağlı olarak duyumsamaktadır." Ancak bu, yukarıda sunulan yaşam biçiminin bir görüntüsüdür. Bir neden değil, tersine bölgedeki koşulların bir sonucudur.

4.1.3. Öğrenim Durumu

Öğrenim düzeyi, yeniliklerin benimsenmesini etkiler ve öğrenme süreci için yararlı ip uçları verir. Oymak toplumunda, genel olarak öğrenim düzeyi çok düşüktür. İlkokul diploması olanların büyük çoğunluğu dışarıdan girdikleri sınavla bunu almışlardır. İlkokul diploması, özellikle kentsel yaşam için kaçınılmaz bir önkoşuldur. Ayrıca okulların, dışarıdan diploma alınmasını da özendirdiği bölgede yaygın biçimde söylenmektedir. Bu ilkokul çıkışlıların bilgisi, basit okuma ve yazma üzerine çikamamaktadır. Az topraklı ya da topraksız oymak mensuplarının çocukları, ailelerine tarımsal üretim sürecinde yardımcı olduklarından okula düzenli gidememektedir. Buna karşılık oymak

yöneticilerinin çocukları, en iyi devlet ve özel okullarında öğrenim görmektedir. Yönetici ve oymak mensuplarının çocuklarının öğrenim düzeyi arasında bir uçurum vardır. Oymak yönetiminin de bunu değiştirmek için bir eğilimi yoktur. Oymağı yöneten her aileden en az bir Ziraat Mühendisi bulunurken, araştırma sırasında, oymak mensupları içinden yüksek öğrenim yapana rastlanmamıştır.

4.2. Oymak Toplumunda Yapısal Evrimleşme ve Değişim

Yapısal değişim, bir yandan oymağı zayıflatan, diğer yandan oymak yapısının bilinçli sürdürülebilirliğini sağlayan toplumsal ve siyasal dinamiklerin bir sonucudur. Bu, iç ve dış dinamikler olarak iki bölümde ele alınabilir.

a) İç Dinamikler

- Şanlıurfa kırsalında altmışlı yılların sonuna değin görece egemen olan ortaçağ ilişkileri oymağın kendi iç dinamiği ile evrimleşme sürecine girmiştir. Oymak yöneticileri, çok geniş topraklara sahip olmalarına karşın tarımın mekanizasyonuna görece 1920'lerde başlayıp 1950'lilerde tamamlayan Türkiye'nin batısındaki büyük toprak sahiplerine göre, daha düşük bir yaşam düzeyine sahiptiler. Bu farkı gidermek ve kazançlarını artırmak amacı ile altmışlı yıllardan itibaren tarımın mekanizasyonu süreci başlatılmıştır.

- Şanlıurfa'da nüfus artma oranı (% 3,7) Türkiye ortalamasına göre nerdeyse iki kat daha yüksektir. Yüksek nüfus artışı ve diğer etkenler kırdan kente yoğun göç sonucunu doğurmuştur. Kentsel yaşamla birlikte, oymağa bağlayan ekonomik bağımlılık gevşemiş ve oymak mensuplarının görece özgür birey olma ve bireyleşmesi yolunda bir gelişim, bir evrimleşme süreci başlamıştır. Kentte iş bulma ile birlikte kendi çocukları daha düzenli ve iyi bir öğrenim görme olanağını yakalamıştır.

- Az topraklı ve topraksız oymak mensuplarının Türkiye'nin diğer bölgelerine mevsimlik işçi olarak gitmeleri, orada gördükleri tarımsal yöntem ve yeniliklerin

benimsenmesinde olumlu etkilemektedir. Ayrıca bu, toplumsal evrimleşmeye de katkı sağlamaktadır.

Bu iç dinamiklerle gerçekleşen evrimleşmeye ek olarak dış dinamiklerle gerçekleşen bir evrimleşme süreci vardır.

- 1970'li yıllarla birlikte altyapı tesisleri devletçe geliştirilmiştir. Örneğin önceleri kente gelme, yol ve ulaşım aracı yokluğu nedeni ile ancak eşek ve at sırtında olanaklı iken kentler, son yıllarda ilçeler dahası il ile köyler arasında dolmuş, otobüs bağlantıları sıklaşmıştır. Doğrudan Gelir Desteği de parasal olarak varolan oymak yapısını güçlendirmekte ve tarıma yatırım yerine tüketimi özendirilmektedir.

- Yine bu kapsamında Birecik ve özellikle Atatürk Barajı'nın yapımı sonucu baraj gölü altında kalan köylerden Şanlıurfa'ya yoğun göç olmuştur. Yoğun göç, bir yandan oymak ilişkilerini zayıflatırken, diğer yandan ortaçağ oymak özelliklerini Şanlıurfa kentine taşımıştır.

- Yıgınsal iletişim araçlarının etkisi ve önceden kestirilemeyecek bir hızla cep telefonu kullanımı son yıllarda artmıştır. Bu yeni durum, değişik yaşam biçimlerini ve özgür iletişim olanağını oymak mensubuna sunarken, oymak yöneticileri tarafından denetimini de kolaylaştırmaktadır (Aktaş, 2000).

- Siyasi partiler, yerel ve ulusal seçimlerde adaylarını güçlü olan oymaklar arasından belirlemektedir. Çoğunlukla da bu adaylar seçilmektedir. İktidar partisinde olmasalar da kendi oymaklarındaki ekonomik, siyasal ve toplumsal iktidarlarının sürdürülmesi ve güçlendirilmesi sağlanmaktadır. Oymak mensuplarının, oymak yönetimine olan sadakati ve bağları böylece yeniden üretilip sağlanmaktadır.

Yukarıda kabaca değinilen tarımın modernleşmesi ve toplumsal evrimleşme olgusu, yalnızca tarımsal ilişkilerde değil, toplumsal ilişkileri de etkilemiştir. Bunlar, ikisi oymak yapısı, biri çevre ile ilgili dört sonuç olarak dile getirilecektir.

a) Tarımın modernleşmesi ve

evrimleşme sürecinde, feodal üretim ilişkileri önemini yitirmiştir. Oymak mensuplarının, oymak yöntemine olan bağları gevşemiştir. Oymaklar, dağılım sürecine girmiştir. Bu gelişim karşısında daha fazla güç yitirmemek için farklı oymak yöneticileri arasında siyasal, toplumsal, ekonomik işbirliği kurulmakta ve bu, oymak yöneticisi aileler arasında evlenmelerle güçlendirilmektedir.

b) Bir yandan parasal ekonomi oymak yapısını değiştirirken, diğer yandan oymak yönetimi yeni koşullara uyum sağlayarak yeni yöntemlerle toplumsal ekonomik ve siyasal gücünü sürdürmeye çalışmaktadır. Bundan dolayı ticaret, pazarlama, tarıma dayalı sanayi, sağlık sektöründe yatırımlara yönelirken oymak üyelerinin yenilikleri benimsemesi olgusuna da karışmamaktadır. Ancak onların nasıl davranmaları konusunda bir atmosfer yaratarak dolaylı belirlemektedir. Özellikle az topraklı oymak üyeleri, tarımsal yenilikleri kesin bilgi ve açıklama aramadan oymak yöneticilerini öykünerek benimsemektedirler. Onlar için oymak ileri gelenlerinin bu yeniliği uygulaması yeterlidir. Tarımsal yayım çalışmasında bu davranış biçimine özen gösterilmelidir.

c) Evrimleşme süreci sonucunun bir diğer etkisi oymak yöneticisi ailelerde miras yolu ile büyük işletmelerin parçalanmasıdır. Genç, yüksek öğrenimli oymak ileri gelenleri, tarımsal amaçlı örgütlenmeye yönelmiştir. Bunun en tipik örneği GAP Önder Çiftçi Derneği'dir.

d) Mekanizasyon, bir yandan üreticinin işlerini kolaylaştırmış, diğer yandan üreticilerin çevre anlayışını, yeniliklerin benimsemesi sürecini de etkilemiştir. Parasal ekonominin oymak yapısına nüfuz etmesi ile tarımsal üretim, artık yalnızca kendi gereksinmelerini karşılamaktan çok pazar için üretim niteliğine bürünmüştür. Toprak, gelirin yükseltilmesi için bir araç olmuştur. Bu da oymak bireylerinin doğaya olan tutumlarını olumsuz etkilemiştir. Meraların tarla arazisine dönüştürülmesiyle oymağın temel ekonomik etkinliği olan

hayvancılık önemini yitirmiştir. Ahır gübresi, yalnızca bağ bahçe bitkileri için kullanılır olmuştur (Aktaş ve ark. 2002). Kimyasal gübre kullanılması ile birlikte nadas uygulaması da çok azalmıştır. Bu uygulamaların sonucu olarak toprak aşınması hızlanmıştır. Doğal denge henüz bozulmamıştır. Ancak giderek hızla bozulacağı söylenebilir. Tüm bu değişim ve evrimleşmeye karşın 2 nitelikte bir değişim olmamıştır:

- Oymağın kendi içerisinde gelenek, töre, hukuk, özellikle kan davası, kadının konumu ve namus anlayışında değişim gerçekleşmemiştir.

- Alan ve ağırlık ölçüleri Osmanlı İmparatorluğu'ndaki olduğu gibi kalmıştır. Toprak dekar ya da dönümle değil "kile" ile ölçülmektedir. Bir kile, ilçeden ilçeye 13 ile 15 da arasında değişmektedir. Örneğin tohum ve ilaçlama ölçüsü dekar değil kiledir. Bu anlamda oymak düzeni, hemen her alanda, Türkiye'nin batısında geçerli ölçülerle henüz bütünleşmemiştir.

5. ÇIKARIM VE ÇÖZÜM ÖNERİLERİ

Çıkarım ve öneriler çok daha değişik konuda kapsamlı ve ayrıntılı sunulabilir. Ancak sayfa sınırlaması nedeni ile üç noktada toplanacaktır: Oymak yapısı, tarımsal yayım çalışması ve kuramsal temel.

a) Oymak yapısına ilişkin çıkarımlar

Küçük ve orta büyüklükteki oymak üyelerinin oymak içindeki davranışlarını ve yeniliklerin benimsemesini etkileyen yeni perspektifler oluşmaktadır. Bu koşullarda onların da durumu yeniden değerlendirme ve davranışlarını değiştirme fırsatını yakalayabilme olanağı doğabilir. Ancak bu sürecin gerçekleşmesi, bu kesimin kesin ve sürekli istemleri ile bağlantılıdır. Kuşkusuz bu süreç inişli çıkışlı ve uzun süreli bir nitelikte olacaktır.

Oymak düzeni çözülme evresine girmesine karşın medya ve siyasal çevrelerin özel katkı, çabaları ile yeniden "hortlatılarak" sürdürülmeye çalışılmaktadır.

Bu yönelmenin doğurduğu tedirginlik ve nostalji mafyalaşmaya da ortam hazırlamıştır. Mafyalaşmanın özellikle ihale alma olgusunda biçimlendiği söylenebilir.

b) Tarımsal yayım çalışmasına ilişkin çıkarım ve öneriler yalnızca tarımsal yayım yöntemine ilişkin olarak görüşler dile getirilecektir. Erek küme belirleme, yaymanların meslek içi eğitimi ve yayım çalışmasını örgütleme konularına başka bir çalışmada yer verilebilecektir.

- Yayım örgütü, üreticilerin varolan algılama, değer ölçüleri, gereksinme ve bireysel bilgi düzeylerinden hareketle çalışma amaçlarını oluşturmalı; onları etkinleştirerek yayım çalışmalarına katılımını sağlayacak bir ortam yaratmalıdır.

- Oymak üyeleri, doğa ve toplum içinde teorik açıklama, öneri yerine yaparak öğrenmektedir. Bundan dolayı tarımsal yayım örgütü uygulama ağırlıklı araç ve yöntemi kullanırsa (Örneğin gösteri) üreticilere daha kolay yardımcı olabileceği söylenebilir.

- Her yayım çalışmasında olduğu gibi yaymanlar, erek küme üyeleri ile iyi ve güven verici bir ilişki içinde olmalıdır. Bu durum, oymak üyeleri ve özellikle küçük işletme sahipleri için çok önemlidir. Çünkü onlar, bir yandan oymak ileri gelenlerine karşı aşırı itaatkar, diğer yandan oymak üyesi olmaktan kıvanç duymaktadırlar. Onların oymak içinde ölçüleri belirlenmiş onurlandırıcı bir konumu olmadığından özgür bir birey olarak davranmak ve kendilerini kanıtlama isteği yüksektir. Yayım örgütü, bu niteliklere özen göstererek çalışmasını planlamalıdır.

- Yayım örgütü, oymak içinde varolan “bizlik” duygusu ve büyük aile yapısına özen göstermeli, karar verme düzeneğini kavrayarak yayım projelerini planlamalıdır. Yukarıda da değinildiği gibi oymak, boy ve aile içerisinde yönetici konumundakiler yenilikleri benimserlerse, oymak bireyler tarafından benimsenmesi de daha kolaydır. Bu nedenle bu karar verici kesimin onayı alınmaya çalışılmalıdır. Bu başarılamiyorsa, bu odakların yansız (nötr) bir tutum

almalarına gayret gösterilmelidir. Tersi durumda, yeniliğe karşı olumsuz bir tutum takınılacaktır.

c) Yeniliklerin benimsenmesi araştırmalarında bir kuramsal model ile çalışmanın önemi ve gereği başka bir çalışmada ayrıntılı bir biçimde açıklanmıştır¹. Burada buna ek olarak, yararlandığımız kuramın yetkinleşmesine katkı bağlamında beş **kuramsal** çıkarım aşağıda sunulacaktır.

- Oymak yapısının, konum işlevsel yaklaşıma göre çözümlenmesi, tarımsal yeniliklerin benimsenmesi sürecini gerçeğe en yakın bir biçimde açıklama olanağı verebilmektedir². Başka deyişle henüz bilinmeyen bir yeniliğin benimsetilmesi ve erek kümenin oluşturulması konusunda kestirimlere ulaşılabilir.

- Özdeş objektif toplumsal çevre, oymak yöneticileri ve oymağın diğer üyelerini farklı etkilemektedir. Oymak ileri gelenleri, ekonomik, toplumsal ve eğitim bakımından diğer üyelerden ayrı olmalarına karşın diğer üyeler, oymak yöneticilerini öykünmektedir. Bu tip öncü ve erken benimseyenler literatürde sunulanlardan farklıdır (Albrecht, 1969; Rogers, 2003). Ancak özdeş oymağa ait olma özelliği de dikkatten kaçmamalıdır.

- Konum işlevsel yaklaşımda, çevre ile birey etkeninin ne zaman ve hangi koşullarda belirleyici olduğundan söz edilmemekte, daha çok ikisi arasında dinamik bir ilişki olduğu belirtilmektedir. Ancak bu dinamik ilişkiden doğru bir çıkarıma varmak araştırmacı için çok zordur. Çünkü her ikisinin içerdiği ve birbirini etkileyen, değişen etkenler sürekli evrimleşmektedir. Ayrıca, çevre ve bireyin özelliklerinden oluşan etkili faktörler arası ilişki de **görecelidir** (Aktaş ve ark. 2004;2005). Hangisinin daha etkili olduğu, toplumsal çevre ve zaman akışının bu etkenleri nasıl eğip bükeceğine bağlıdır.

- Etkenlerin eğilip bükülmesi sürecini, alışılmış anket uygulama yöntemi ile belirlemek hemen hemen olanaksızdır. Ankete ek olarak araştırma alanında bizzat gözlem yaparak gereksindiği veri ve bilgileri

¹Bakınız: Aktaş ve Öcal, 2003

²Ayrıntılı bilgi için bakınız: Aktaş ve ark. 2005.

dizgesel toplamalıdır. Böylesi bir yaklaşımla, yayım örgütünün nerede, nasıl, kimlerle ve hangi yöntemle çalışması gerektiği hakkında aydınlatıcı bilgiler elde edilebilecektir. Ayrıca, araştırmacının elinde, kılavuz bir kuramı da olmalıdır.

- Tarımsal yeniliklerin benimsenmesi ile ilgili araştırmalarda, bireyin nitelikleri ve bireyin toplumsal çevresinde yeniliğin benimsenmesini etkileyen belirleyici etkenlerin birbiri ile olan etkileşimi çözümleyen bir yaklaşım yöntemi ile gerçeğe yakın sonuçlara daha kolay ulaşılabilir. Bu konuda, *konum işlevsel yaklaşım* çözüm yolları göstermektedir.

KAYNAKLAR

- Aktaş, Y. 2000. Şanlıurfa Tarım İl Müdürlüğü Bitki Koruma Şubesinde Harran Ovası'nda Yürütülen Pamukta Entegre Örnek Çiftçi Mücadele Çalışmasının Bir Değerlendirme Denemesi. HR.Ü. Yayın No.1, Şanlıurfa. 73s.
- Aktaş Y. ve ark. 2002. Harran Ovası'nda Sebze Üretimi ve Tarımsal Yayım Sorunları. Türkiye V. Tarım Ekonomisi Kongresi 18-20 Eylül, Erzurum S.: 426-432
- Aktaş, Y. ve Öcal, F. 2003. Türkiye'de Tarımsal Yeniliklerin Benimsenmesi Araştırmalarının Çözümlemesi. GAP 3. Tarım Kongresi, Şanlıurfa, S.: 119-124
- Aktaş Y. ve ark. 2004. Şanlıurfa'da Buğday Tarımının Tarımsal Yayım Açısından Çözümlemesi. T.VI. Tarım Ekonomisi Kongresi 18-20 Eylül, Tokat S. : 649-655
- Aktaş ve ark. 2005. Beratung zum umweltschonenden Weizenanbau in Südostanatolien. Berichte über Landwirtschaft. Band 83 (2), s.294-317.
- Albrecht, H. 1969. Innovationsprozesse in der Landwirtschaft. Saarbrücken, 362 s.
- Albrecht, H., 1980: Diffusion Processes and Social Structure: Review of Research within Rural Sociology. Universität Hohenheim, Stuttgart, 16s.
- Beşikçi, I. 1970: Doğu Anadolu'nun Düzeni. Sosyo-ekonomik ve etnik temeller. E.Yayımları, İstanbul, 519s.
- Gürgen, Y. ve ark. 1996. GAP Alanında Uygulanmakta Olan Yayım Çalışmalarının Değerlendirilmesi ve Etkinliğini Artırma

- Olanaklarının Araştırılması. Ç.Ü.Z.F. Genel Yay. No: 92, Adana, 94 s.
- Rogers, E.M. 2003. Diffusion of innovations. 5. Edition. Free press, New York, 551s.
- Türk Dil Kurumu 1974. Türkçe Sözlük. 6. Baskı, Ankara, 893 s.
- Kleff, H-G. 1985: Vom Bauern zum Industriearbeiter. Zur kollektiven Lebensgeschichte der Arbeitsmigranten aus der Türkei. Verlag M. Werkmeister, Mainz 329s.
- Özçatalbaş, O. 1994. GAP Bölgesinde (Şanlıurfa'da) Tarımsal Yayımın Analizi ve Etkin Bir Yayım Çalışması İçin Gerekli Koşulların Saptanması Üzerine Bir Araştırma. Ç.Ü. Fen Bil.Enst. Doktora Tezi. 261 s.

ÇAY BUDAMA PROJESİ KAPSAMINDA ÜRETİCİLERİN KULLANDIKLARI BİLGİ KAYNAKLARI

Ehlinaz TORUN¹ , Cemal TALUĞ²

ÖZET

Bu çalışma, çay tarımının yoğun olduğu Doğu Karadeniz bölgesi illerinden Artvin, Rize ve Trabzon da yapılmıştır. Araştırmanın temel amacı, çay bahçelerinin geliştirilmesi ve kaliteli çay üretiminin temini amacıyla yapılan gençleştirme budamasında, üreticilerin deneyimi, budama yaparken dikkat edilen hususlar, uygulanan budama yöntemleri ve üreticilerin yararlandıkları bilgi kaynaklarını belirlemektir. Araştırmanın katılımcıları üç ilden belirlenen toplam 13 köydeki çiftçilerden tabakalı örnekleme yöntemiyle seçilen 130 çiftçidir. Araştırma sonuçları üreticilerin budama konusunda yeterli deneyime sahip olduklarını ve budamada başarıyı artıran faktörlerin çoğuna önem verdiklerini göstermiştir. Ayrıca bölgede ürün budaması ve gençleştirme budamasının yoğun olarak yapıldığı, ürün budamasında en önemli bilgi kaynağının aile büyükleri gençleştirme budamasında ise Çaykur elemanları olduğu sonucuna varılmıştır.

Anahtar Sözcükler: Çay, Budama, Tarımsal Yayım, Bilgi Kaynakları

Information Sources Used by Tea Producers Within the Tea Pruning Project

ABSTRACT

This study was carried out in the Eastern Black Sea Region cities of Artvin, Rize, and Trabzon where tea cultivation is intensively used. The primary purpose of the study was to investigate the pruning which is aimed to improve tea gardens and provide high quality tea production; in terms of the experiences of tea producers, factors considered during pruning, pruning methods, and sources of pruning information. Participants of the study are a stratified sample of 130 farmers who were selected from the predetermined 13 villages of the three provinces. Results of the study showed that producers have enough pruning experience and they consider almost all factors which influence the success in pruning. In addition, it was found that yield pruning and pruning for rejuvenation were intensively used in the region; and own family elders for yield pruning and Çaykur extension staff for pruning for rejuvenation were the most important sources of pruning information.

Keywords: Tea, Pruning, Agricultural Extension, Sources of Information

1. GİRİŞ

Gelişmişlik düzeyleri ne olursa olsun, bütün ülkelerin ekonomilerinde tarımın özel bir yeri ve önemi bulunmaktadır. Türkiye ekonomisinde de tarımın oldukça önemli bir rolü bulunmaktadır. Türkiye'nin ekonomik gelişmesini en üst düzeyde gerçekleştirilebilmesi için, ekonominin çeşitli sektörlerindeki bilimsel ve teknolojik gelişmelerin topluma iletilmesi, toplum tarafından benimsenmesi ve uygulanması gerekmektedir.

Tarım, ülke nüfusunun beslenmesinin yanı sıra, çiftçi gelirlerinin artırılması ve istihdam kapasitesi yaratılması, kırsal kesimden göçün önlenerek kentsel nüfus artışının önüne geçilebilmesi açısından da önem taşımaktadır. Bu anlamda çay tarımı ve üretimi, ülkenin ve yetiştiriciliği yapılan bölgenin sosyo-ekonomisi açısından oldukça büyük bir öneme sahiptir. Dünyada çay tarımı ve üretimi daha çok az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerde yapılmaktadır. Türkiye, dünyada çay tarımı ve üretimi yapan toplam 25 ülke arasında bulunmaktadır.

¹Dr. Çay İşletmeleri Genel Müdürlüğü Derepazarı Çay Fabrikası, RİZE

²Prof. Dr. Ankara Üniversitesi, Ziraat Fakültesi Tarım Ekonomisi Bölümü, ANKARA

Türkiye, dünya çay ihracatında önemli bir yere sahip olmamasına rağmen, çay tarım alanı açısından dünyada 6. sırada, üretim miktarında 5. sırada, tüketim miktarında ise 4. sırada yer almaktadır (DPT 2001/m).

Avrupa Birliğine (AB) girme hazırlığında olan Türkiye, AB coğrafi hudutları içinde çay üreten ve dünyada kimyasal mücadeleye gerek duymadan doğal şartlarda çay yetiştiriciliği yapan tek ülkedir. Bu durumun avantajı olarak değerlendirilebilmesi için üretilecek çay yaprağının ve kuru çay kalitesinin iyileştirilmesi bölge ve ülke ekonomisi açısından önem kazanmaktadır.

Ülkelerin kalkınmasında önemli bir role sahip olan tarım sektörü ve sektörün temel aktörü olan çiftçiler, yeni teknik ve bilgileri tarımsal yayım aracılığı ile temin etmektedirler (Budak 1996). Türkiye'de uygulanan yayım sistemi yeterince etkin olamadığından ve dolayısıyla tarımsal yayım örgütlenmesi ve işleyişi konusunda yeni bir yapılanmanın gerekliliğinden söz edilmektedir. Araştırma merkezli ve arzın yönlendirdiği bir yayım sisteminden, üretici merkezli ve talebin yönlendirdiği, üretici katılımına ve özellikle üreticinin bilgiye ulaşma çabasını artırmaya öncelik veren bir yayım sistemine geçilmesinin yararlı olacağı belirtilmektedir. Yeterli bilgi ve teknoloji donanımının yanı sıra, yapılan araştırmalar sonucunda gereken doğrultuda yenilenen bir tarımsal yayım sistemi, düşünülen hedeflere ulaşılmasında önemli bir etken olacaktır (Kumuk ve Taluğ 1996).

Tarımsal bilgi sisteminin işlev ve sorumlulukları, yeniliklerin çiftçiler tarafından benimsenmesi için araştırmacı-yayımcı çiftçi arasındaki etkileşimin iyi kurulması gerektiği, çalışmalara çiftçi katılımının sağlanmasının yeniliklerin benimsenmesinde önemli bir unsur olduğunu ifade etmektedir (Arnon, 1989).

Ülkemiz tarımında üreticilerin kullandıkları bilgi kaynaklarını incelemek üzere çeşitli araştırmalar yürütülmüştür. Özçatalbaş ve Gürgen (1992) Aşağı Seyhan

Sulama Projesi Alanındaki mısır üreticilerinin bilgi edinme kaynaklarını; Çelik (1993) Kalecik İlçesinde gezginci arıcılıkta yararlanılan bilgi kaynaklarını; Boz ve ark. (2004) Kahramanmaraş çiftçilerinin tarımsal faaliyetlerde kullandıkları bilgi kaynaklarını ve Armağan (2005) Aydın İlinde hayvancılık işletmelerinin gereksinme duyduğu bilgi kaynaklarını ve bu bilgiyi organize eden tarımsal yayım örgütlerini incelemiştir.

Bu araştırmada amaç yukarıdakilerden farklı olarak çay bahçelerinin geliştirilmesi ve kaliteli çay üretiminin temini amacıyla yapılan gençleştirme budamasında, üreticilerin deneyimi, budama yaparken dikkat edilen hususlar, uygulanan budama yöntemleri ve üreticilerin yararlandıkları bilgi kaynaklarını belirlemektir. Ayrıca bu bilgi kaynakları içerisinde, bölgede tarımsal yayım hizmeti sağlayan Çaykur elemanlarının ne denli önemli olduğunu belirlemek ve bu elemanların daha etkin tarımsal yayım hizmeti sağlamaları için öneriler geliştirmek de araştırmanın amaçları arasındadır. Araştırma sonuçlarının tarımsal yayımcılara, üniversite öğretim elemanlarına, araştırmacılara ve politikacılara yararlı bilgiler sağlayacağı düşünülmektedir.

2. MATERYAL VE YÖNTEM

Araştırmanın ana materyali, Artvin'in Hopa İlçesinden 6, Rize'nin Derepazarı İlçesinden 3 ve Trabzon'un Of İlçesinden 4 köyde örnekleme sonucu seçilen çay üreticilerinden anket yolu ile derlenen verilerden oluşmaktadır. Ayrıca yerli ve yabancı çeşitli ikincil kaynaklardan derlenen veriler de araştırmada materyal olarak kullanılmıştır.

Araştırma alanının çok geniş bir yöreyi kapsaması dolayısıyla, araştırmada örnekleme başvurulmuş ve örneği oluşturan üreticiler tabakalı tesadüfi örnekleme yöntemi ile belirlenmiştir. Popuasyonu en iyi şekilde temsil etmek üzere araştırma alanındaki toplam 28 köyden

gayeli örnekleme yöntemi ile 13 köy seçilmiştir. Gayeli örneklemede 'Budama Projesi'nin başlangıcından bu güne kadar geçen sürede budama uygulamalarının istikrarlı bir seyir izlemesi, yoğun olarak uygulanışı ve tekniğine uygunluğu göz önünde bulundurulmuştur. İlgili Fabrikaların yetkilileri ile 'Budama Projesi'nde görevli bölge sorumlusu Ziraat Mühendisleri ziyaret edilmiş, köylerdeki üretici sayıları ve işletme büyüklükleri belirlenmiş ve ana kitlenin toplam 3174 üreticiden oluştuğu saptanmıştır. Yörede yapılan diğer çalışmalardan yararlanarak ve işletme büyüklüğü ölçütü dikkate alınarak, ana kitleyi temsil edecek örnek hacmi tabakalı örnekleme yöntemi ile belirlenmiştir. Örnek hacminin ve tabakalara düşen örnek sayılarının belirlenmesinde aşağıdaki formüllerden yararlanılmıştır (İşçil 1977; Yamane 1967). Tabakalara ayırmada işletme (çay bahçesi) büyüklüğü kriterinden yararlanılmış ve işletmeler büyüklüklerine göre üç tabakaya ayrılmıştır. Daha sonra her bir tabakadaki işletmeler şansa bağlı örnekleme yöntemiyle seçilmiştir.

$$n = \frac{\sum (N_h \cdot S_h)^2}{N^2 \cdot D^2 + \sum N_h \cdot (S_h)^2} \quad \text{ve} \quad n_i = \frac{N_h \cdot S_h}{\sum N_h \cdot S_h} \cdot n$$

n= örnek hacmi

N_h= Tabakalardaki işletme sayısı

Çizelge 2. Deneklerin Sosyo-Ekonomik Özellikleri

Sosyo-Ekonomik Özellikleri	Sayı	%
Yaş		
30'dan küçük	18	13.85
31-50	76	58.46
50'den büyük	36	27.69
Eğitim		
Okur-yazar olmayan	11	8.46
İlkokul düzeyi	71	54.62
İlkokul üzeri	48	36.92
İşletme Büyüklüğü		
1 - 4 dekar	69	53.08
4.1-8 dekar	40	30.77
8 dekardan büyük	21	16.15
Uzmanlık Alanı		
Bitkisel üretim	95	73.08
Bitkisel + Hayvansal Üretim	35	26.92
Kooperatif Üyeliği		
Evet	102	78.46
Hayır	28	21.54

Sh = Tabakalara ait standart sapma

Sh² = Tabakalara ait varyans

N = Popülasyon hacmi

D² = (d/Z)²

d = Ortalamadan belirli bir yüzde sapma

Z = Serbestlik derecesine göre tablo değeri

n_i = Tabakalara düşen örnek sayısı

Yukarıda verilen formüller yardımı ile % 95.00 güven aralığına göre belirlenen toplam örnek hacmi ve her tabakaya düşen örnek sayıları Çizelge 2'de verilmiştir.

Çizelge 1. İşletme Büyüklüğüne Göre Tabakalar ve Örnek Sayısı

Tabakalar	İşletme Büyüklüğü Grupları (da)	Örnek Sayısı
I. Tabaka	1-4	69
II. Tabaka	4.1-8	40
III. Tabaka	8.1-<	21
Toplam		130

3. ARAŞTIRMA BULGULARI ve TARTIŞMA

3.1. Sosyo-ekonomik özellikler

Sosyo-ekonomik özellikler kapsamında ele alınan değişkenler deneklerin yaşı, eğitim durumu, işletme büyüklüğü, uzmanlık alanı, kooperatife üyeliği olup bu özelliklere ilişkin veriler Çizelge 3'te sunulmuştur. Çizelge incelendiğinde deneklerin, % 13.85'nin 30 yaşın altında, % 58.46'sının 31-50 yaş arası ve % 27.69'nun 50 yaşın üzerinde olduğu görülmektedir. Eğitim düzeyi bakımından

deneklerin % 8.46'sı okur- yazar olmayan. % 54.62'si en çok ilkokul düzeyinde ve % 36.92'sinde ilkokul düzeyinin üzerinde eğitim aldıkları görülmektedir. Deneklerin % 53.08'i 1- 4 dekar arası büyüklükteki işletmelere, % 30.77'si 4.1 - 8 dekar arası işletme büyüklüğüne, % 16.15'i ise 8 dekardan büyük işletmelere sahiptir.

Deneklerin % 73.08'i sadece bitkisel üretim (çay üretimi) yapmakta, % 26.92'si bitkisel ve hayvansal üretimi birlikte yürütmektedir. Hayvansal üretim öz tüketime yönelik yapılmakta; % 78.46'ı herhangi bir kooperatife üye iken, % 21.54'ünün de kooperatif üyeliği bulunmamaktadır.

3.2. İşletme Büyüklüğü

İşletme büyüklüğü, işletmenin mülk arazisine ilave olarak dışardan ortağa tutulan ve kiralanılan araziler toplamından, dışarıya ortağa ve kiraya verilen arazilerin düşülmesi ile bulunur (Aksöz 1972). İşlenen alan da, işletme arazisinden işlenen kısmı ifade eder. Araştırma kapsamındaki işletmelerde kiraya verilen veya kiraya tutulan araziye rastlanmamıştır. Diğer bir ifade ile kiracılıkla arazi işletmeciliği söz konusu değildir. Araştırma kapsamındaki işletmelerde işletme başına ortalama işlenen alan 6.12 da

olarak bulunmuştur. İşlenen alanın % 6.92'si ortağa (yarıcıya) verilen alandan oluşmaktadır. Aynı şekilde işlenen alanın % 6.82'si ortağa (yarıya) alınan alandır. Bu veriler, yöre de ortaklığın fazla yaygın olmadığını bir göstergesidir. İşletmenin toplam işlenen alanı kapsamında ayrıca meyvelik-sebzelik alan ayrılmamaktadır. Meyve ve sebze üretimi, çay bahçelerinin içinde gerçekleştirilmektedir. Bu nedenle, işlenen alan aynı zamanda çaylık alanı ifade etmektedir. Deneklerin sahip oldukları işletme büyüklükleri ve üretim yapılan alanlarla ilgili genel bilgiler Çizelge 4'de sunulmuştur.

Genel olarak, işletme büyüklükleri arasında ortalama işlenen alanlarda çok büyük farklar yoktur. Deneklerin mülk arazisi ortalama olarak 5.02 dekadır. Bu bulgu bölgenin arazi yapısının ve işletmelerin birbirine benzerliklerini ortaya koymaktadır. Toplam alanın % 91.06'lık kısmı çay tarımına, geri kalan % 8.94'lük kısmı ise başka amaçlarla kullanılmakta, bu durum ise yörenin temel tarımsal faaliyetinin çay yetiştiriciliği olduğunu göstermektedir. İşletmelerin ortalama büyüklükleri, I. gruptaki işletmeler için 3.21 da, II. gruptaki işletmelerin 6.97 da büyüklüğünde ve III. gruptaki işletmelerin 17.74 da

Çizelge 3. İşletme Büyüklük Gruplarına Göre, Üretim Yapılan Alanlarla İlgili Genel Bilgiler

Kriterler	İşletme Büyüklüğüne Göre Gruplar			Genel
	1-4 da	4.1-8 da	8.1<da	
İşletme sayısı	69	40	21	130
İşletmelerin toplam alanı (da)	221.49	278.80	372.54	872.83
İşletme başına toplam alan (da)	3.21	6.97	17.74	6.72
İşletme başına toplam işlenen alan (da)	3.04	6.46	15.58	6.12
Mülk alan (da)	İşletme başına ortalama alan (da)			5.02
Ortağa verilen	Toplam verilen alan (da)			72.00
	İşletme sayısı			9
	Verilen işletme oranı (%)			6.92
Ortağa alınan (da)	Toplam alınan alan (da)			102.76
	İşletme sayısı			15
	Alınan işletme oranı (%)			11.54
Diğer (da)	11.73	20.40	45.36	78.00
Diğer arazilerin toplamdaki oranı (%)	5.29	7.32	12.18	8.94

Çizelge 4. Üreticilerin Gençleştirme Budama Deneyimleri

	Üreticilerin Deneyimleri (Yıl)			Toplam
	1 - 3 yıl	4 - 6 yıl	7 - < yıl	
Sayı	3	21	106	130
%	2.31	16.15	81.54	100

büyükliğünde olduğu, toplam alanın bütün işletmeler için ortalamasının 6.72 da olduğu belirlenmiştir. Bu sonuçlara göre çay tarımı yapan üreticilerin arazi büyüklüklerinin oldukça küçük olduğu saptanmıştır.

3.3. Budama Deneyimi

Ekonomik öneme sahip olan çay bitkisinin, dünyada olduğu gibi Türkiye için de önemi büyüktür. Bütün bitkiler gibi çay bitkisinin de ekonomik verim yaşı vardır. Bu ekonomik verim yaşı ortalama 50-60 yıl olarak kabul edilmektedir (DPT 2001/m).

Türkiye'deki çay bahçelerinin ise ortalama 40-60 yıllık olduğu yapılan araştırmalar sonucunda ortaya çıkmıştır (Çaykur 1996). Bu nedenle ülkemizde, çay bahçelerinin yenilenmesi veya kültürel önlemlerle bu sürenin uzatılması zorunlu duruma gelmiştir. Bu amaçla, Türkiye'deki çay bahçelerinin ıslahına ilk 1993 yılında ihtiyaç duyulmuş ve veriminin artırılması, elde edilen yeşil yaprağın kalitesinin yükseltilmesi ve elde edilen kuru çayın dünya standartlarında kalitesinin düzeltilmesi için Çay İşletmeleri Genel Müdürlüğü'nün girişimleri ile ilk adım olarak, budama projesi uygulamaya konulmuştur.

Budama ile hem çay bitkisinin gençleştirilmesi hem de beraberinde toprak yapısının düzeltilmesi için gübreleme ve bakım işlemlerinin bir arada yürütülmesi söz konusudur. Üreticilerin budamadan doğan ekonomik kayıplarını önlemek için, 1/5 oranında budanan alandan elde edilecek ürünün dekara ortalama verimden hesaplanarak, bu ürün bedelinin % 70'inin tazmin edilerek, üreticileri budama konusunda teşvik amacıyla 93/5096 sayılı Bakanlar Kurulu Kararı çıkarılmış ve 27 Aralık 1993 tarihli Resmi Gazetede yayınlanarak yürürlüğe girmiştir. Böylece çay bahçelerinin ıslahı ve kaliteli çay üretiminin temimi amacıyla, budama projesi uygulamaya konulmuştur.

Yörede en çok uygulanmakta olan budama şekilleri ürün budaması ve gençleştirme budamasıdır. Ürün budaması,

çay bitkisinden elde edilen yaprak ürün miktarının azalmaya başladığı anda yapılan budamadır. Ürün budaması belirli zaman aralıklarında yapılır. Bu süre çay bahçesinin konumuna, çay bahçesinin tipine göre üç yıl yada daha fazla yıl alabilmektedir. İki ürün budaması arasındaki süreye iklim, deniz seviyesinden yükseklik, bakışı, çay bahçesi toprağının özelliği, ve uygulanan kültürel önlemlerle çay bitkisinin genetik özelliği gibi etmenler etki eder. İlk ürün budaması toprak seviyesinden 25 cm yükseklikten, ikinci ürün budaması ise bir önceki budamanın 5 cm üzerinden yani 30 cm'den yapılır.

Gençleştirme budaması, çay bahçelerini ekonomik ömrünü tamamlamak üzere oldukları veya budama yüksekliği hasat tablası yüksekliğine eşit olduğu (25-30 yıl veya daha fazla) zaman topraktan 20 cm yükseklikten yapılan budama şeklidir. Bu budama şekli aynı zamanda bir ürün budamasıdır. Gençleştirme budaması yapılan çay bahçeleri yine uzunca sayılabilecek bir zaman içerisinde bol nitelikli ürün verir (Kaçar 1992).

Araştırma bölgesinde genç üreticilerin budama konusundaki deneyimleri 3-4 yıl iken, orta yaş ve üzerindeki üreticilerin 15-20 yıldır. Ancak daha çok ürün budaması konusunda deneyimleri olan üreticiler, 1993'ten sonra gençleştirme budaması konusunda deneyim kazanmaya başlamışlardır. Üreticilerin gençleştirme budaması konusundaki deneyimlerini ortaya koymak amacıyla Çizelge 4 düzenlenmiştir. Üreticilerin % 97.69'u gençleştirme budamasını 4 yıl ve daha fazla süredir düzenli olarak yapmaktadır. Bu durum da üreticiler budama projesi kapsamında yürütülen bu kültürel önlemleri ve yayımın önerisini benimsemiş görünmektedir.

3.4. Budama Yaparken Dikkat Edilen Faktörler

Budama yaparken, budamanın tekniğine uygun olarak yapılması önem taşımaktadır. Budama tekniğine yönelik en önemli uygulamalar ise budamanın çay ocaklarının çanak şeklinde olacak şekilde

yapılması, ocak yüksekliğinin budama kriterlerine uygun olması, iyi bir gövde oluşumu için çalılışmış dalların temizlenmesidir.

Çiftçilerin bu faktörleri ne derece dikkate aldıkları ve bu duruma eğitim düzeylerinin her hangi bir etkisinin olup olmayacağı Çizelge 5'te sunulmuştur. X² testinin geçerli olabilmesi için eğitim durumu ilk okul düzeyi ve ilkokul üzeri olmak üzere iki kategoriye ayrılmıştır. Çizelgeden ilkokul düzeyinde eğitim görenlerin yarıdan fazlası (%54.87), ilkokul üzeri eğitim görenlerin de yarıya yakını (43.75) budamada ele alınan bütün faktörleri önemli görmekte ve eğitim durumunun bu konu üzerinde her hangi bir etkisinin olmadığını görmektedir.

3.5. Budama Konusunda Yararlanılan Bilgi Kaynakları

Tarımsal alandaki her teknolojik yenilikte olduğu gibi; tarım alanlarında uygulanacak kültürel önlemleri üreticilerin tanınması ve yaygın biçimde uygulamasında, tek bir bilgi kaynağının değil, çeşitli kaynakların etkili olduğu söylenebilir. Üreticilerin çay tarımında kültürel önlemlerden sayılan budamanın

uygulanmasında, budama yöntemlerini kim yada kimlerden öğrendikleri konusunda yapılan araştırmadaki sonuçları ortaya koyabilmek için Çizelge 6 düzenlenmiştir.

Çizelge 6'da üreticilerin önemli bir kısmının (%46.92) ürün budamasını ilk olarak ailesindeki diğer bireylerden veya kendi deneyimiyle öğrendiği görülmektedir. Bu durum üreticilerin uygulamalarında yakınlarında bulunan diğer birey ve üreticilerin etkinliğini ortaya koymaktadır. Çaykur elemanları budama yöntemlerini ilk olarak öğrenildiği bilgi kaynağı olarak % 33.85 oranıyla ikinci sırayı almaktadır. Komşulardan öğrendiğini ifade edenler % 13.85 ile üçüncü sırayı alırken, hiç biri diyenler % 5.38'le son sırada yer almakta olup, oransal olarak önemli sayılabilecek değere sahip olmadıkları görülmektedir.

Üreticilerin gençleştirme budaması konusunda başvurduğu bilgi kaynakları incelendiğinde %73.85'i Çaykur elemanlarının ilk sırayı aldığı ve bunu sırasıyla % 18.46' ile kendi deneyimlerinden yararlananlar, %6.15'i ile yazılı ve görsel basının yanında Çaykur'un hazırlamış olduğu "Üretici El Kitabı" adlı kitapçıklardan yararlananlar ve %1.54 ile

Çizelge 5. Üreticileri Eğitim Düzeylerine Göre, Budama Yaparken Dikkat Edilen Hususlar

Budama Yaparken Dikkat Edilen Kriterler	İlkokul Düzeyi		İlkokul Üzeri		Toplam	
	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%
Çay ocaklarının çanak şeklinde olması	2	2.00	4	8.33	6	4.61
Ocak yüksekliğinin budama kriterlerine uygun olması	19	23.00	7	14.58	26	20.00
İyi bir gövde oluşumu için çalılışmış dalların temizlenmesi	9	10.97	9	18.75	18	13.84
Hepsi	45	54.87	21	43.75	66	50.77
Diğer	7	8.54	7	14.58	14	10.77
Toplam	82	100.00	48	100.00	130	100.00

s.d.: 4, x² = 6.198 p > 0,05'e göre ilişki anlamlı değildir.

Çizelge 6. Üreticilerin Budaması Konusunda Kullandıkları Bilgi Kaynakları

Bilgi kaynakları	Ürün Budaması		Gençleştirme Budaması	
	Sayı	%	Sayı	%
Çaykur elemanları (Ziraat Müh. ve Çay Eksp.)	44	33.85	96	73.85
Köydeki deneyimli üreticiler (komşulardan)	18	13.85	2	1.54
Kendi aile bireyleri ve kendi deneyimi	61	46.92	24	18.46
Diğer (yazılı ve görsel basın vs.)			8	6.15
Hiç Biri	7	5.38	-	-
Toplam	130	100.00	130	100.00

köydeki deneyimli üreticilerden (komşularından) bilgi alanlar izlemektedir. Ayrıca bölgede çay tarımına yönelik yapılan yeniliklerin üreticiye ulaştırılmasında Çaykur ilk sırada yer aldığı belirlenmiştir. Bölgedeki Tarım il ve ilçe müdürlükleri elemanlarının budama konusunda hiçbir yayım çalışmasına rastlanmamıştır.

4. SONUÇ ve ÖNERİLER

Görüşülen üreticilerin ve incelenen işletmelerin başlıca özellikleri, aşağıdaki gibi özetlenebilir;

Ortalama işletme genişliği 6.12 da olarak bulunmuştur. Bu durum çay üreticilerinin arazi genişliklerinin küçük olduğunu göstermektedir. Bu nedenle işletmelerde gelir düzeyinin de oldukça düşük olduğu söylenebilir.

Üreticilerin işlediği arazilerin büyüklüğünün oldukça küçük olduğu, kiracı olarak arazi tasarrufunun bulunmadığı saptanmıştır. Araştırma alanında, mülk arazi büyüklüğü 5.02 dekadır. Bu veriler doğrultusunda araştırma sahasında, küçük üreticiliğin yaygın olduğu söylenebilir.

Deneklerin önemli çoğunluğu ilkökul mezunudur (%51.54). Ortaokul mezunu ve daha yüksek eğitimine sahip deneklerin oranı %36.92, okur-yazar olanlar % 3.08 ve okuma-yazması olmayanlar ise %8.46 oranındadır.

Görüşülen deneklerin önemli bir bölümü (%78.46) herhangi bir kooperatife üye iken, %21.54'ünün hiçbir kooperatife üye olmadıkları ortaya çıkmıştır. Kooperatif üyeliği ile eğitim düzeyleri arasında yakın bir ilişki olmadığı, üreticilerin, kooperatif üyeliklerinin yaptıkları tarımsal üretim için yalnızca gübre temini amaçlı olduğunu ifade etmeleri, kooperatiflerin beklenen işlevlerini tam olarak yerine getiremediklerinin bir göstergesi olmaktadır.

Araştırmada çay bitkisinde budama deneyimi ile ilgili olarak ulaşılan başlıca bulgular aşağıda özetlenmeye çalışılmıştır.

Görüşülen üreticilerin oldukça yüksek oranında (%81.54) 7 yıl ve daha fazla süredir

düzenli olarak çay bahçelerinde gençleştirme budaması yaptıkları ortaya çıkmıştır. Deneklerin çoğunluğu (% 60.77) budamayı ilk olarak aile büyükleri, akraba, tanıdık, eş-dosttan, bir bölümü (% 33.85) Çaykur elemanlarından, küçük bir bölümü de (% 5.38) kişisel gözlemleriyle öğrenmişlerdir. Budama tekniklerinin kolaylığı ve aile bireylerinin birlikte çalışması öğrenmede aile büyüklerini öne çıkarmaktadır.

Üreticilerin budama yaparken dikkat ettikleri kriterler ile eğitim düzeyi arasında istatistiksel anlamda önemli bir ilişki olmadığı saptanmıştır. Buradan çay ocaklarının çanak şeklinde olması, ocak yüksekliğinin budama kriterlerine uygun olması ve iyi bir gövde oluşumu için çalılışmış dalların temizlenmesi gibi kriterlerin dikkate alınma durumunun deneklerin eğitim düzeyiyle bağıntılı olmadığı anlaşılmaktadır. Bu bulgudan budama yaparken dikkat edilen kriterlerin eğitim düzeyleri olarak göz önünde bulundurulmuş ilkökul düzeyi ve ilkökul üzeri eğitim gören iki denek kategorisince de benzer oranlarda dikkate alındığı sonucu çıkmaktadır.

Üreticilerin budama ve gübreleme konusunda yararlandıkları bilgi kaynakları içerisinde % 73.85 ile Çaykur elemanları ilk sırada yer alırken, %18.46'sı kendi deneyimlerinin yeterli olduğunu belirtmişlerdir. Yazılı ve görsel basın (gazete, dergi, üretici mektupları, TV ve radyo) yoluyla bilgi edinenler % 6.15 gibi düşük düzeydedir. Üreticilerin eğitim düzeyleri ile budama konusunda yararlandıkları bilgi kaynakları arasında anlamlı bir ilişki olmadığı saptanmıştır. Buradan, üreticilerin bilgiye ulaşma ve bu bilgiyi kullanma açısından eğitim düzeyleri arasında bir fark olmadığı ortaya çıkmıştır.

Üreticilerin gübre kullanma ve gübre miktarı konusunda bilinçli oldukları veya önerileri uyguladıkları söylenebilir. Ancak çay bitkisine gübre verme şekli ile uygun koşullarda gübrenin verilmesi konusunda bilgilerinin olduğunu belirtmelerine rağmen, uygulamadaki ve arazi şartlarının zorlukları

nedeniyle istenilen şekilde yapmadıkları saptanmıştır. Buradan, üreticilerin kendi koşullarına uygun olan her tür yeniliklere açık olduklarını ve benimseme eğiliminde oldukları söylenebilir.

Araştırmada çay üretimi ve kültürel önlemler konusundaki bilgi akışı ile ilgili olarak ulaşılan başlıca bulgular aşağıda özetlenmeye çalışılmıştır.

Deneklerin başvurdukları bilgi kaynakları arasında yaptıkları tercih sıralaması ile ilgili sonuçlara göre, her 10 üreticiden yaklaşık 5.6'sı (% 56.15) Çaykur elemanlarını (Budama projesi elemanları) bilgi aldığı kaynaklar arasında ilk sıradadır. "Budama Projesi" elemanlarının bilgi akış görevini yeterince yerine getirdiği ve üreticilerle sürekli iletişim içinde olduğu belirlenmiştir. Bu sonuçlara göre, araştırma yöresinde "Budama Projesi" elemanlarınca yürütülen çay bahçelerinin ıslahı ve verimliliğin arttırılmasını amaçlayan "Budama Projesi" konusunda bilgi verme hizmeti, çay üreticilerinin hemen hemen hepsine ulaştırılmaktadır. Üreticilerden çok sınırlı bir bölümü ise bu hizmetlerden yeterince yararlanamamaktadır.

Bu sınırlı üretici grubunun yeniliklere ilgi duymadıkları veya çay tarımıyla sosyo-ekonomik anlamda ilgilenmedikleri söylenebilir.

Görüşülen deneklerin yarıya yakınının (% 48.46) budama ve gübreleme ile ilgili yazılı kaynaklara hiç ulaşamadığı, diğerlerinin ise (% 51.54) daha çok Çaykur'un basılı el kitapları, üretici mektupları, broşür, afiş vs. gibi materyallere ulaştığı görülmektedir.

Çalışmada elde edilen bu sonuçlardan yola çıkılarak konu ile ilgili aşağıdaki öneriler geliştirilmiştir.

Türkiye için çok önemli olan çay, ihmal edilecek bir ürün değildir. Çay yetiştiriciliği, işlenmesi ve pazarlanması konusunda gerekli her türlü çalışmanın bilimsel çerçevede yapılması gerekmektedir. Çay üretiminde arz talep dengesi göz önünde bulundurulmalı ve çay sanayisi ile ilgili politikalarda olduğu gibi çay tarımına yönelik politikalarında

yeniden düzenlenmesi ve istikrarın sağlanması gerekmektedir. Günümüzde birlik politikalar çay tarımının devamlılığını riske edebilir. Sosyo- kültürel açıdan gelecekte olumsuz etkiler yaratabileceği düşünülerek alınacak kararlarda ve geliştirilecek politikalarda dikkatli davranılması gerekmektedir. Çay tarımının ülke ve bölge ekonomisine katkıları dikkate alınmalı ve gerekli yasal düzenlemelerin zamanında alınarak istikrarlı tarım politikalarının uygulamaya konulması gerekmektedir.

Çay tarımı ile uğraşan çiftçilerde de diğer tarımsal ürünleri üreten üreticilerde olduğu gibi, önder çiftçi projelerinin geliştirilerek uygulanması gerekmektedir. Üretici davranışlarında olumlu gelişmelere yol açacağı ve daha bilinçli üreticilik yapmayı teşvik edeceği düşünülmelidir.

Çay tarımına yönelik politikalar geliştirilirken, ülkenin ve ülke insanının önceliklerine göre, projelerin hazırlanması ve uygulamaya konulması gerekmektedir.

Ülke ekonomisi açısından önemli bir yere sahip olan çay bitkisinin politize olması önlenmeli ve tarımda dolayısıyla da çay tarımında istikrarlı politikalar geliştirilmelidir.

Çay üretim ve tüketim (arz-talep) dengesinin sağlanarak çay tarımının yönünün belirlenmesi gerekmektedir. Makro politikalarla yurt içi ve yurt dışı talepleri geliştirilerek çayın ekonomideki payı artırılmalıdır.

Bunun yanı sıra özel sektör de desteklenerek ihracat olanakları geliştirilmeli ve böylece Çaykur'un makro bazda ekonomiye yük olmaktan çıkarılması sağlanmalıdır.

Üreticilere yönelik eğitim çalışmalarının daha ciddi boyutlarda ve organize bir şekilde yürütülebilmesi amacıyla, çay tarımı konusunda uluslararası deneyimler incelenerek, çay tarımının yoğun olarak yapıldığı illerde olmak üzere, çiftçilerin katılımının sağlanabileceği eğitim toplantıları yapılarak anlatılmalıdır.

Üreticilerin kültürel önlemleri uygulamaları sırasında, kendilerine yapılan

önerileri önemli ölçüde göz ardı ettikleri görülmektedir. Bu durum üreticilerin bilgi aldıkları kişilerin önerilerine güven duymamalarından kaynaklanabileceği gibi, uzman olmayan kişilerden öneri alınması yada önerilerin yeterince iyi anlaşılabilmesi ve yıllarca çay tarımı üzerinde oynanan siyasi oyunların sonucunda Çaykur'a karşı bir güvensizlik söz konusu olmasıyla ilişkili olabilir. Bu aksaklıkların giderilebilmesi için, Tarım Bakanlığı ve Çaykur'un işbirliği ile yapılacak düzenlemelerle, üreticilerin özellikle teknik elemanlardan bilgi almaları için teşvik edilmesi, bu elemanlarla üreticiler arasında sağlıklı ve karşılıklı güven ilişkisinin kurulması gerekli görülmektedir.

KAYNAKÇA

- Aksöz, İ. 1972. Zirai Ekonomiye Giriş, Atatürk Üniversitesi Ziraat Fakültesi Yayınları, No: 15, 186 s., Erzurum.
- Armağan, G. 2005. Information needs of dairy farmers and agricultural extension organizations: Case study of Aydın Province. 17th European Seminar on Extension Education. August 30-September 3, İzmir Turkey.
- Arnon I., 1989. Agricultural Research and Technology Transfer Elsevier Applied Science, London and Newyork, 684 p.
- Boz, İ., Akbay, C., Orhan, E., Candemir, S. 2004. Çiftçilerin tarımsal faaliyetlerde kullandıkları bilgi kaynaklarının belirlenmesi ve tarımsal yayım açısından değerlendirilmesi. Türkiye VI. Tarım Ekonomisi Kongresi 16-18 Eylül, Tokat.
- Budak, D. 1996. Gelişmekte Olan Ülkelerde Kamu ve Özel Sektör, Türkiye II. Tarım Ekonomisi Kongresi, Çift: 2, 423 426. s., Adana.
- Çaykur, 1996. Çay İşletmeleri Genel Müdürlüğü ile İlgili KİT Üst Komisyonuna Sunulan Brifing, 2 s., Rize.
- Çelik, H. 1993. Kalecik İlçesinde Gezgin Arıcıların Sorunları ve Arıcılıkta Yararlanılan Bilgi Kaynakları Üzerine Bir Araştırma. Yüksek Lisans Tezi. Ankara Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Tarım Ekonomisi Anabilim Dalı.
- DPT, 2001/m. Çay İşleme Sanayi Ö.İ.K. Raporu (Basılmamış). 8. Beş Yıllık Kalkınma Planı, Ankara.
- İşçil, N. 1977. Örneklem Yöntemleri AİTİA Yayınları, Kalite Matbaası, Ankara.
- Kacar, B. 1992. Yapraktan Bardağa Çay. T.C. Ziraat Bankası Kültür Yayınları No:23, 32-37 s., Ankara.
- Kumuk, T. ve Taluğ, C. 1996. Türk Tarımsal Yayım Sisteminde Değişim İhtiyacı. Türkiye II. Ulusal Tarım Ekonomisi Kongresi, 4 6 Eylül 1996, Bildiri Kitabı, Adana.
- Özçatalbaş, O., Gürgen, Y. 1992. Aşağı Seyhan sulama proje alanındaki mısır üreticilerinin bilgi edinme kaynakları. Çukurova Üniversitesi Ziraat Fakültesi Dergisi 7(2): 63-78.
- Yamane, T. 1967. Elementary Sampling Theory, prentice-Hall, Inc., Englowood Cliffs, N.Jersey, USA.

DÜNYA BANKASI VE BİRLEŞMİŞ MİLLETLER'İN KALKINMA POLİTİKALARI VE BÖLGESEL KALKINMADA YENİ KAVRAMLAR

H. Neşe ÖZGEN*

ÖZET

Bu makale 'yoksulluk' kavramı ve yoksulluğun geleneksel ve küresel biçimlerini bölgesel kalkınma politikaları çerçevesinde tartışmayı amaçlamaktadır. Bölgesel kalkınma ve genel olarak kalkınma politikalarının Dünya Bankası (DB) ve Birleşmiş Milletler (BM) tarafından dile getirilme ve uygulanma pratikleri ele alınırken; yoksunluk ve yoksulluk kültürü gibi kavramlar da, Türkiye'nin en geri kalmış bölgelerinden olan Güneydoğu Anadolu Bölgesi ve Projesi (GAP) kapsamında tartışılacaktır.

Anahtar Sözcükler: Bölgesel kalkınma, GAP, Yoksulluk, Yoksunluk, Yoksulluk kültürü.

The New Concept of Regional Development and Development Politics of World Bank and United Nations

ABSTRACT

This paper is focusing to discuss on the concept of 'poverty' in traditional and the new form of it as 'global; in the context of regional development politics.

While World Bank (WB) and United Nations' (UN) development politics and practices, such as poverty reduction and/or empowerment policies during development process is differ each other critically; not only as theorizing the politics but also to apply in any part of the world such as South East Region of Turkey and SA Project. In this paper, the concept of poverty, deprivation and the culture of poverty etc. are discussed on this context.

Keywords: Regional development, SAP, poverty, deprivation, poverty culture

GİRİŞ

Bu çalışma¹ "Yoksulluk ve Yoksulluğun göstergeleri" ve GAP kapsamına giren illerin² çeşitli yoksulluk düzeylerinde karşılaştırmaları üzerinden; çeşitli yoksulluk giderici politikaların sonuçlarını ve yapıyı dönüştürme biçimlerini tartışmayı amaçlamaktadır.

GAP kapsamına giren illere ilişkin son on yılın neredeyse tüm konuşmaları "Yoksulluk ve Kalkınma" üzerinden ilerliyor. Oysa bundan önceki zaman dilimlerine baktığımızda bu kavramlar; 1970'lerde ve 80'lerde "bölgesel eşitsizlik ve kalkınma" ve ayrıca "kırsal kalkınma" kavramlarıydı ve merkezi politikalar da bu kavramsallaştırmalar üzerinden ilerlediler³.

"Kırsal kalkınma" kavramsallaştırması ise daha çok "geri olanın asıl olarak kırsal mekanizmaların hakim olduğu yerler" olduğuna ilişkin hipotezlere dayanan bir içerik taşıyordu⁴ ve buna göre de; sosyal

yapının esas olarak toprak mülkiyetindeki eşitsiz dağılımı ve bunun sonuçları ile kırsal göstergelerin tamamıyla ilkel, geleneksel, geri, gelişmeye kapalı yapılar olarak tanımlanması esasına dayanmaktadır⁵.

"Bölgesel eşitsizlik kavramı" ise, daha çok iktisadi analizler ve toplam gelir ölçümleri üzerinden hesaplamalarla Güneydoğu Anadolu illerinin esas olarak Türkiye'nin en geri kalmış bölgesini oluşturduğu iddiasını taşımaktaydı. Buna göre ölçülebilir nicel veriler (Toplam GSMH, KBGSMH, bunların oranları, Hane Halkı (HH) gelirleri vb.) dilimlere ayrılarak çeşitli bölgesel karşılaştırmalar yapılmaktaydı. Sosyal Planlama anlayışının merkezi politikaların içeriğini esas olarak belirleyebildiği dönemlere gelindiğinde ise İnsani Gelişme Endeksi adıyla anılan ve BM tarafından ayrıntılandırılan ölçümlerle, çeşitli Bölge sınıflamaları yapılmaya başlandı. Bu dönemde "yoksulluk" ve "kalkınma" kavramlarıyla yoksulluğun

*Prof. Dr. Ege Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Sosyoloji Bölümü, İZMİR

giderilebileceğine ilişkin "inanç", merkez politikalara da hakim oldu. Yukarıda anılan her iki yaklaşım da uzun süreler boyunca temel kalkınma politikalarında etken olmuş, merkez planlamaların hedeflerinin konulmasında çekici kavramlardır. Her iki yaklaşımın da sağ ya da sol değerlendirmelerin odak kavramları olduğunu belirtmek gerekir. Merkezi planlamada daha devletçi ve ithal ikameci politikaların etken olduğu dönemlerden; yeni sağın liberal anlayışlarına geçilinceye dek, bu iki görüş temel bir liberalizmin ortak kavramlarıyla hareket ederler: Merkezi planlama ile hareket eden bir ülke yönetimi ve yukardan uygulanan iktisadi temelli düzenlemeler. Ancak bu iktisadi temelli düzenlemelerin en büyük sorunlarından birisi 'sayma' meselesine son derece güvenmeleri, tüm etken ve nitelikleri de sayılabilen niceller haline dönüştürme gayretleridir. Böylece 'sosyal boyut' olarak nitelenen pek çok hedef, (kadınların çalışma, eğitim vb. oranları; çocuk işçiliği, sigortalı sayısı vb.) aslında içeriğinden hayli uzaklaşmış birer kategori olarak indirgenmiştir.

Bu çalışmalardaki temel sorun, sonuçların daha çok neden olarak ele alınması ve temel açıklamaların sistem yaklaşımına göre değerlendirilmesidir. Buna göre çeşitli 'sosyal boyut' çalışmalarında GAP kapsamına giren illerin yoksulluk ve geri kalmasına neden olan sorunlar şöyle sıralanmaktadır:

- *Farklı kültürel grupların varlığı ve biraradalığı nedeniyle toplumsal dengenin kurulmasının zorlaşması,*
- *Geleneksel ve çağdaş öğelerin yan yana ve içiçeliği,*
- *Hiyerarşik aşiret örgütlenmesinin halâ geçerliğini koruması, bu nedenle bütünleşme ve bireyselleşme politikalarının başarılı olamaması,*
- *Nüfusun özellikle kırsal alanda dağınık yerleşim düzeninde olması ve bunun da hizmet götürmede maliyetleri yükseltmesi,*
- *Bölgede topraksızlığın yaygın olması ve*

- toprak mülkiyetinin dağılımında dengesizlik,*
- *Hayvancılığın son yıllarda şartlara bağlı olarak gerilemesi ve ikame edilememesi,*
- *Tarım verimindeki düşüklük ve tarım alanlarının etkin kullanılmaması,*
- *Hızlı göç verme sonucu göç alan ve veren yerleşim birimlerinde ortaya çıkan denge bozulmaları ve her iki yerdeki değer sistemlerinde bozulmalar,*
- *Mevsimlik göç nedeniyle insan kaynaklarının geliştirilmesinde süreklilik sağlanamaması,*
- *Çalışma yaşındaki nüfusun bağımlılık oranının yüksek olması, ancak nüfus dağılımında 0-15 yaş grubundaki yoğunluk nedeniyle hizmetlerin önceliğini bu grubun alması,*
- *Yüksek işsizlik oranı, kalifiye eleman yokluğu, istihdam sağlayıcı faktörlerin etkin olamaması,*
- *Yüksek doğum oranı ve aşırı nüfus,*
- *Temel altyapı hizmetlerindeki yetersizlikler (sağlık, eğitim ve temiz su kaynakları, ulaşım vb.),*
- *Eğitim ve okullaşma oranındaki düşüklük.*

Benzer sonuçlar GAP tarafından ODTÜ, Ziraat Odaları ve Sosyoloji Derneğine yaptırılan çeşitli çalışmalarda da karşımıza çıkmaktadır. Benzer olarak GAP illerinde yapılan çeşitli araştırmalarda da, aynı sorunlar dile getirilmektedir.

Ancak sorun analizi yapılırken dikkat edilmesi gereken husus, gerçek sorunlarla yapısal sürecin yarattığı sonuçların birbirine karıştırılmamasıdır. Örneğin yapılan araştırmaları yanıtlayanlar da, pek çok yapısal sonucu "sorun" adı altında dile getirmekteydiler (verimlilik azalışı veya işsizlik gibi). Süreç ile gelişen bu sonuçların kendilerinin de birer sorun olduğu doğrudur. Yapısal sorunlarla birleşen bu sonuçların kendisi de birer sorun olarak ortaya çıkmakta ve durum kaotik bir hal almaktadır. Burada asıl önemli olan sorunların sosyolojik analizini yapabilmek yani kökene inebilmektir. Bu amaçla alt yapı eksiklikleri, işsizlik, kalifiye eleman yokluğu,

eğitimsizlik, göç ve bunun sonuçları gibi, aslında tüm Türkiye için ortak olan sorunların arka planına bakmak ve yapısal sorunlara ilişkin gerçek çözüm önerileri geliştirmek gerekmektedir.

1. YOKSULLUK VE YOKSULLUĞUN ÇEŞİTLİ ÖLÇÜMLERİNİN BELİRLENMESİ VE YOKSULLUK GİDERİCİ POLİTİKALARDA BM VE DB'NİN FARKLILIKLARI

1980'lere gelindiğinde Dünya Bankası ve onun öncülüğünde bir dizi ülkede gerçekleştirilen denetimlerle *Yeni Yapısal Uyum Politikalarının* temel kavramları egemen olmaya başladı: Buna göre artık merkez politikalarla sürdürülebilir kalkınma kavramı terk ediliyor⁶, yerine STK destekli çeşitli liberal gelişme programları aracılığıyla dünya ekonomisine eklenme politikalarına geçiriliyordu. Bu politikalar temelde 'yoksul olanın, yoksulluğundan kendisinin sorumlu olduğu'na ve 'bütünün uyumunu bozmak pahasına yoksulun desteklenmesinin optimum dengeleri bozacağı'na işaret eden; yeni sağ anlayış temelli, ancak saf liberal de olamayacak kadar tutucu bir moral anlayışı uygulamaya koyan politikalarıdır.

1980'lerin sonunda Latin Amerika, Asya, Afrika gibi Yapısal Uyum Programlarının uygulandığı ülkelerde⁷, gözle görülür bir yoksullaşma ve hızlı ekonomik nedenli dış göçlerin, refah devleti anlayışını bir zamanlar yeterince uygulayabilmiş ülkelerde dahi sorun yarattığı da dikkate alınarak, uygulamalar eleştirilmeye başlandı. 1980 döneminin Yapısal Uyum Politikaları, kalkınmakta olan ülkelerin ekonomilerinin ucuz işgücü, geleneksel kirleticili teknolojinin aktarımı vb. yollarla da küresel ekonomiye eklenebilmelerini sağlıyordu.

1980'lerin politikaları, esas olarak iki yeni kategorinin ölçüm kapsamına girebilmesini de sağladılar: Yeni yoksulluk ve yoksunluk kavramları. Geleneksel yoksulluk olarak tanımlanan daha çok ikincil işgücü ordusu içinde yüzer-gezer olarak

çalışan ve ölçümlerini ekonomi göstergeleri ile yapabildiğimiz eski yoksulluk tiplerinin yanında; yeni ekonomik ve sosyal yapılanma ile birlikte yeni bir yoksul tipi de karşımıza çıkıyordu: modern ekonomi tarafından dışlanan ve yoksullaşan (emekliler, dullar, hizmetler sektörünün teknoloji bilgisi dışında kaldığı için atılmış mavi ve beyaz yakalıları vb.) gruplar.

Tam bu dönemlerde, çeşitli tüketim kalıplarına ve yaşam kalitesi sunan hizmetlere ulaşma yetersizliğini adlandıran bir başka yoksulluk sınıflaması da betimlenmeye başladı: Mutlak Yoksulluk ve görelî yoksulluk kavramları. Mutlak yoksulluk BM normları ile günde 1 \$ altında kazanan kişilerin yoksulluk durumları için kriter olarak kabul edilirken; görelî yoksulluk kavramı, tüketim olanaklarından yoksunluk (deprivity), kentsel kalite ve hizmetlerden yoksunluk olarak tanımlandı⁸. Türkiye'de bu dönemde kalkınma kavramından vazgeçildi ve özellikle de geri kalmış bölgelerde uygulanmakta olan sosyal destek programları hızla sivil örgütlere devredilerek; kamunun görevi girişimci destek programları ile sınırlandırıldı.

1990'lara gelindiğinde ise DB, protestoları iyice yükselen bu yoksulluk için yeni bir kavramlaştırma ve politika üretti: "Yoksullukla mücadele" ve "iyi yönetim" (poverty declining/good governance) Bu yeni politikaların temelinde yeni sağ'ın vazgeçilmezi olarak, girişimciler yer almaktaydı ve bu lider ruhlu olanların desteklenmesi için de ulusal sivil örgütlerden ziyade uluslararası sivil örgütlerin güvendikleri bazı yerel sivil örgütlerle yürütülecek destek programları çizilmişti. Bu arada buldukları durumun sorumluları olarak görülen yoksullar için ise, yeni yardım ve destek önerileri ve bu programları yürütecek yine uluslararası güven desteğini almış yerel sivil gruplar yeni dünya vatandaşı profilini tamamlamaktaydı⁹. Bu dönemde Türkiye ve özellikle geri kalmış bölgelere yönelik politikaların, uluslararası destekler alabilmiş sivil örgütlenmeler ile yürütüldüğü

bir döneme girdi. Örneğin, 2000-2015 arasında etkin olan "iyi yönetim" (şeffaf yönetim) politikalarının Türkiye ve özellikle de GAP kapsamına giren illerdeki uygulamaları, yoksulluk azaltıcı programlar ile girişimci destekleme programları olarak görülmektedir. Bu çerçevede 'yoksul ve yoksulluk' yeniden tanımlanmakta; alt ve üst sınırları belirlenmekte, bu gruplara yapılacak nakdi yardımlar pazarlığa girmekte; yurttaş kavramının kaybolmasıyla birlikte, çekici güç olarak görülen girişimci destekleri öne çıkarılmakta ve toplumun geri kalanının da, deyim yerindeyse, başının çaresine bakması beklenmektedir.

Öte yandan BM programları hızlı kitlesellenen ve son liberal uygulamalarla sınırları belirsizleşen yeni yoksulluk durumları için yeni kavramlar üretmeye çalışmaktadır. Bu programların temel hedefleri: "Mevcut eşitsizliklerin geriletmesi" ve "yeni eşitsizliklerin engellenmesi", "yeni eşitsizlikler yaratmama" olarak çizilmektedir¹⁰. BM normlarının öncelikli grupları, küreselleşmeden en fazla zarar görenler ve en alta düşürülenler, yani işsizler, kadınlar, çocuklar, topraksızlar vb. dir Bu programlarda, öncelikli kavramlar: Üretimi artırmak, toplumsal cinsiyet ve yaşam kalitesi standartları üzerinden ölçümler, toplumun en zayıf halkalarının iyileştirilmesine yönelik programlar, tam istihdam vb. kavramlarıdır. Dolayısı ile 1990 sonrasında DB ile BM programlarının her ikisinde de her ne kadar 'yoksulluk' teması işlenmekte ise de; BM programlarında temel eksen kalkınma ve yoksulluğun üretimle giderilmesi; DB programlarında ise çekici güç olarak girişimciliğin küresel ekonomiye eklenilebileceği varlıkların kamu tarafından yaratılması ve ek olarak da yoksulluk kapsamına giren grupların günlük ekmeğinin desteklenmesidir¹¹.

DB ile BM özellikle de UNDP'nin (United Nations Development Program) yürüttüğü programlarda gözlenen bir diğer farklılık ise, birörneklik ve farklılık

teşvikleriyle ilgili yönlendirmelerindedir. Birörnekleşme-farklılaşma tartışmalarında, Dünya Bankası'nın tutumu, "Birörnekleşmeyi teşvik", BM'nin ise "Farklılaşmayı teşvik" çerçevesindedir. Bu farklılıklar DB için gelir, gelenekler ve dinsel farklılıklar olarak algılanırken, BM için doğuştan kazanılmış ve sonradan oluşmuş eşitsizlikler temelinde algılanmaktadır¹². Oysa bilimsel görüş; farklı tabakalardaki ve sosyal örüntülerdeki insan gruplarının topluluk olma çabalarının eşitlik temelinde desteklenmesini; ve "farklı olanların topluluşmayı bozucu ve baskın olanların da baskılayıcı olabilecek tavırlarının, sistematik olarak, anlaşma ve kontratlar temelinde çözümünü" teşvik etmektedir. Buna göre, farklılıklar sosyal bir yapıyı oluşturan olumlu streslerdir ve bunları cinsiyet, gelir kaynağı, yaşa dayalı farklar, istihdama bağlı farklar, köylü-şehirli olma vb. sosyal alanın tümüne ait sosyal olgular olarak anlamak gereklidir. Dolayısı ile, bilimsel görüş için bunlar bastırılacak veya özellikle beslenecek farklar değil, sadece sosyal yaşamın içinde birer unsur olarak kalırlar. Burada asıl mesele, bazı çıkar gruplarının farklarından dolayı eşitsiz temeller yaratabilmesi ihtimali olarak belirir; örneğin kadınlar üzerinden veya topraksız ve işsizler üzerinden, ya da tümüyle doğal çevre üzerinden ya da daha genç gruplar üzerinden yaratılacak eşitsizlikler, tüm yapıyı geriletecek eşitsizlikler olarak anlaşılır.

2. GAP KAPSAMINA GİREN İLLERDE SON YİRMİ YILIN EKONOMİSİ VE YOKSULLUK KALIPLARI

Bütün yapısal politiklardan en çok etkilenenlerin artık sadece 'yoksul' adı ile çağrıldığı günümüzde; bu kavramın içeriğinin oldukça tartışmalı olduğunu görmekteyiz. Bugün, kalkınmanın her şeyden daha çok bir politik seçim meselesi olduğunu; öncelikli grupların seçimi ve desteklenmesinden, bu desteklenmenin kimler eliyle yürütüleceğine kadar pek çok durumun, politik karar almayı gerektirdiğini

biliyoruz. Bugün üretimden, sosyal alanlara kadar pek çok alanda karar verme mekanizmaları eskiden olduğundan daha çok merkezleşmiştir. Günümüzün merkezleri ise hem ülkelerin kendi merkez eksenleri hem de küreselin çeşitli karar mekanizmalarıdır.

Ancak gerek küreselin, liberal ekonominin karar alma gücü gerek ülkelerin kendi merkezleştirme politikalarını basit komplocu teorilerle açıklamak da son derece yanıltıcı olabilir. Gerek küreselin gerek çeşitli ulus mekanizmalarının kendi şartları ve pazarlık mekanizmaları ile yaratabilecekleri etkiler; küreselin gücü ve karşı konulmazlığı söylemine kurban edilmemelidir. Yerelde ve içerde kendi koşullarımızın üretebileceği karar mekanizmaları üzerinden hareket ederek hala yeni politikalar üretebileceğimiz gerçeğini de vurgulamak şarttır.

Son yirmi yılda GAP kapsamına giren illerde 'yoksulluk ve önleyici politikalar' üzerinden ilerletilen programlarda; kimi zaman BM kimi zaman AB veya DB destekli programların öne çıkması kimi zaman da yerel, bölgesel (Ortadoğu) ve ulusal karar süreçlerinin etkilemeleri ve etkilenmeleri ile, diyalektik bir süreci gözlemek mümkündür.¹³ Bu süreç kendi kalıplarını etkilenerek ve etkileyerek yaratmış dinamik bir süreçtir.

GAP kapsamına giren illerde son yirmi yılın programlarını ve yarattığı iktisadi-sosyal yapıyı kalkınmacı söylemlerle inceleyen, bunun için gereken istatistikleri işaretleyen, düzenleyen ve bu yolla kalkınmacı karakterleri yeniden üreten birçok çalışma mevcuttur. Denebilir ki, Türkiye'nin hiç bir bölgesi için GAP'ın etkilediği bölge kadar çok istatistik analiz yapılmamış, proje, fikir, program üretilmemiştir. Ancak, yine de mevcut proje ve programlar hem mevcut yapıyı tanımlamaktan acizdir hem de mevcut yapıyı tanımlama biçimlerine göre bir yandan da sosyal ve iktisadi duruma müdahale etmekte ve hızla tekrar dönüştürmektedir.

GAP için üretilen ilerleme ve kalkınma politikalarının etkilerini de dikkate alarak;

mevcut iktisadi yapının antropolojisi üzerinden hareket etmenin zamanı gelmiştir. 'BÖLGE' kapsamında sayılan illerde İktisadi Gelişme Endeksleri ve İnsani Gelişme Endeksleri ile geleneksel yoksulluğu gözlemek mümkündür 1996 yılı "İllerin Sosyo-Ekonomik Gelişmişlik Sıralaması Araştırması"na göre (DPT); GAP alanında yer alan illerden Gaziantep 76 il arasında 25, Diyarbakır 57, Şanlıurfa 59, Adıyaman 61, Batman 65, Mardin 66, Siirt 68, Şırnak ise 75'nci sırada yer almaktadır¹⁴. Bu verilerden daha önemli olarak, alandaki illerin kendi içlerinde de önemli sosyo-ekonomik gelişmişlik farkları bulunmaktadır.. Tablolardan açıkça görüldüğü gibi, GAP illeri homojen bir yapı göstermemektedir. Bölge, bir üst bakışla, son on yılda sulanabilen ve sulanamayan topraklar ayrımı temelinde ayrılmış olmasına rağmen; sosyal-yapısal analizler farklı alt bölgelerin varlığını da haber vermektedir.

Bir toplam karşılaştırma oranı olarak HDI (İnsani Gelişme Endeksi) ölçütleriyle, örneğin Gaziantep, Kilis il olduktan sonra yerini kaybetmiş ve 25'ten 41'e düşmüştür¹⁵. Öte yandan örneğin, bütün iller içinde "Gelir endeksi" en yüksek ve "Eğitim endeksi" en düşük il Kilis'tir. GDI (Toplumsal Cinsiyet Gelişme Endeksi) ile illerin düzeylerine bakıldığında, bu kez Gaziantep'in değeri 44'den 41'e; Kilis'in ise 25'ten 19'a çıkarken; Şanlıurfa bir eşitsizlik göstergesinin sonucu 67'den 68'e, Batman ise 68'den 70. sıraya düşmektedir.

Tablo. 1: İnsani Gelişme Endeksi ve Toplumsal Cinsiyet Endeksi ile GAP Bölgesi İlleri:

İLLER	İnsani Gelişme Endeksi	Toplumsal Cinsiyet Endeksi
Kilis	25	19
Gaziantep	42	41
Diyarbakır	54	56
Adıyaman	65	65
Mardin	66	66
Şanlıurfa	67	68
Batman	68	70
Siirt	69	71
Şırnak	78	78

Kaynak: Human Development Report: Turkey, 1998, SIS; 1997 Census Results

2000 yılı UNICEF Raporu'nda¹⁶, Diyarbakır ile temsil edilen iller grubu, diğer 14 alt bölge içinde en alt statüde olan ve en ağır ilerleme kaydeden gruptur. Ancak Bölge içindeki farkları görebilmek için bütüne bakmak yararlı olacaktır. Yaşam kalitesi göstergeleri itibariyle, Bölge'de Diyarbakır, Mardin, Batman, Şırnak ve Siirt illerinde toplam hanelerin % 34.8-%54.1'inin sağlıklı içme suyu yoktur. Bu oran Şanlıurfa ve Adıyaman'da % 18.7-%34.8 arasındadır. Toplam bölgenin %21.8-%44.7 si yoksulluk sınırı altında yaşayan hanelerden oluşmaktadır.

3. YOKSULLUK KÜLTÜRÜ

Nedir yoksulluk kültürü? **Yoksulluk kültürü**¹⁷ kıt kaynakların bulunduğu yerlerde ortaya çıkan farklı bir sosyal algı, bir yaşam kültürüdür. Kaynakların kıt olduğu yerlerde, tüm kaynakların eşit olarak tabana yayıldığı, sosyal eşitsizliklerin pek hissedilmediği, yani yoksulluğun nispeten eşik paylaşıldığı durumlarda ortaya çıkmamakta; aksine gelir dağılımında dengesizliklerin ve sosyal yapıda kırılmaların yaşandığı, ekonomik ve sosyal olarak en üst ile en alttakiler arasında büyük farkların bulunduğu yer ve zamanlarda görülmektedir. Örneğin Yozgat, Trabzon, Sivas gibi yoksulluğun yaygın olmakla beraber eşit paylaşıldığı; ya da Denizli gibi yoğun göç almakla beraber şehir nüfusunun henüz "yeni geleni" besleyebildiği; ya da Lüleburgaz gibi mevcut yatırımlarda nispeten ortak pay alınan; ya da Çorum gibi ortak kalkınma heyecanının paylaşıldığı; ya da Nevşehir gibi az nüfusun nispeten istikrarlı bir orta-üst gelir sağlayabildiği yerlerde değil de; sosyal ve ekonomik uçurumların yoğun yaşandığı, nüfus ve işgücü dinamiklerinin oynak olduğu ve bir üste geçebilme umudunun kırıldığı yerleşimlerde görülmektedir (İstanbul, Antalya, Diyarbakır veya Güneydoğu'nun pek çok yerleşimi gibi).

Yoksullukla yoksulluk kültürü arasında çeşitli farklar vardır¹⁸. Yoksulluk kültürünü başlatıcı öğeler; para ekonomisi, ücretli

işçilik ve kâr amacıyla üretim; devamlı ve büyük ölçüde işsizlik; düşük ücretler; sosyal ve politik örgütlenmenin tabana yayılmaması; tek taraflı yerine çift taraflı bir akrabalık sisteminin varlığı¹⁹ ve "kazanamayanın zaten yetersiz ve yeteneksiz olduğuna" ilişkin genel değer yargısıdır. Görüleceği gibi yoksulluk kültürü ekonomik kırılmalarla başlamakta ancak sosyal değerlerle de beslenmektedir. Yoksulluk kültüründe toplumla bütünleşememe ve bunun getirdiği duygular (öfke, red, isyan, çaresizlik ve eksiklik duygusu) ön plandadır. Tüm sosyal yapılara ve sistemlere güvensizlik belirir ve her alanda örgütsüzlük kendisini gösterir. Kültür yoksulluğu ve yeni değerleri inkar ile birlikte içi kapanma ve red başlar. Aile bağlarında örgütsüzlük, kentsel değerler içinde yer alma isteği ve yer alamamaya tepkiler, kırılma noktalarında belirginleşir. Liderlik dağınıktır ve daha çok kahramanlığa bağlı olarak ortaya çıkar. Eksiklik ve yetersizlik duyguları özellikle alt ve üst arasındaki uçurumun belirginleştiği dönemlerde artar.

Yoksulluk kültürünü "tamamıyla ret", "içe kapanma" ve "isyan"dan ayıran en önemli nokta; "bütünleşme isteği"nin halen var olmasıdır. Örneğin okul ve eğitime büyük bir talep vardır ve İdil halkı için eğitim "bütünleşme"nin ve iş/meslek sahibi olabilmenin önemli bir yolu olarak görülmektedir. Bölge'deki yoksulluk kültürü, büyük kent varoşlarında görüldüğü biçimiyle tamamıyla reddedici değil, aksine "imrenme"- "isteme" -"fakat ulaşamama" ve bu yüzden de "içe kapanma" ve "vazgeçme" biçiminde cereyan etmektedir²⁰. Bu durum entegrasyonu sağlamada ve yörenin şartlarını düzeltmede, insan faktöründen yararlanmak için önemli bir ipucu olabilir.

Bölgede gözlenen bir diğer önemli faktör de geleneksel ekonomi ile tüketim ekonomisinin iç içeliğidir. Yani aslında tüm ülkede olan duruma benzer bir "ekonomik bütünleşme" problemi, yöreyi de etkisi altına almış görünmektedir. Haberleşme kanallarında yayılma ve etkinliğin artışının yanı sıra, örneğin Habur ticaretinin varlığı

gibi, dünya ticareti ile bir şekilde eklenme süreci Bölgeyi etkilemektedir. Bu tür eklenmiş ekonomilerde, basit ikili ekonomilerden farklı bir yapı göze çarpmaktadır. Yani geleneksel ekonomi zaman içinde yerini modern denilebilecek pazar ekonomilerine terketmeyip; aksine geleneksel ekonominin bazı görünümüleri ile beraber yeni bir oluşum belirlemektedir. Bu yeni oluşum ise, içerisinde hem geleneksel olandan yararlanarak işleyen pazar ekonomisi sistemlerini barındıran hem de bunların yapısal sonuçları olarak sosyal formasyonları, duruma uygun olarak dönüştüren yeni bir durumdur²¹. Bu yeni durumda geleneksel ile yeni, her alanda ve her durumda her iki halden de farklı sosyal ve ekonomik bir yeni "hamur"a dönüşmektedir. Bu yeni durum, içerisinden geleneksel olan ile yeni olanın ayırt edilebileceği bir "mozaik" değil, her iki halin iç içe olduğu bir "hamur"dur artık. Örneğin evlerde, kapalı ekonominin göstergeleri ile tüketim ekonomisi iç içe girmekte -halâ evde ekmek yapılırken kadınlar başörtülerini pazardan almaktalar-, ya da eski gelenekler -aşiret bağlılığı, namus vb. kavramlar- yeni ile bir arada eklenmiş olara k sürdürülebilmektedir.

Bu yeni durumun da bir sonucu olarak Bölge'de, formal ve legal ekonomilerin yanı sıra informal ve illegal ekonominin varlığı gözlenmektedir. Kayıtsız ve yasadışı ekonomi, Bölgedeki tüm gelir hesap ve tahminlerin ötesinde ve üstünde bir yeni akış yaratmaktadır; ve aslında yörenin şu anda mevcut etnisite ve kültürel kimlik problemleriyle içiçe geçmiş ve önemli bir sorunudur.

SONSÖZ OLARAK

Kalkınma ve bunu planlamanın amacı; ancak ortak bir coşku ile geleceğe yönelik refah umudu, etkin ve eşitlikçi bir hukuk anlayışı ile desteklenmiş bir uzak görüşlülük, vicdan ve aklını bir arada kullanabilecek bir örgün eğitimi eşit olarak alabilmiş ve zaman içinde yaygın eğitim politikalarına erişerek

hayatını emeğiyle ve niteliğiyle kazanabileceğini güvenen, demokratik, akılcı ve eleştirel düşünme süzgecinden geçmiş bir insan topluluğu yaratmaya yönelik olduğunda başarılı olur. Bunu gerçekleştirebilmenin yolu da, yaşamsal alanların tümüne (iktisadi, politik, sosyal ve çevresel) müdahale eden bir toplumsal projedir.

Yöre, geleneksel ve küresel bir illegal ve informal güçler katmanı halindedir. Bu güç katmanları çeşitli güç zincirlerini kurarak veya oluşmuş olanlara eklenerek, geleneksel eşitsizlikleri körüklemekte, yeni eşitsizlik ve illegalite alanları açmakta; bu durumdan en çok zarar görenler ise gençler, kadınlar, çocuklar ve yoksullar olmaktadır. Yine AB ve DB politikalarını destekleyen kesimler aracılığıyla, "sanki bu kesimlerin yoksulluk ve güçsüzlüğüne son verecek politikalar ve çözümler üretiliyormuş gibi" gösterilerek, kalıcı ulusal çözümler engellenmekte; üstelik süreç uzadıkça bu grupların haklı olan eşitlik, refah, eğitim, sağlık, konut, sanitasyon ve kendi emeğiyle yaşamak gibi istekleri; böylece kolaylıkla sosyal kırılma, isyan duygusu ve umutsuzluk üçgenine yönlendirilebilmektedir. Yörede sosyo-kültürel değerler ve toplumsal kontrol mekanizmaları zayıflamıştır. Bunların yerine çağdaş-gerçekçi hedefleri olan ve adil yeni değerlerin acilen konulması zorunludur. Bu durumu gerçekleştirebilmenin yolu da, üretimi destekleyerek asgari geçim düzeyini ve insani kalkınma hedeflerini öncelikli olarak alan, ulus çerçevesinde çizilmiş politikalar üretmekten geçmektedir.

DİPNOTLAR

¹ Bu metin daha önce 8.Ulusal Halk Sağlığı Kongresi'nde tartışmaya açılmıştır. 2002.

² GAP ve etki alanları üzerinden geliştirilen yeni 'BÖLGE' retoriği, son derece birörnekleştirici ve farklılıkları gözden kaçıran yeni bir bölge anlayışı yaratmaktadır. Oysa Diyarbakır, Kilis, Batman, Adıyaman, Şanlıurfa, Siirt, Şırnak, Mardin ve Gaziantep hem tarihsel ve kültürel birikimleri hem de iktisadi-sosyal yapıları açısından birbirlerinden son derece farklı yapılardır. Bunun yanı sıra, BÖLGE kavramsallaştırması; özellikle MERKEZ'den ayrı

olmayı , BÖLGE'yi ötekileştirmeyi ve 'DİŞ'ta bırakmayı meşrulaştıran, BÖLGE olmayı oryantal kılan bir söylemdir. Bu nedenle bu çalışmada GAP kapsamına giren iller terimi, özellikle tüm çalışma boyunca dikkatle vurgulanacaktır.

³ Bölgesel eşitsizliklerin kalkınmayla birlikte dönüşen içerikleri tartışmaları için bkz.. Gezici ve Keskin, 2005: 173.

⁴ Bölge ve bölgelerin yapısal dönüşümlerine dair bir tartışma için bkz. Tekeli, 2005: 73; Ülkenli, 2005: 159 ve Köroğlu ve Köroğlu,2005: 191.

⁵ Kırsallık ve kalkınmanın geriletici güçlerine dair bir tartışmayı esas olarak Escobar'ın kalkınma kavramına eleştirileri ve bu kavramı ilerleme kavramıyla bir tutulmasına yönelik eleştirilerini izleyerek yapıyorum. Bkz. Escobar, 1995: 55 özellikle de “Chapter 2: The Problematization of Poverty: The Tale of Three Worlds and Development”. Ayrıca kalkınmanın moderniteyle ilişkisi ve kapitalizmin ideolojilerinin dönüştürücü güçlerini de Open University'nin Tim Allen ve Alan Thomas tarafından derlenen *Poverty and Development in the 1990's* başlıklı kitaplarında geniş olarak bulmak mümkündür. Özellikle bkz. “A world of Problems” girişi., 1994: 15-116.

⁶ Bkz. Chossudovsky, 1999.

⁷ İnsel,A.,2001,s:62.

⁸ Bu konudaki geniş literatür için bkz. Alavi, H., 1982 ve Hall, A.,1988.

⁹ Bu tartışma ve karşıt görüşleri Stiglitz oldukça iyi toparlar. 2002.

¹⁰ Bkz. Oruç, Y., 2001, s: 73-87.

¹¹ Bu konudaki tartışmayı McGrew ve Potter'i temel alarak geliştirdim. Bkz. McGrew, 1994: 255 ve Potter, 1994: 273.

¹² Buradaki “birörnekleştirme-farklılaştırma” tartışmaları, politik alanda olduğu kadar günlük politikaların üretiminde de demokrasinin yeni tartışma konularından ve son dönemin popüler tartışmalarından birisidir. Birörnekleşme iddiası: Geçmişlerinin geleneksel ve arkaik sosyal bağlarından kurtarılmış ve böylece modern hale getirilmiş bir yapıyı işaret ederken; Farklılaştırma iddiası: Bütün farklılık yaratan unsurlarla birlikte var olabilmeyi hedeflediğini iddia eder. İlki; hiçbir özgünlüğe yer bırakmayacak kadar sıkı kalıpları nedeniyle eleştiriye uğramıştır. İkincisindeyse: Farklılık yaratan kalıpların olduğu gibi kabulüyle, bu kalıpların sonsuza kadar dondurulmuş olduğunu ve sosyal yapıları da ancak bu farklılıkları sayesinde dikkate aldığı için eleştirilir . Daha ayrıntılı bir tartışma için Bkz. Fay, B., 2003.

¹³ GAP İdaresinin çeşitli programlarından bu sürecin nasıl geliştiği açıkça görülür. En belirginlerinden birisi olan “Son Durum Raporu 2000”de örneğin, GAP'ın üstlendiği görev ve mission'ların altyapı yatırımlarından giderek sosyal içerikle yardım programlarına oradan da girişimcilik destek programlarına kaydığını görürüz.

¹⁴ Kilis sonradan il olduğu için bu sıralamada Gaziantep'in verileri içinde yer almıştır.

¹⁵ HDI, Human Development Report, 2000, UNDP.

¹⁶ UNICEF, 2000, Türkiye'de Bölgelerin Gelişimi

¹⁷ Lewis, 1965.

¹⁸ Özgen, N. 1998.

¹⁹ Örneğin burada, akrabalık ve aşiretlerin birbirini zaman zaman destekleyen, zaman zaman da köstekleyen yapısı gibi.

²⁰ Tartışma için bkz. Senett, R., 1997; Spivak, G.C., 1998.

²¹ Eklemlenmiş ekonomiler için bkz. Taylor, 1979.

KAYNAKÇA

Alavi, H., 1982, “The Structure of Peripheral Capitalism”, (içinde) *Introduction to the Sociology of Developing Societies*, H.Alavi ve T. Shanin, (der), MacMillan Press, London.

Allen, T & Thomas, A., 1994, *Poverty and Development in the 1990's*, Open University Press.

Baharoglu,D., & Kessides,C.; *World Development Report 2000/2001: Attacking Poverty World Bank ; Poverty and Social Exclusion in North and South*

Chossudovsky, M.,1999, *Yoksulluğun Küreselleşmesi, Çiviyazıları*, İstanbul.

Erder, S. 1997, *Kentsel Gerilim: Enformel İlişki Ağları Alan Araştırması*, um:ag, İstanbul.

Erdoğan, G. 1997, “Yoksulluğun Neresindeyiz?”, *Ekonomik Forum*, 15 Nisan 1997, 4:4;26-28.

Escobar, A.,1995, *Encountering Development*, Princeton University Press: Princeton.

Fay, B., 2001, *Çağdaş Sosyal Bilimler Felsefesi*, Ayrıntı Yay., İstanbul.

GAP 2000, Güneydoğu Anadolu Projesi'nde Son Durum Haziran 2000, GAP İdaresi Başkanlığı Yay.,Ankara.

Gezici, F. & Keskin, B., 2005, “Türkiye'de Bölgelerarası Eşitsizlik Ve İç Göç Hareketlerinin Etkileşimi”, *Değişen Dönüşen Kent ve Bölge* , 8 Kasım Dünya Şehircilik Günü 28. Kolokyumu, 8-9-10 Kasım 2004, TMMOB Şehir Plancıları Odası ve ODTÜ Mimarlık Fakültesi Şehir Bölge Planlama Bölümü Yayınları, Ankara.

Hall, A., 1988, “Community Participation and Development Policy: A Sociological Perspective”, (içinde) *Development Policies: Sociological Perspectives*, A.Hall ve J.Midgley, (der.), Manchester University Press, Manchester.

- HDI**, Human Development Report, 2000, UNDP. <http://www.worldbank.org/urban/poverty/definition/htm>
- Işık, O., ve Pınarcıoğlu, M.**, 2001, *Nöbetleşe Yoksulluk*, İletişim Yay., İstanbul
- İnsel, A.**, 2001, “İki Yoksulluk Tanımı ve Bir Öneri”, *Toplum ve Bilim*, 89,:62-73.
- Köroğlu N. T. & Köroğlu, B.A.**,2005, “Türkiye’de İmalat Sanayinin Mekansal Organizasyonunun Tarihsel Değişim Sürecinde Bölge-Kentlerin Değişen Rolü”, *Değişen Dönüşen Kent ve Bölge , 8 Kasım Dünya Şehircilik Günü 28. Kolokyumu*, 8-9-10 Kasım 2004, TMMOB Şehir Plancıları Odası ve ODTÜ Mimarlık Fakültesi Şehir Bölge Planlama Bölümü Yayınları, Ankara.
- Lewis, O.**, 1965, *İşte Hayat*, E Yay., İstanbul.
- Moser, C.** ,1998, *World Development*, Vol. 26, No. 1 pp. 1-19, 1998 ; Urban poverty chapter of the PRSP Sourcebook. World Bank,
- Oruç, Y.**, 2001, “Küresel Yoksulluk ve Birleşmiş Milletler”, *Toplum ve Bilim*, 89: 73-87.
- Özgen, H.N.**, (2002), "GAP Kapsamına Giren İllerin ve Kalkınmacı Söylemin İktisadi Antropolojisi", 23-28 Eylül 2002, 8. Halk Sağlığı Kongresi, Diyarbakır. Basıldı: 8. *Halk Sağlığı Kongresi, 23-28 Eylül 2002, Diyarbakır Halk Sağlığı Böl. Yay.*, Diyarbakır, s: 7-15.
- Özgen, H.N.**, 1998, "Yerelin Otoritesi, Merkezin Demokrasisi: Şırnak/İdil’de Kalkınma Projesi Önerisi", *Sosyolojik Araştırmalar Dergisi*, 1.
- Özgen, H.N.**, 2001, Kentte Yeni Yoksulluk ve Çöp İnsanları, *Toplum ve Bilim*, 89,:88-102.
- Rakodi, C.**, 1999, University of Cardiff , The Asset Vulnerability Framework: Reassessing Urban Poverty Reduction Strategies., <http://poverty.Worldbank.org/library/view/php.id-6521>.(
- Senett, R.** 1997, “The New Capitalism”, *Social Research*, vol.64.no:2.
- Sönmez, M.** 2001, *Gelir Uçurumu*, Om Yay., İstanbul.
- Spivak, G.C.**, 1988, “Can the Subaltern Speak?”, C.Nelson ve L. Grossberg der) *Marxism and the Interpretation of Culture*, University of Illinois Press, Urbana.
- Taylor, G.**, 1979, *From Modernization to Modes of Production*, MacMillan Press, London.
- Tekeli, İ**, 2005, “Türkiye’de Kent Bölgeleri Üzerine Düşünmek”, *Değişen Dönüşen Kent ve Bölge , 8 Kasım Dünya Şehircilik Günü 28. Kolokyumu*, 8-9-10 Kasım 2004, TMMOB Şehir Plancıları Odası ve ODTÜ Mimarlık Fakültesi Şehir Bölge Planlama Bölümü Yayınları, Ankara.